

**ARİSTOTELES FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN
KRİTİĞİ**

2021

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
DİSİPLİNLERARASI ETİK DEĞERLER
ANABİLİM DALI**

Emine CEBİR

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU

ARİSTOTELES FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ

Emine CEBİR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Etik Değerler (Disiplinlerarası) Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

TEMMUZ 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖN SÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	19
ARİSTOTELES FELSEFESİNDE ETİK VE DEĞERİN KONUMU	19
1.1.Etik ve Ahlak	19
1.1.1.Aristoteles Etiğinde Politikanın Yeri	21
1.2.Değer.....	23
1.3.Aristoteles Etiğinde Temel Kavramları	27
1.3.1.Mutluluk ve İyi	29
1.3.1.1.Ruh Öğretisi	34
1.3.1.2.İnsanın Asli Görevi (Doğası).....	37

1.3.2.Erdem ve Doğru Orta	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	45
AHLAKİ DEĞERLER.....	45
2.1.Karakter Değerlerinin Tanımı.....	45
2.1.1.Yiğitlik	50
2.1.2.Ölçülülük	54
2.1.3.Cömertlik.....	56
2.1.4.Yüce Ruhluluk	58
2.1.5.İhtişam	60
2.1.6.Ağırbaşlılık.....	62
2.1.7.Nüktedanlık.....	63
2.1.8.Samimiyet.....	65
2.1.9.Sakinlik.....	66
2.1.10.Yerinde Üzülme	68
2.1.11.Sağlam Karakterlik	69
2.1.12.Dostluk.....	70
2.1.13.Adalet.....	78
2.1.13.1.Dağıtıcı Adalet.....	83
2.1.13.2. Düzeltici Adalet	84
2.1.13.3.Değiş-Tokuş Adaleti.....	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	87
ENTELEKTÜEL DEĞERLER.....	87
3.1.Entelektüel Değerlerin Tanımı.....	87
3.1.1.Episteme-Bilimsel Bilgi	91
3.1.2. Nous (Sezgisel Kavrayış).....	94
3.1.3.Felsefi Bilgelik (Sophia)	97
3.1.4.Tekhne (Pratik Yapabilme)	99

3.1.5.Phronesis (Pratik Bilgelik).....	104
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	113
ÖZGEÇMİŞ	119

TEZ ONAY SAYFASI

Emine CEBİR tarafından hazırlanan “ARİSTOTELES FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Sistemantik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı

Bu çalışma jürimiz tarafından oybirliği ile Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. (16.07.2021)

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası:

Başkan : Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi İsmail YÜCEDAĞ (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Mehmet VURAL (AYBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi Derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Ad Soyadı: Emine CEBİR

İmza:

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Aristoteles'i ele almamızdaki en temel faktör bütün bilimleri birer değer olarak kabul edip incelemesi ve etiği sistematik olarak inceleyen ilk filozof olmasıdır. Diğer bir unsur ise iyi ve ahlaki yaşamın oluşmasındaki temel dinamikler olarak görülen etik değerler, kendisinden önce öne sürülen görüşler eşliğinde ele alıp eleştiren ve yeni bir düzlemde etik sistemi kuran Aristoteles'in bu sorgulama aşaması ve vardığı sonuçlar çalışmamızda merkezi öneme sahiptir.

Aristoteles'in öne sürmüş olduğu mutlulukçu etik doktrini ile kendi içinde tutarlı bir etik geliştirmiştir. Aristoteles'in etik değerlerini ele almadan önce etik ve değer kavramlarını genel hatlarıyla inceleyeceğiz. Bu incelememizden sonra Aristoteles'in etiğinde mutluluğun yeri veya erdemli bir yaşam sürmenin ne anlama geldiğini gösterdikten sonra ana konumuz olan etik değerleri orta yol öğretisiyle ele alacağız.

Aristoteles her varlığın arzuladığı bir iyi olduğunu vurgular ve bu iyiye ulaşılması ile gayesini gerçekleştirdiğini öne sürer. Burada insanın gayesinin erdemli etkinlikler olduğu ve bunu da ancak akılla gerçekleştiği görülmektedir. Zira Aristoteles'in genel felsefesi incelendiğinde etik görüşünün oluşmasında epistemolojisi ve ontolojisinin ana bileşen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in felsefesi bir bütündür. İnsanı insan yapan yegane şey akıldır. Buradan hareketle akıl Aristoteles etiğinin temel kaynağı konumundadır. Etik değerlerin daha iyi anlaşılması ve insanın kendi öz benliğine ulaştırmasında göze çarpan entelektüel değerleri ise üçüncü bölümde ayrı başlıklar halinde incelemeye tabi tutacağız.

Bu çalışma boyunca bana desteklerini esirgemeyen, yakın ilgileri ve zengin kaynak tavsiyeleriyle beni yönlendiren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mehmet Münir Dedeoğlu'na teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez ile ilgili her türlü konuda yardımını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi İsmail Yücedağ'a teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve çıkmaza girdiğimde bana destek olup yüreklendiren kıymetli dostlarım Hediye Karakuş, Tuğba Bıyıklı ve Raşit Özdemir'e teşekkür ediyorum.

ÖZ

Etik ve değer disiplinlerinin geçmişten günümüze doğru eylem problemi üzerine soruşturmaları hala güncelliğini korumaktadır. Geçmişte etik ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde doğru eylem problemi her dönem sorgulandığı ve ne derece etkili olduğu göze çarpmaktadır. Bu amaçla çalışmamızda Aristoteles'in ahlak görüşünü temel alarak etik değerlerini araştırdık. Etik değerleri, erdem ve mutluluk ilişkisini dikkate alarak ve orta yol öğretisi ile tetkik etmeye çalışacağız. Bu amaçla birinci bölümde etik, değer, siyaset ilişkisi ve Aristoteles'in ahlak felsefesinin temel prensipleri analiz edildikten sonra erdem temelli mutluluk etiğine yer verildi. Tezimizin ana konusu olan etik değerler, Aristoteles'in erdem etiği düşüncesi bağlamında tamamen ikinci bölümde ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise etik değerler ve orta yol öğretisiyle doğrudan bağlantılı olması ve insanı tanrısal olana ulaştıracak entelektüel değerler tek tek açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Etik, Değer, Erdem, Mutluluk, Orta yol, Etik değerler, Entelektüel değerler

ABSTRACT

Investigations of ethics and value disciplines on the problem of action from past to present are still up-to-date. When the studies on ethics in the past are examined, it is striking that the right action problem has been questioned every time and how effective it is. From this point of view we searched Aristotle's moral view, basically her ethical values, in our study. We will try to examine ethical values, taking into account the relationship between virtue and happiness, and with the middle ground doctrine. From this point of in the first chapter, after analyzing the relationship between ethics, value, politics and the basic principles of Aristotle's moral philosophy, virtue-based happiness ethics was included. Ethical values, which are the main subject of our thesis, will be discussed in the second part in the context of Aristotle's thought of virtue. In the third chapter, the intellectual values that are directly related to ethical values and the teaching of the middle way and that will lead people to the divine were tried to be explained one by one.

Keywords: Ethic, Value, Virtue, Happiness, Medium, Ethical Values, Intellectual Values

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Aristoteles Felsefesinde Etik Değerlerin Kritiği
Tezin Yazarı	Emine Cebir
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet Münir Dedeoğlu
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	16.07.2021
Tezin Alanı	Etik Değerler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	119
Anahtar Kelimeler	Etik, Değer, Erdem, Mutluluk, Orta yol, Etik değerler, Entelektüel değerler

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Criticism of Ethical Values in Aristotle Philosophy
Author of the Thesis	Emine Cebir
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Mehmet Münir Dedeoğlu
Status of the Thesis	Master's degree
Date of the Thesis	16.07.2021
Field of the Thesis	Ethics and values
Place of the Thesis	KBÜ/LEE
Total Page Number	119
Keywords	Ethic, Value, Virtue, Happiness, Medium, Ethical Values, Intellectual Values

KISALTMALAR

Age. :Adı Geçen Eser

Çev. :Çeviren

Edt. :Editör

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu ahlak, etik ve değer kavramlarının Aristoteles'in eserleri bağlamında ele alınıp çözümlenmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı ahlak, etik ve değer kavramlarının hala ilk günkü gibi güncelliğini koruması üzerine bu alanda ilk etikçi olarak gösterilen Aristoteles'in eudaimonist ahlak felsefesi düşüncesinden yola çıkarak; insan eylemlerinin nasıl olması gerektiği, bu eylemler sayesinde nasıl bir insanlık dünyası oluşturulacağı ve ahlakın toplum üzerinde nasıl düzenleyici bir etken olduğunu göstermek hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Aristoteles Felsefesinde Etik Değerlerin Kritiği adlı tezimizde kullanılan yöntem Nitel araştırma yöntemidir. Araştırmada içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Buna göre metinler incelenerek yorumlanmış ve çözümlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/PROBLEM

Bu araştırmada temel problem ahlak felsefesindeki söz konusu etik değerlere açıklık getirmek ve Aristoteles'in etik değerler ile entelektüel değerler arasında nasıl bir ilişki bağı olduğunu ortaya çıkarmak olarak belirlemiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tezimizde Etik değerlerin daha iyi kavranması adına Aristoteles'in diğer tüm eserleri bir değer alanı olarak incelenip değerlendirildi. İnceleme alanının geniş olması itibarıyla değerler çokluğu ile karşılaşıldı. Bu yüzden sadece etik değerlerin saptanması için bu konu üzerine kaleme alınmış eserler ve makalelerin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

GİRİŞ

Bu tez, Aristoteles'in etik ve onun temel konularını inceleyerek, değerleri nasıl ele alıp incelediği ve söz konusu değerlere ilişkin belirlediği ölçütün ne olduğu konusuna ilişkindir. Çalışmamız da Aristoteles'in etiğinin temel kavramlarının neler olduğu ve bu kavramları nasıl açıklığa kavuşturduğu üzerinedir. İnsan etik değerleri kullanması halinde nasıl bir aşamaya geçeceğini ve varlıklar arasında hangi konuma yükseleceğini saptamaya çalışacağız. Çünkü Aristoteles doğada var olan her bir alanı, ayrı bir değer alanı olarak incelemeye tabi tutmuştur. Burada, "Etiğin konu edindiği değerlerin insan üzerindeki etkileri ve sonuçları nelerdir?" gibi sorular üzerinde duracağız. Birinci bölümde etik ve değer, Aristoteles felsefesinde etik ve değer konumu, iyi, mutluluk, erdem ve doğru orta konuları üzerinde duracağız. Etik değerler konusunu incelememiz itibarıyla ilk olarak etik ve değer konularını ele aldık.

Değer, insanın herhangi bir olguya yüklediği anlamdır. Lakin değer ile değerler karıştırılmamalıdır. Bunların ikisi ayrı şeylerdir. Değer; bir şeyin kıymetli oluşu, yani onun özelliğidir. Değerler ise var olan şeylerdir. İnsanın değer'i deyimiyle anlatılmak istenen şey, insanın tür olarak doğada var olan diğer varlıklarla (canlı veya cansız) olan ilgisidir. Başka bir deyişle, insanın doğadaki özel konumudur. İnsanın "değerleri" olarak kastedilen şeyler ise, tür olarak insanın var ettiği başarılarıdır. Bunlar; bilgi, sanat, felsefe, etik veya kültürlerdir. Bu değer; insanın doğada olan imkanlarını gerçekleştirmesi ve ortaya koyduğu ürünlerdir. Burada insanın kişi değerleri olarak adlandırılan etik değerler, kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkan; dürüst olma, sevgi, saygı, hakkaniyet ve adil olma gibi değerler ile ilgilidir.¹

İnsan belli bir zamanda belli bir coğrafyada dünyaya gelir ve doğduğu andan itibaren yaşadığı yerdeki insanlarla ve kendinden önceki toplumların değer yargılarıyla iç içedir ve ilişki halindedir. İnsanın kendini gerçekleştirmesi ve değerlerini oluşturması, önemli ölçüde diğer insanlarla olan ilişkisi sayesinde gerçekleşir. İnsanın, diğer insanlarla yaşadığı her olay veya durumlar silsilesi, tutumlarında veya davranışlarında alacağı kararlarda bir değerlendirme olarak karşımıza çıkar. Öyle görünüyor ki olaylar karşısında yapmış olduğumuz bu değerlendirmeler, ilerideki olaylar karşısında karar verme şeklimizi biçimlendirecek ve bir tür yönlendirme olarak davranış kalıplarımıza işlenecektir.

¹ Ioanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018), 40-41.

İnsan doğduğu an itibariyle belli bir değerler sistemiyle iç içedir ve bir anlamda da kendini bu değerler sayesinde inşa eder. Kendi benliğini keşfettiği anda ise kendine özgü değerler alanı inşa etmeye başlar. Çünkü birey olarak insan, bir anlamda hazır bulmayıp sonradan kendisinin var ettiği bu değerler sayesinde anlamını ve kendi benliğini oluşturur. İnsan ancak bu şekilde doğal olan yönünü geride bırakabilir ve içgüdülerini aşan bir varlık durumuna gelebilir. Başka bir deyişle hayvani olan yönünü, kendini fark etmesi ve anlaması sayesinde aşarak insan olur. İnsanın kendisini değerlendirmesi ve bu doğrultuda belli değerler sınıfı oluşturması, toplumla arasındaki davranışlar bütününe bir tür yol gösterici konumunda olacaktır. Dolayısıyla olaylar veya durumlar karşısındaki bu değerlendirmelerimiz, aldığımız her kararda belli değer yargılarına ulaşmış olacaktır. Demek oluyor ki bu değer yargılarını oluşturan varlık insandır. Haliyle insanın oluşturduğu bu değerler bütünü, ilişkilerimizi şekillendirmede büyük ölçüde belirleyici etken olacaktır. Zira bu değerler insanın arzuları, ihtiyaçları, hayatla ilgili beğenileri, ideal olan şeyler, dini veya kutsal olana karşı beklentiler ya da nesnelere yüklediği anlamlarla oluşmaktadır. Diğer bir deyişle; değerlerin ortaya çıkması bir nevi toplum içindeki ihtiyaçlardır. Bu da demek oluyor ki değerler, sadece teorik olanın yanı sıra pratik olanla da ilişki içindedir. Dolayısıyla, insan olmadan hiçbir şekilde bir şeyin değerli olduğundan bahsedemeyiz. Çünkü evrende başkalarıyla iletişim kuran veya bir şeyi kendisine göre değerlendirmeye tabi tutan, bu doğrultuda davranış veya tutum sergileyen, o şeye anlam yükleyen tek canlı insandır. Demek ki insan dünyada her şeyin yaratıcısı ve dış dünyada olan hemen hemen her şeyi zihin dediğimiz şey içerisinde oluşturan varlıktır. Çünkü insan zihninin ele almadığı, dokunmadığı veya insan zihninin yaratmadığı hiçbir şey yoktur. Başka bir deyişle, insan zihninin mahsulü olmayan hiçbir şey yoktur.

Etik doktrinlerin bazısına göre değerın meydana getiricisi ve bir manada onu var eden insandır. O halde, dünyada kendine özgü değerler alanı inşa eden tek varlığın insan olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, insan olmadan değer diye bir kavramın varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bir şey hakkında o şeyin, o davranışın veya hareketin değerli olduğu kanaatine bir yargıyla varan insandır. Örneğin; yardım etmek değerli bir davranıştır. Çünkü davranış şeklinin iyi ve değerli olduğu fikrini yine insanın kendisi oluşturmuştur. Sonuç olarak değere ilişkin her şeyin insana özgü olduğu açıktır. Değeri oluşturan tek varlık insandır.

İnsan, kendine özgü değerler alanını oluştururken sadece bir akıl varlığı değildir. Aksine, o hem akıl hem de duygusal (emotional) yönü olan bir varlıktır. Aristoteles de insanın sadece bir akıl varlığı olmadığını, duyguları veya duyumlarıyla hareket eden bir varlık olduğunu düşünür. Demek ki insan, sadece akıyla değil duygularının direktifleriyle de bir değerlendirme süreci gerçekleştirebilir. Buradaki duygu ve akıl durumları, insanların değer olarak gördüğü şeyleri oluşturur. Duygu ve aklın oluşturduğu değerler; farklı zamanlarda, farklı uluslarda değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmadaki amacımız Aristoteles'in felsefesinde etik değerlerin nasıl olduğu veya etik değerleri dönemine ilişkin nasıl işlediğidir. Bunun için insan davranışlarını düzenlemeyi amaçlayan değerleri, ahlakı ve onun felsefesi anlamına gelen etiği inceleyeceğiz.

İnsan davranışlarını inceleyen bilim, etik yani ahlak felsefesidir. Ahlak; belli coğrafyada yer, zaman ve mekana göre değişiklik gösteren kurallar bütünüdür. Ahlak felsefesi ise çeşitli ahlaki kurallar bütününe incelemeye tabi tutan felsefi bir disiplindir. “İyi nedir?”, “Kötü nedir?”, “Herkesin kabul ettiği bir iyi var mıdır?”, “Bir eylemi iyi kılan veya kötü kılan sebepler nelerdir?”, “Özgür bir eylemden bahsedilebilir mi?” ve “Evrensel bir ahlak yasasından bahsedebilir miyiz?” gibi soruları konu edinmektedir. Demek oluyor ki ahlâki prensiplerle ilgilenen ve onların doğasını incelemeye tabi tutan alana etik denir. Dolayısıyla etik, ahlâki değerler alanıyla doğrudan ilgilidir. Ahlâki değerler, yapısı ve kaynağı itibarıyla etik alanıyla ilişkiliyken ayrıca değerler felsefesinin de ilgi alanına girmektedir.

Düşünce tarihine baktığımızda Aristoteles Antikçağ'ın en etki meydana getirmiş düşünürlerinden birisidir. Sadece mantık ve metafizik değil, hemen hemen her alanda inceleme yapmıştır. Etik de bu alanlardan bir tanesidir. Çeşitli alanlarda inceleme yapması itibarıyla bir değerler çokluğu ile karşılaşmaktayız. Bu değerlerin hepsi en nihayetinde kendi yapılanmaları içinde bir iyiyi arzulamaktadırlar. Lakin burada incelenecek olan bu değerlerin tamamı değil, moral yani etik değerlerdir. Ayrıca etik değerler ile bağlantılı olması sebebiyle entelektüel değerlere de yer verilecektir.

Aristoteles felsefi sisteminde bilimleri üç kategoriye ayırmıştır. Bizzat kendisi için düşünülen veya araştırılan bilim teorik, davranışlarımıza belli kurallar oluşturmak için yapılan araştırmalar pratik bilim; faydalı, iyi ve güzeli araştıran bilim ise poetiktir. Lakin burada poetika ve davranışları inceleyen bilim etik, uygulamayla oluşmaları nedeniyle aynı grubun içinde yer almaktadır. Bu sebeple bilimler, teorik bilimler ve pratik bilimler

olmak üzere iki tanedir. Teorik bilimler daha çok düşünce alanıyla ilgiliyken pratik bilimler yaratma ve eyleme ile ilgilidirler. Bu bilimler arasında Aristoteles için en yüce bilim, politikadır. Etik, politika biliminin bir alt koludur. Dolayısıyla politikanın bir alt dalı olması itibariyle özel bir bilim değildir. Etik, eyleme yani pratikliğe dayalı olması itibariyle de pratik bilimler içinde yer almaktadır.

Aristoteles'in ahlak üzerine söylemiş olduğu şeylere ilişkin bilgilere "Nikomakhos'a Etik", "Eudemos'a Etik" ve "Magna Moralia" eserleriyle elde edilmektedir. Ayrıca Aristoteles'in kendisine ait olup olmadığı şeklinde şüpheli olduğu düşünülen etik ile ilgili "Magna Moralia"(Büyük Ahlak) ve "Protreptikos" eserleri bulunmaktadır. Yukarıda adı geçen bütün eserler, Aristoteles'in etiği için birer giriş niteliği taşımaktadır. Ancak ahlak hakkında en kapsamlı bilgiye doğrudan doğruya Aristoteles'e ait olduğu bilinen "Nikomakhos'a Etik" adlı eseriyle ulaşılmaktadır. Bu eserinde kendinden önceki ahlaki görüşleri ele alıp, onları sistematik bir şekilde inceleyip, eleştiriye tabi tutmuştur. Bu sınıflama sonrasında tutarlı bulduğu görüşleri kendi ahlak felsefesine indirgeyerek yeni bir etik oluşturmuştur.

Aristoteles, Antik Yunandaki çağdaşları ve kendinden önceki Antik Yunan düşünürleri gibi etiğini "Eudamonia" temeli üzerine temellendirmiştir. Eudamonia, mutluluk anlamına gelmektedir. Onun etiği erekbilimseldir, yani amaçsaldır. Başka bir deyişle, eylemin sonucuna göre belirlenen finalist bir ahlak olmasıyla teleolojiktir. Dolayısıyla, insanın ulaşmak istediği şeye ilişkin belli bir çabası vardır. İnsanın ahlaki varoluş amacı ise en iyiye ulaşmaktır. Aristoteles bu gayretlerinin nihai hedefi ve en yüksek iyi olarak gösterdiği şey mutluluktur ve bu mutluluk sadece kendisi için seçilen ama başka bir şey için tercih edilmeyen bir mutluluktur. Mutlu olmanın koşulu ise erdeme, yani değerlere göre tam etkinliktir.

Aristoteles etiğini, kesinlikle matematiksel bir kesinlik üzerine temellendirmemiştir. Etiğin alanı bir olasılıklar alanıdır ve kaynağı da akıldır. Aristoteles etiği toplumsal bir etikdir ve politikası da ahlaki temellidir. Çünkü ona göre insan, doğası gereği toplumsal bir canlıdır ve iyi bir devletin temel koşulu da iyi vatandaşlarının olmasından geçer. Başka bir deyişle, devletin erdemi halkın erdemine bağlıdır. Politika insanları aynı değerler altında toplaması ve iyi olanı hedef almasıyla önemli bir konumdadır.

Aristoteles ahlak görüşünü temellendirirken ruh öğretisinden hareketle inşa etmeye başlar. Ona göre üç çeşit ruh yetisi vardır. Bunlar; bitkisel ruh, hayvani ruh ve insani ruh

yetileridir. İnsan bu yetilerin hepsine sahiptir. Bitkisel ruh sayesinde yaşamına; hayvani ruh sayesinde duyumsamaya, hareket ve imgeleme yetisine sahip olur. En nihayetinde son aşama olan insani ruh düzeyinde ise akıl yürütme ve dilini kullanması gibi yetilerle donatılır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde olduğu gibi Aristoteles'in ruh öğretisinde de biri olmadan diğer bir kademeye geçmek olanaklı değildir. Çünkü tüm bu ruh yetilerinin birbirleri olmadan insan için bir fonksiyonu veya işlevi yoktur. Örneğin, yemek yemeden yaşam sürdürülemez. Bu örnekten hareketle, ruhun düzeyleri birlikte bir uyum içerisinde tezahür etmektedir.

Aristoteles burada insanı akıllı olmasıyla diğer canlılardan ayırır. Çünkü canlılar arasında bu üç ruh düzeyini tamamlayan sadece insandır. İnsanın bu aşamaları tamamlamasıyla artık etkin bir şekilde düşünebilen ve ona göre karar veren bir varlık konumuna yükselir. Düşünebilen bir canlı olmasıyla ve kendi türünden varlıklarla ortak bir alanı paylaşması sebebiyle aralarında belli davranış kalıpları geliştirirler. Bu davranış kalıplarının herkes için sağlayan da etik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aristoteles herkesin yararına olacak eylemlerin, orta olanı benimsemekle elde edileceğini savunur. Orta olan, davranışlarda iki aşırı uçtan uzak durmakla sağlanmaktadır. Tam anlamıyla orta olan, gerektiği yerde ve zamanda en uygun davranışı yapmaktır. Örneğin; çok para harcayan savurgan, hiç para harcamayan ise cimridir. Demek oluyor ki Aristoteles'in ahlakı bir orta yol ahlakıdır. İnsan bu orta yol ahlakına ancak ve ancak aklını kullanarak ulaşabilir. Ahlaki değerler olarak ele aldığımız davranış biçimleri ise en yüksek iyi olarak nitelendirdiğimiz mutluluğa ulaşmada birer araç konumundadır. Ahlaki değerler mutluluğa ulaşmaya hizmet eden ve ona yakınlaştıran değerlerdir. Dolayısıyla en yüksek iyiye ulaşmak da bu değerleri ya da Aristoteles'in ifadesiyle erdemleri uygulamaktan veya eylemekten geçer. Aristoteles için ahlaklılık, bir eylemi gerçekleştirirken sadece kendine iyi olduğu için değil, bizzat insan için iyi olana yaklaştırdığı için o eylemi yapmamızdır.

Aristoteles ahlakında zamanla iyi olunur ve iyi olma ancak pratikle sağlanır. Örneğin, adil davranışa davranışa adil olunur ya da cesur davranışa davranışa cesur olunur. Demek oluyor ki Aristoteles'in ahlakı pratik yaptıkça gelişmektedir. Pratiğe geçirme evresi ise eğitimle, yani devletin yönlendirmesiyle çocukluk çağında oluşmaktadır. Platon'da olduğu gibi Aristoteles'te de çocukluk çağında verilen eğitimler sayesinde etik davranışlar kazandırılır. Ahlaki değerlerin hazlarla ve acılarla ilgili olmasından ötürü

çocukluk çağında haz kaynaklı yapılan çirkin davranışların önüne geçilmesi ve insanlara orta olan, yani ölçülü olan eylemler doğru bir eğitimle öğretilmelidir. Bu eğitimlerin pratiklik kazanmasıyla da ahlâki bir insan konumuna yükselebiliriz. Doğru olan ahlaki eğitim Aristoteles'e göre budur. Demek ki Aristoteles'te ahlaki değerler eğitimi, çocuklukta gerektiği şeylerden haz ve gerektiği şeylerden acı duyacak şekilde bir eğitim ve alışkanlıklarla sürdürülmesi sayesinde ortaya çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES FELSEFESİNDE ETİK VE DEĞERİN KONUMU

1.1.Etik ve Ahlak

Ahlak (moral); huy, karakter, tabiat gibi manalara gelen “hulk” kökünün çoğuludur. Huyların ve bu huyların etkisiyle meydana gelen iradeli davranışların tümü ahlakın içeriğini oluşturmaktadır.² Daha dar anlamda ise insan topluluklarının kendi coğrafyasına veya bölgesine göre uyguladıkları kurallar bütünü anlamına gelmektedir. Bu yüzden belli bir iş ahlakından veya siyaset ahlakından bahsetmek mümkündür. Etik ise ahlaktan farklı olarak bu tür eylemlerimizi felsefi olarak incelemeye tabi tutan ve bunları değerlendirmeye çabalayan temel disiplindir.³ Dolayısıyla etik, ahlak alanının felsefi olarak incelenmesidir. Mantık, metafizik ve epistemoloji gibi felsefenin ana disiplinlerinden biridir.⁴ Dolayısıyla insanın davranış biçimlerini ve eylemlerini özel bir problem alanı olarak ele alıp araştıran, ancak bu alanın varlık niteliklerini ve bu alanı yöneten ilkeleri, değerlerin varlık niteliklerini, eylemlerini tabi veya bağımsız olmalarını inceleyen disiplin ahlak felsefesidir. Diğer bir deyişle ahlaki bir davranış açısından doğru karar verme veya doğru tercih etme olarak da ifade edilebilir. Dolayısıyla ahlak felsefesi bütün insan yapıp etmelerinin yani eylemlerinin bilgisidir. Söz konusu olan insan eylemleriyle şimdiye kadar hiçbir felsefesi disiplin etik gibi özel bir problem alanı olarak ilgilenmemiştir.⁵ Ayrıca ahlak felsefesi insan eylemlerini yer ve zamana özgü olarak doğru veya yanlış davranış normlarını saptayan bir disiplindir.⁶ Ayrıca ahlâki yargıların konumunu tahlil eden ve takınılan ahlaki tavrın ardındaki yargıları ele alan bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Etik, insan hayatında çocukluktan yetişkinlik zamanına kadar ki dönemde kendimizden yaşça büyük veya küçük insanlarla, dostlarımızla veya düşmanlarımızla aralarında geçen ilişkilerde her alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden etik ile ilgili hiçbir sorudan kaçamayız.⁷ Yaşadığımız ülkede veya köyde dili bilinçli ve aktif bir şekilde iletişim halinde kullanan tek varlık olmamız

² Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2011), 18.

³ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 179.

⁴ Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (United Kingdom: Cambridge University Press, 1997), 244.

⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 315-316.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar* cilt.6 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 378.

⁷ Jon Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 15-16.

nedeniyle her alanda ahlak konusu karşımıza çıkacaktır ve biz böylesi ahlaki sorunlardan kaçmamız söz konusu değildir. Zira insan toplumsal bir varlıktır.

Günümüzde Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eseri, insanın yapıp etmeleri hakkında bir ahlak tarihi kitabı olarak konumlandırılabilir.⁸ Ahlak felsefesinin temel geleneği Aristoteles'in Ethika'sına yani Nikomakhos'a Etik adlı kitabına dayandığını ifade edebiliriz.⁹ Aristoteles, bu eserinde kendinden önceki ortaya atılmış hemen hemen tüm ahlâk öğretilerini eleştirel ve sınıflandırıcı bir biçimde ele almış olmasından ötürü sistematik bir felsefe disiplini olarak ahlak felsefesinin kurucusu ve ilk etikçi olarak görülmektedir.¹⁰ Filozofun kurucu olarak görülmesinin asıl nedeni; irdeleyici, sınıflandırıcı, temellendirici ve eleştirel bir tavır takınmasında yatmaktadır. Nikomakhos'a Etik eserinde geçen "etik" sözcüğü, o gün itibariyle günümüze kadar "ahlak felsefesi"nin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹¹ Aristoteles bu eserinde değerleri 10 bölüm şeklinde incelemiştir: 1. Kitap: İyi ve Mutluluk, 2. Kitap: Erdem, 3. Kitap: Cesaret ve Az ile yetinmek, 4. Kitap: Hoşgörülülük, Affetme, Biriyle Geçinebiliyor olmak, Cesaret ve Tutku, 5. Kitap: Adalet, 6. Kitap: Ölçülülük ve Bilgelik, 7. Kitap: Aşırılık ve Zevk, 8 ve 9. Kitap: Dostluk, 10. Kitap ise esas mutluluk yani hakiki mutluluk olan theoria etkinliği üzerine kaleme almıştır.¹² Aristoteles etiğinin odak noktası, us sahibi olan insanın istemeleri ve eylemleridir.¹³ Etiğin Nikomakhos'a Etik adlı eserinin dışında 'Eudemos'a Etik' ve 'Magna Moralia' olmak üzere iki adet ahlak üzerine yazdığı eseri mevcuttur. Lakin önde gelen eseri "Nikomakhos'a Etik"tir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sistematik olarak kendisinden önceki ahlaki görüşleri eserinde ele alması itibariyle ilk ahlak felsefesi tarihi kitabı olarak kabul görmektedir.

Aristoteles ahlâka ilişkin görüşünü akıl kavramına dayandırarak ortaya koyar. Zira Aristoteles için akıl insanın özüdür ve eylemlerini bu akletme yetisine dayandırmaktadır. Şayet insan eylemelerini gerçekleştirirken akli ölçüt alırsa ancak mutlu olabilmektedir. Lakin insan bu erdemli eylemleri toplum içinde gerçekleştirebilir. Çünkü insan doğası

⁸ Z. Fahri Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi* (Birinci Kitap: Sokrat), cilt:1, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945), 9.

⁹ Agnes Heller, *Bir Ahlak Kuramı* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006), 402.

¹⁰ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015), 55.

¹¹ Age. 26.

¹² Nejdet Durak, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni Antikçağ & Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles'in Ahlak Anlayışı*, Edt. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 285.

¹³ Harun Tepe, *'Pratik Etik' Etiğin Pratik Sorunları* (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016), 37.

gereği toplumsal bir varlıktır.¹⁴ Aristoteles, bilimi kendi içinde üç farklı alana ayırmıştır. Sadece kendisi için araştırılmasıyla ilgili olan alan teorik; eylemlere kurallar koymasıyla pratik; faydalı ve güzel şeyler yaratma ya da meydana getirme ile ilgili olan araştırmalar ise poetiktir. Lakin, pratik bilim içindeki diğer alanlar arasında en yüce olanı politika bilimidir. Ahlak felsefesi, politika biliminin sadece bir kolu veya parçasıdır. Çünkü her iki alan da toplum ile ilgilenir. Bu sebeptendir ki Aristoteles etik için bağımsız bir bilim olarak bahsetmez. Etiği yalnızca karakter incelemesi olarak bahseder.¹⁵ Bu sebeple etik ile siyaset arasındaki ilişkiyi inceleyeceğiz.

1.1.1.Aristoteles Etiğinde Politikanın Yeri

Politika, belli bir durum karşısında nelerin yapılması veya nelerden kaçınılması gerektiğini söyleyen bilimdir. Öyleyse yurttaş için neyin “iyi” olduğunu inceleyen bilim politikadır.¹⁶ Politika, diğer sanatların ve zanaatların meydana getirdiği eserleri amacına uygun kullanan bir sanat olması sebebiyle pratik en yüksek sanattır.¹⁷ Zira en iyi karakteri inşa eden yine en iyi anayasadır. Nasıl ki diğer sanatların oluşması için bir hazırlık dönemi gerekliyse erdemın oluşması için de benzer şekilde bir hazırlık aşaması yani eğitim alması gerekmektedir. Bu eğitimi vermekte devletin görevidir.¹⁸ Lakin erdemi neyin sağladığı konusunda bu en iyi yasaları oluşturacak şey etikdir. Çünkü ahlâki yasaların öğeleri yazılı yasalara nazaran daha nitelikli ve kapsamlıdır. Bu yasalar insanları uymaya teşvik eder. Aristoteles yönetici kişinin yazılı yasalarda hata yapma olasılığını daha yüksek görür. Çünkü insanların kendi çıkarları söz konusu olduğunda doğru karar veremeyeceklerini farkındadır. Bunun açıklamak için Homeros’un şu sözünü örnek gösterir: İki insan birleşmelidir. Burada herhangi bir insanın tek başına her konuya yeterince hakim olamayacağını ve bu durumun olası bir durum olduğunu göstermektedir. Lakin ahlaki yasalarda bu olasılığın düşük olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu yasalar ancak etik sayesinde oluşturulabilir. Dolayısıyla etiğin desteğiyle politikanın buradaki görevi yasalar eşliğinde insanları eğitmek ve kararsız olduğu konular üzerinde en iyi çözüme kavuşturmaktır.¹⁹ Çünkü bir kişinin iyi bir insan

¹⁴ Mehmet Münir Dedeoğlu, *Aklın İsyanı: Bir düşünsel etkinlik biçimi olarak felsefe ve temel konuları* (Ordu: Serüven Kitap, 2012), 31-32.

¹⁵ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 98.

¹⁶ Age. 99.

¹⁷ Alfred Edward Taylor, *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem* (Ankara: Fol Yayıncılık, 2020), 98.

¹⁸ Aristoteles, *Politika* (Ankara: Say Yayınları, 2018), 255.

¹⁹ Age. 120-122

olmasının koşulu iyi bir şekilde yetiştirilmesi ve iyi alışkanlıklara sahip olmasıyla olur.²⁰ Bu iyiyi ancak politika ve hukuk aracılığıyla gerçekleştirilir. Çünkü insan topluluğu için en iyiyi amaçlayan yegâne ahlaki ve düşünsel yaşama olanağını ancak devlette gerçekleştirir.²¹

Aristoteles, insanın ancak toplum içinde iyi veya kötü olduğunun fark edileceğini vurgular. Dolayısıyla kenti oluşturan şey, iyi-kötü veya doğru-yanlış gibi konular üzerindeki ortak görüştür.²² Aristoteles'in insana yönelik ortaya koyduğu sosyal görüş, insanın sosyal ve politik bir varlık olduğunu ortaya koyar. Bu da demektir ki insan ancak ve ancak kendisini sosyal ve politik bir ortamda gerçekleştirebilir.²³

İnsan ses çıkarabilen bir varlıktır ve ruhindaki duygu durumları ses sayesinde dışa vurmaktadır. Ses, ruh hallerinin işaretleridir.²⁴ Yazı ise sesin simgelere bürünmüş halidir. Nasıl ki yazı herkes için aynı değilse sesler de aynı değildir. Burada her ses çıkarmanın konuştuğu anlamına gelmediğini göstermektedir.²⁵ Çünkü tüm varlıklar arasında düşünerek konuşma yetisi, sadece insana mahsustur. Diğer canlılarda ses çıkarabilmektedir. Ancak konuşmak ve ses çıkarmak aynı şey değildir. İnsan dil sayesinde yararlı ve zararlı olanı veya doğru ve yanlış olanı ifade edebilir. İşte Aristoteles diğer canlılar ve insan arasındaki en büyük farkın doğru, yanlış, iyi ve kötü gibi durumları fark etmeleri ve bunu ifade edip bir kenti veya aileyi oluşturmadaki görüşe sahip olmamızla temellendirir. Nasıl ki bedenin bir uzvu eksildiğinde kendine yetemiyorsa devletle ilişkisi de aynı bu şekildedir. İletişim kuramayan bir canlı devletin mensubu olamaz. İnsan politik bir canlıdır ve kendisini devlet ile gerçekleştirir. Aristoteles'e göre insanoğlu ancak kendini politika ile gerçekleştirdiğinde diğer varlıkların en iyisi olur ve yasalara uymadığında da en kötüsü olur. Hatta devleti kurmayı düşünen insanın övgüye değer bir insan olduğunu da ifade etmiştir.²⁶ Buradan öyle anlaşıyor ki insan toplumla var olan bir canlıdır ve amacını ancak politika sayesinde gerçekleştirebilmektedir.

²⁰ Aristoteles, *Eğitim Üzerine* (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 136.

²¹ Zabci, *Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset*, 139.

²² Aristoteles, *Politika* (2018) 26-27.

²³ H. Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları Etik ve Politika Üzerine* (Bursa: Sentez Yayınları, 2012), 41.

²⁴ Aristoteles, *Organon II: Önerme* çev. Hamdi Ragıp Atademir (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963), 7.

²⁵ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi, 2018), 7.(16^a)

²⁶ Aristoteles, *Politika* (2018), 26-27.

Aristoteles'te iyi kavramı, politik olan ile içsel bir bağlılığa sahiptir. Ayrıca etiği ve politikası, iyi olan ile aracısız bağlantılıdır. Aristoteles etik üzerine yürüttüğü soruşturmada bireysel iyiyi temel alırken, politikasında toplumsal iyi temele alır. Burada politikanın amacı bireysel iyiden veya bireysel mutluluktan ziyade, toplumun mutluluğudur. Zira doğadaki her canlının amacını mutluluğa ulaşmaktır. Dolayısıyla insanların iyi bir hayat sürmesini ve mutluluğu sağlayacak şey siyasettir. Siyasetin bunu sağlayabilmesi için bir alt alanı olarak gördüğü karakter bilimine ihtiyacı vardır. Bu yaşamı sağlayacak olan şey de erdem etiğidir.²⁷ Buradan öyle anlaşılıyor ki karakter biliminin Aristoteles'te karşılığı etikdir. Aristoteles'in etiği ve politika ile olan ilişkisi kısaca ele alındıktan sonra artık değer konusunu incelemeye geçebiliriz.

1.2.Değer

Değer, bir şeyin layık olduğu şey demektir. Özünde değerli olan veya nihayetinde değerli ve arzu edilir olanla ilgilenmektedir. Değer teorisi, etiğin bir dalı olarak da alınabilir.²⁸ Değer herhangi bir olay ya da nesneler karşısındaki insanca önemli görülen niteliktir. Başka bir deyişle özne ile nesne arasındaki ilişkidir.²⁹ Ayrıca varlığa kazandırdığı bir bilinç boyutudur. Değer, aynı türden nesneler veya manevi şeyler arasında özel yerinin olduğu ve olumlu bir anlam taşıdığı görülür. Etik perspektiften bakıldığında değere ilişkin sorunlar, fiillerin ve fertlerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu etik değer olduğunda değerlendirmeye tabi olan nesne gerçek olmalıdır. Diğer bir deyişle orta bir eylem ve kişi olması zorunludur.³⁰ Çünkü herhangi bir şeyin, tutumun, idealin, amacın veya hedefin değerli olması için, bir tercihin veya bir önem yargısının nesnesi olmalıdır. Burada tercihi ve nesneye bu anlamı yükleyebilecek tek canlı insandır.³¹ Demek ki değeri oluşturan insandır. Bu sebeple insan için geçerli olan ve insan yaşamı için istenilen her şey bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etik değerler, kişiyi iyi veya kötü olarak tanımlamamızdaki davranışlarla ilgili değerler anlamına gelmektedir. Örneğin “Hırsızlık yapmak nasıl bir davranıştır?” veya “Hırsızlık nasıl bir şeydir?” sorularını sorduğumuzda, bazı kesimler “günah” olduğunu,

²⁷ Tepe, 'Pratik Etik' Etiğin Pratik Sorunları, 35.

²⁸ Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 829-830.

²⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, cilt.1 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 275.

³⁰ İoanna Kuçuradi, *Etik* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018), 190.

³¹ William L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion: Eastern and Western Thought* (New Jersey: Humanities Press, 1980), 604.

bazılarımız ise “yanlış bir şey” olduğunu söyleyeceklerdir.³² Dolayısıyla etik değerler karşımıza insanın yaşantısındaki ve eylemlerindeki olanaklar olarak çıkmaktadır. Yaşantı ve eylem olanakları gerçekleştiklerinde, başka kişiye ait değerlilik yaşantıları, kalıntıları ve kişi özellikleri olarak meydana gelirler. Buna göre etik değerler, kişinin değerleri olarak karşımıza çıkar. Şayet kişi bu değer olanaklarını gerçekleştirirse hem değerli hem de etik kişi konumuna yükselir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran olanakların gerçekleşebilme koşulunun daima yaratılması ve insana mahsus faaliyetlerin gayeleri ve işlevleri olması gerektiği gibi gerçekleştirilmesi, etik bireylere bağlı olduğu görülür.³³

Değer kendi içinde farklı alanlara ayrılmaktadır. Dini değerler, ahlaki değerler, iktisadi değerler vs. Bu değerler kendi içinde bir bütün oluşturmaktadırlar. Değer kavramı insanın dünya ile olan ilişkisinden meydana gelir ve bu insanın bir başarısı olarak görünür. Çünkü insan, insan olmanın gerektirdiği bütün fiilleri yaparken değerlere uyar ve bu değerleri yaratır. Dolayısıyla, değerleri insan yaşamının inşası için zorunlu öğeler olarak görmek gerekir. İnsan fiilleriyle ilgili olmasından ötürü, etik ve değer birbiriyle ilişkilidir.³⁴ Çünkü değer, insan eylemlerinin sonucunda meydana gelmektedir. Değer diye adlandırdığımız her şey insanın etkinlikleri sayesinde meydana gelir. Zira değer, insana (eylemi gerçekleştirene) hem eylemle gerçekleşenle hem de gerçekleştiği konumda meydana gelir. Fakat değerlerin anlaşılmasını istiyorsak; insan doğasını veya varoluş biçimini incelemeli ve anlamalıyız. Zira değerleri oluşturan ve bu değerleri değerlendirmeye tabi tutan insandır. Öyle görünüyor ki daha önce de Aristoteles’in ifade etmiş olduğu, şu üç etkinliği anlamaktan geçer: Theoria(bilgi), praksis(ahlak) ve poesis(sanat). Değerleri oluşturmak bu üç etkinlik alanı ile ilgilidir. Bu üç alan birbirine indirgenemez. Çünkü özdeş değillerdir. Lakin, birbirlerinin yapılarında belli oranlarda etkileri vardır. Değer bu alanların hepsinin amaç ve sonuç aşamalarında eylemle birlikte meydana gelir.³⁵ Demek oluyor ki insan olmadan ve insanı anlamadan değerlerden bahsedemeyiz.

Etik değerleri diğer değer türlerinden ayıran özellik, etik ilişkilerde meydana gelmesinden kaynaklanır. Kişinin yapabilecekleri ya da özelliklerinin tümü kişi

³² Arslan, *Felsefeye Giriş*, 177.

³³ Kuçuradi, *Etik*, 180-181.

³⁴ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2004), 119.

³⁵ Hakan Poyraz, *Değerler ve Eğitimi “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”*, (Ed.) Doç. Dr. Recep Kaymakcan, Dr. Seyfi Kenan, Prof. Dr. Hayati Hökelekli, Dr. Z. Şeyma Arslan, Mahmut Zengin (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007), 83.

değerleridir. Diğer bir deyişle geleneksel adıyla erdemlerin yalnızca bir bölümüdür. Kişinin etik özellikleri onun diğer kişilerden ayıran ve kişiyi değerli veya değersiz kılan özelliklerden bir kısmını oluşturur. Kişi değerlerinin bir kısmı entelektüel (zeka, doğru kavrayabilme) yetenektir. Kişi değerlerinin diğer bir kısmı ise karakter özellikleridir. Bu karakter özellikleri: cesur olmak, adaletli olmak, sorumlu olmak, yalan söylememek, hoşgörülü olmak gibi özelliklerdir. Etik kişi değerleri, insan yaşamı süresince eylemlerinin ve tutumlarının bilgisidir.³⁶ Dolayısıyla ahlak felsefesi bağlamında temel sorun, örneğin doğruyu söylemek gibi belirli bir eylem, ahlaki doğruluğu ile belirli durumların ahlaki olmayan değeri arasındaki ilişkidir³⁷

Aristoteles, mutluluğu veya eudaimonia'yı tüm insanların aradığı değer olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte, mutluluğun bileşenlerinin türler arasında farklılık gösterdiğine ve her durumda kişinin rasyonel kapasitesinin gelişimi mutluluğun kendini gerçekleştirmesi için dahil edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu sebeptir ki mutluluk, nihai değer için en yaygın kabul görülen şeydir. Nihai değer kabul edilen mutluluğa ulaştıracak olan temel değerler; etik değerler ve bu değerlerle ilişkisi olması açısından entelektüel değerlerdir.³⁸ Aristoteles'te etik değerlerin başlangıç noktasını oluştururken karakter değerleri ve entelektüel değerler olmak üzer iki sınıfa ayırır. Karakter değerleri: adaletli olmak, yiğit olmak, dostluk vb. gibi karakter özellikleriyken, entelektüel değerler ise: teorik bilgelik, pratik bilgelik, sanat, bilim ve sezgisel akıl gibi bilgisel özellikler veya yeteneklerdir. Bu konuya ilişkin bilgi ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İnsan, doğal yapısı itibariyle toplumsal bir canlıdır.³⁹ Yaşamı boyunca başka insanlarla iç içe yaşadığını, bu iç içe yaşamının getirdiği belli başlı sorumlulukları ve bu sorumlulukların beraberinde getirdiği kurallar ve değerler bütünü oluşmaktadır. İnsan bu kuralları ya da değerleri; iyi, kötü, ayıp, güzel veya çirkin gibi yargılar sayesinde oluşturur. Dolayısıyla insanların bu iletişim birliktelikleri sonucunda değerler bütünü meydana gelir. İnsanların bir arada yaşamasının oluşturduğu bu değerler bütünü, insan olmanın gerektirdiği tüm fiillere ulaşmasını sağlar. İnsan olmanın gerektirdiği davranış kalıplarını inceleyen, davranış kalıplarını belirleyen veya eylemlerini inceleyen

³⁶ Kuçuradi, *Etik*, 183-184.

³⁷ Antony Flew, *A Dictionary of Philosophy* (New York: St Martin's Press, 1984), 365.

³⁸ Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion: Eastern and Western Thought*, 606.

³⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 17.(1097a)

disiplinin etik olması sebebiyle, bu değerlerin ahlaki değerler olduğu sonucuna varabiliriz.⁴⁰ Bu değerler veya ahlaki kurallar yazılı olmayan yargılardır. Tümevarım ile varılan bu kurallar kuşaklar arası deneyimle aktarılmıştır.⁴¹ Buna göre ahlaki değerleri sorgulayan ve inceleyen disiplin etikdir. Ahlak felsefesi, doğru hareketlere temel olan değerler ile ilgilenir, insanın yapıp etmelerini özel bir problem alanı olarak ele alır ve bu alanı yöneten ilkeleri(değerleri) inceler. Aynı zamanda, ahlaklılığın ne olduğu üzerinde durur, özünü ve temellerini araştırır ve insanın yapıp etmelerinde özgür olup olmadığını sorgular.⁴² Ahlak, bir değerler birliğinden oluşan ve çelişmeyen bir dizgedir.⁴³ Başka bir deyişle, aralarındaki bütünlüğü kuracak şekilde birbirine bağlı parçaların meydana getirdiği düzendir.

Aristoteles, sistematik ve sınıflamacı özelliğiyle değerler konusunda her eserinde ayrı ayrı ele almış ve onlara ilişkin cevaplar öne sürmüştür. Örneğin: ‘Organon’ eserinde hakikat değerine, “Nikomakhos’a Etik ve Eudemos’a Etik” adlı eserlerinde ahlaki değerlere, “Ekonomi” de iktisada, “Poetika ve Retorik” eserlerinde ise güzellik ölçülerine ilişkin değerlere yer vermiştir ve bu değerleri kendi sınırı içinde bağımsız bir şekilde incelemeye tabi tutmuştur.⁴⁴ Görülüyor ki Aristoteles’in ortaya koymuş olduğu felsefi külliyyatı sadece geniş değil ayrıca arkitektoniktir. Sentezlemenin en iyi örneğidir. Bu yüzden Aristoteles’in uyguladığı yöntem başarılı olmuştur.⁴⁵ Aristoteles bu başarısını kendi döneminde ki çeşitli problemlere odaklanması ve geçmiş zamanlarda nasıl olduklarına ilişkin farkında olmasıdır. Aristoteles ortaya çıkan problemleri veya anlaşmazlıkları sentez yoluyla azaltmış ve bu anlaşmazlıkları değerlendirirken mesafeli bir tutum sergilemiştir. Çünkü her alanın en iyi yönünü almaya çabalamıştır.⁴⁶

Burada ilk olarak, Aristoteles’in ahlaki değerleri yani kişiler arasındaki ilişki değerleri incelenecektir. Çünkü, her moral bir kavram olarak görülen bu değerleri gerçekleştiren davranış ve eylem şekillerine biçilen değer ifadesidir. Bu değerlerin incelemesini yapmak, insanın yaşamındaki konumunu ve sağladığı imkanları

⁴⁰ Aliye Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi* (Bursa: Emin Yayıncılık, 2013), 9.

⁴¹ İoanna Kuçuradi, *Ahlâk, Etik ve Etikler* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2019), 96.

⁴² Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, 15.

⁴³ Ömer Naci Soykan, *Değerler ve Eğitimi: “Genel Geçer Ahlâk Olanaklı mıdır?”*, 45.

⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 191.

⁴⁵ Randal Collins, *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu*, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 137.

⁴⁶ Age. 136.

göstermek; değerlerin anlamını ve değerini göstermek etiğin görevidir.⁴⁷ Ayrıca Aristoteles'in değer anlayışının temel yapı taşı insanın kendisini gerçekleştirmesidir. Bu yüzden insanın kendi benliğini gerçekleştirmesi başlı başına bir değerdir.⁴⁸ Politika ve etiğin insanı gerçekleştirmesine olan etkisi itibarıyla ilk olarak ahlaki değerleri daha sonrasında ise karakter erdemleriyle bir bütünlük oluşturan entelektüel erdemleri inceleyeceğiz. Ancak bu konulara geçmeden önce Aristoteles'in etiğinde yer alan temel kavramlar ele alınacaktır.

1.3.Aristoteles Etiğinde Temel Kavramlar

Aristoteles etik doktrinini oluştururken hocası Platon'dan etkilenmiştir. Lakin bu etkilenmeye rağmen yine de kendine has bir ahlak doktrini oluşturmayı başaramıştır. Hocasıyla aynı fikirde olduğu nokta, etik ve politika ilişkisidir. Ayrılığa düştüğü nokta ise etiğin temel kavramı olan “iyi”nin içeriğidir.⁴⁹ Platon'da iyi, bu dünyada değil idealar alemindeki iyilik ideasındadır. Zira bu dünyadaki haz kaynaklarının aksine iyilik ideasının verdiği haz tam ve kesintisizdir. Platon'a göre asıl mutluluğa bu üstün iyilik sayesinde yani iyilik ideasında ulaşılır. Buna göre Platon'un aksine, Aristoteles üstün ahlaklılığı bu dünyada bireyin yaşamında bulur ve birey mutluluğa bu dünyada ulaşır.⁵⁰ Çünkü Aristoteles'in etiği rasyonel bir etiktir ve o etiğini inşa ederken, hocası Platon gibi soyut bir insan ideasıyla değil, dünya ve insan ile ilişkili, somut nedenlere veya sonuçlara dayalı, metafiziksel bir tahlile dayandırmaktadır. Buna göre, dünyada olan her varlık veya her insan madde-form birliğinden meydana gelen bileşik bir varlıktır. O, tabiatına uygun davrandığı ve kendine özgü işlevini yerine getirdiği yani formunu gerçekleştirdiği ölçüde amacına ulaşır. Buda demek oluyor ki Aristoteles'in teleolojik felsefesi, organik veya inorganik bütün varlıkları kapsamaktadır. Madde-form birliği, insanı da kapsamı alanına aldığına göre “insanın formu ya da işi nedir?” sorusunun akla gelmesi kaçınılmazdır.⁵¹ Sonuç olarak denilebilir ki Aristoteles etik idealini soyut bir ideale değil, somut yani deneysel gerçeklikle oluşturmaya çalışmıştır.⁵² Onun teleolojik etiği, “insan olmanın anlamı ve gayeleri” vasıtasıyla tanımlanır.⁵³ Buna göre Aristoteles

⁴⁷ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 60.

⁴⁸ Erkızan, *Aristoteles Yazıları Etik ve Politika Üzerine*, 40.

⁴⁹ Arslan Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 94.

⁵⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 187.

⁵¹ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 66-67.

⁵² Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, 95.

⁵³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 132.

etik yaklaşımını oluşturmasındaki temel hareket noktası, insan görüşü ve varlık görüşüdür.⁵⁴ Bu da demek oluyor ki Aristoteles ahlakını, varlık ve ruh görüşüyle harmanlayarak meydana getirmiştir. Aristoteles’e göre ahlak, insanın bu dünyadaki en önemli amacı olan mutluluğun nasıl bir yapıda olduğunu ve mutluluğa nasıl ulaşacağı hususunda bize yol gösteren bir harita konumundadır. Buda demek oluyor ki mutluluğun gerçekleşmesini sağlayan değerlerin nasıl elde edildiğini, kaç tür olduğunu ve iç yapısını gözler önüne serer.⁵⁵

Aristoteles, Nikomakhos’a Etik eserine şu cümleyle başlar: “her sanat ve her sorgulama ve benzer şekilde her eylem ve arayış bir iyiyi amaçlar.”⁵⁶ Demek oluyor ki ona göre her şeyin arzuladığı şey “iyi”dir. Dolayısıyla Aristoteles’in bu ifadesi bir değerler  okluğı karşımıza çıkarmaktadır. Lakin her sanat veya bilim alanının kendine özgü bir en yüksek iyisi vardır ve etiğin buradaki görevi de insan için en yüksek iynin ne olduğunu belirlemektir.⁵⁷ Aristoteles etikteki amacı, ezeli-ebedi bir idealin bilgisini elde etme çabası değildir. O insan için erişilmesi mümkün olan en iyiye ulaşılmasını amaçlamaktadır.⁵⁸ çünkü etikte, matematikte olduğu gibi bir kesinlik aramamaktadır.⁵⁹ Bunun nedeni ise insan eylemlerinin doğasıyla ilgilidir. İnsanın eylemleri matematikteki gibi kesinlik arz etmez. Örneğin, cesaretli olmak. İnsanın korkması gereken yerde cesur davranması ahlaki olarak karşılanmayabilir. Çünkü yapılması gereken o anda oradan uzaklaşmaktır veya başka bir şeydir. Dolayısıyla eylemlerimiz şekillenirken matematikte($2+2=4$) olduğu gibi kesin bir sonuç çıkmamaktadır. Matematik ve etik arasındaki diğer ayrım ise; matematik genel ilkelerden hareket edip yargılara doğru bir akıl yürütme ger ekleştiriyorken, etik direkt varılan sonuçtan başlamaktadır.⁶⁰ Başka bir değişle insanın yapmış olduğu eylemlerden yola çıkararak bunları karşılaştırarak ahlaki genel yargılara varılır. Aristoteles’in ahlâki sistemi, epistemolojisi gibi gerçekçidir. Bu doğrultuda metafiziği kesinlikler alanıyken, etiği ise olasılıkların alanıdır. Metafiziğinde gösterme hakimken, etik alanında görüş hakimdir.⁶¹ öyle görünüyor ki her şeyde

⁵⁴ Kuçuradi, *Ahlâk, Etik ve Etikler*, 36.

⁵⁵ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 291.

⁵⁶ Aristotle, *Ethica Nicomachea*, Translated: W.D. Ross, Vol.IX (London: Oxford Universty Press, 1915), 1094a.

⁵⁷ Nejla Arat, *18.Yüzyıl İngiliz Felsefesinde Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 9.

⁵⁸ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, cilt.1-2 (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 155.

⁵⁹ Aristoteles, *Metafizik* (Ankara: Sosyal Yayınlar,2014), 152.

⁶⁰ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi* (İstanbul: İdea Yayınları, 1986), 92

⁶¹ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 1* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2002), 296.

matematik ve metafizikte olduğu gibi kesinlik aranmamalıdır. Ahlak alanı; metafiziğin ve matematiğin kesin yargılarının aksine bir olasılıklar alanına dayalı yargılardır.

Her sanat ve her sorgulama, benzer şekilde her eylem ve arayış bir iyiyi amaçlar veya arzular. Diğer bir deyişle herkesin yöneldiği iyi olarak adlandırdığı bir gaye vardır. Örneğin ekonomi de iyi servettir ya da tıpta iyi sağlıktır.⁶² Dolayısıyla insanların kendileri için amaçladıkları veya arzuladıkları bir iyi vardır. Çoğunluğun, insanın arzuladığı iyyinin ismi konusunda ortak kanaatte olduğu nihai şey ‘mutluluk’ olarak ifade edilmiştir.⁶³ Lakin mutluluk olarak ifade edilen şey kişiden kişiye farklılık göstermesi sebebiyle Aristoteles’in bize anlatmak istediği mutluluk nedir ve mutluluğa nasıl ulaşılır? şeklindeki soruları “mutluluk” ve “iyi” başlıkları adı altında ele alacağız.

1.3.1.Mutluluk ve İyi

İnsanlar eylemlerini gerçekleştirirken düşündükleri ve amaçladıkları bir şey vardır. Aristoteles bunu ‘iyi’ olarak niteler. Başka bir deyişle bunu evrendeki var olan “her şeyin arzuladığı şey” olarak nitelendirir. İnsan eylemlerinin finalitesi veya son ereği, “iyi”dir.⁶⁴ İyi; varlıkta, nicelikte, nitelikte, zamanda, görelî ilişkilerde ve bütün kategorilerin içinde yer almaktadır. Buda demek oluyor ki her alanda mevcuttur.⁶⁵ Aristoteles ilk olarak iyi’yi, ruhsal iyiler ve dışsal iyiler olmak üzere ikili bir sınıflamaya tabi tutmuştur.⁶⁶ Daha sonrasında ise kendi içinde tekrar bir sınıflama yaparak; dışsal iyiler, bedenle ilgili iyiler ve ruhsal iyiler olmakla üzere üç gruba ayırmıştır. Ruhla ilgili olan iyiler en önde ve tam anlamda iyilerdir.⁶⁷ Aynı zamanda ruhla ilgili olan iyiler de insana mahsus iyilerdir. Burada konum olarak iyi, hem fert için hem de devlet için aynıdır. Bu yüzden ki Aristoteles insanın iyiyi kazanabilmesi veya elde edebilmesini toplum ile gerçekleştireceğini ifade etmiştir.⁶⁸ Demek oluyor ki ona göre insanı asıl ilgilendiren iyi, ruhsal iyilerdir ve genel olarak iyyinin gerçekleşebilmesi toplum ile kazanılmaktadır. Bahsi geçen ruhsal iyiler neleri kapsadığı ya da neler olduğu ayrıntılı bir şekilde entelektüel değerler kısmında ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

⁶² Aristotle, *Ethica Nicomachea*, 1094a.

⁶³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 11.(1095a)

⁶⁴ *Age.* 9.(1094)

⁶⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 15.

⁶⁶ *Age.* 23.

⁶⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 19.(1098b)

⁶⁸ Topakkaya, *Sistematik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, 97.

Aristoteles'e göre iyi, kendi başına oluşmuş bir şey değildir. Tersine Nikomakhos'a Etik adlı eserinin birinci bölümünde söylediği gibi her sanat ve bilimin veya her kesimin yöneldiği şeydir. Başka bir deyişle o işin amacıdır.⁶⁹ Aristoteles iyi'yi, Sokrates ve Platon gibi genel türden ele almamıştır. Genel olan iyi ile ahlaki iyi'yi ayırmıştır. Ona göre bir mimarın iyi bir mimar, iyi bir ayakkabıcı veya iyi bir doktor olduğunu söylerken ahlaki anlamda kullandığımız gibi kullanmıyoruz. Lakin bir insan için iyi kavramı kullanıldığı taktirde ahlaki bir nitelik ifade ediyor. İnsan için en yüksek iyi ahlaki alanda olan iyidir. İnsana mahsus olan iyinin de 2 özelliği vardır:

1. İyi, amaç olmalıdır.
2. İyi, kendisine yeter olmalıdır.⁷⁰

Aristoteles için 'iyi'; a) başka bir şey için istenmeyen sadece kendileri için araştırılan erdemler, b)kişinin bu erdemlere göre eylemi ve c) bu eylemlerden duyulan sevinçtir.⁷¹ İyinin kendisi, insan eylemlerindeki amaçtır. Başka bir deyişle insan hayatının gayesidir.⁷²

İnsan yaşadığı topluma, konuma, zamana, duygu durumuna ve şartlara göre birden fazla şeyin kendileri için iyi olduğunu düşünür. Demek ki insan için iyi, duruma göre değişiklik gösterir. Örneğin; iyi kimisi için haz olurken, kimisi için servettir.⁷³ Lakin Aristoteles'in eylemlerde aradığı veya amaçladığı iyi, kendisi için istenilen bir şeydir. Yani başka hiçbir şey için istenmeyen veya başka bir şeyin elde edilmesinde araç konumunda olmayan bir iyiden söz etmektedir.⁷⁴ Bu sebeple Aristoteles'in aradığı iyi hiçbir şeyin aracı olmayan sadece kendisi için tercih edilen ve etkinlikte bulunulan bir şeydir. Çünkü Aristoteles için hiçbir şeye gerek duymadan sadece kendisi için seçilen şey kendi başına değerlidir.⁷⁵ Ayrıca kendisi için seçilmesi, başka sebeplerden ötürü seçilmesinden üstündür.⁷⁶ Bu yüzden Aristoteles, kendisi için tercih edilen ve kendisine yeten şeye "mutluluk" demiştir. Mutluluk, insanın davranışlarını ve eylemlerinin gayesi olmasıyla, kendinden öte bir soru sorulmasını ve araştırma yapılmasını lüzumsuz kılan

⁶⁹ Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 156.

⁷⁰ Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, 97.

⁷¹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 83.

⁷² Aristoteles, *Eudemos'a Etik* (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2017), 21.

⁷³ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 243.

⁷⁴ *Age*. 244.

⁷⁵ Aristoteles, *Organon V: Topikler* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 22.

⁷⁶ Aristoteles, *Retorik* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 34.

amaç konumundadır. Çünkü insanlar herhangi bir eylemde bulunduğunda ve ona bunu neden yaptın sorusu sorulduğunda cevabı mutlu olmak istiyorum olacaktır. Demek oluyor ki mutluluk kendi kendine yeten nihai bir erektir.⁷⁷

Mutluluk, iyi bir yaşamı ve insanın kendi kendini inşa etmesini yani gerçekleştirmesini ifade eder. Çünkü Aristoteles için önemli olan sadece salt duygu olarak mutluluğu incelemek veya tanımını yapmak değildir. Onun araştırmasındaki amaç, insan için yaşam türleri(haz, siyaset, teoria) arasında en iyi yaşamın hangi yaşam olduğudur. Burada insan aklını iyi kullanırsa iyi olan yaşamı bulacak ve iyi bir yaşam sürecektir. Bu yaşamı bulmak onu araştırmaya yöneltmiştir. Araştırmalarında sonuca vardığı iyi yaşam, ruhun erdeme uygun eylemde bulunmasıyla ulaşılan yaşamdır. Ayrıca mutluluk bir erdem değil, erdemli olan eylemlerdir. Çünkü iyi yaşam eylemle meydana gelir ve mutluluk bir görünüş değildir. Mutluluk insanın yaşamı süresince devamlı etkinlik halinde süregiden ve ruhunda bulunan erdemlerin gerçekleşmesidir.⁷⁸ Mutluluğun sürekliliği ruhun gayesine doğru yetkinleştirilmesinden geçer. Buda ancak eylemle gerçekleştirilir. Çünkü erdemli olanı yapmadığımız sürece ne onu öğrenebilir ne de ona ulaşabilme fırsatını yakalayabiliriz. Ölçülü ve adil eylemlerin gerçekleştirilmesiyle erdemli olana ulaşılmaktadır.⁷⁹

Aristoteles, mutluluğun yaşam boyu başka hiçbir şey için değil de, insanın kendine has işlevini yerine getirdiği, doğal amacına ulaştığı bir yaşamın ismi olduğunu ifade eder.⁸⁰ Bu yüzden Aristoteles mutluluğun tam anlamıyla bir erdem işlerliği olduğunu göstermektedir.⁸¹ Ve erdemce sakat olmayan her insanın belli bir eğitim ve çabayla mutluluğa ulaşabileceğini göstermektedir.⁸² Çünkü erdem eğlenceyle oluşan bir şey değil çalışmayla veya çabayla oluşan bir şeydir. Dolayısıyla mutluluğa ulaştıracak olan ahlaki yaşamın ilk koşulu erdemli etkinlikleri gerçekleştirmekten geçer.⁸³ Çünkü insan doğruyu bilse bile kötü eylemleri gerçekleştirebilir. Erdemli olmak sadece bilmek

⁷⁷ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 245-46.

⁷⁸ A. Kadir Çüçen, H. Nur Erkızan, *Felsefe Tarihi 1: Atik Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi* (Bursa: Sentez Yayınları, 2013), 149-150

⁷⁹ Filiz Zabci, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler (Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset)*, edt. Mehmet Ali Ağaoğulları (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 137.

⁸⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 133.

⁸¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 25.(1101a)

⁸² Age. 22.(1099b)

⁸³ Age. 206.(1177a)

anlamına gelmemektedir. Kişinin tercihleri iyi, güzel ve doğru yönünde gerçekleştirmesi gerekir ki ahlaki bir varlık olarak kendisini gerçekleştirebilsin.⁸⁴

Mutluluk (Ευδαιμονία), insan doğasının ve onun temel gereksinimlerinin tam olarak yerine getirildiği ve bu doğaya uygun amaçların gerçek hiyerarşisine uygun olarak ulaştığı bir insanlık halidir. Mutluluğun tam olarak ne olduğunu belirlemek için, doğamızın amaçlarının ne olduğunu ve insanın diğer varlıklardan ne tür farklı bir iyilik için yaratıldığını keşfetmesi gerekir.⁸⁵ Aristoteles'e göre insan doğası itibarıyla akıl sahibi bir varlıktır. Akıllı olan bu varlık ne kadar sağ akılla hareket ederse, o kadar doğasına uygun hareket etmiş olur. Buradan hareketle insanın tabiatına uygun olan en yüksek faaliyet düşünmek ve bilmektir.⁸⁶ İnsanın doğası hakkında bilgileri iki alt başlık halinde; ruh öğretisi ve insanın işi adlı alt başlıkta geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Aristoteles herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecini tamamlamasına onun doğası der. Örneğin ev, insan, aile gibi doğadaki her şey o olmayı yani kendi doğasına ulaşmayı amaçlar.⁸⁷ Demek oluyor ki herhangi bir şeyin doğası onun ilk durumu değil son durumudur. Çünkü her varlık doğasına ulaşmayı amaçlar.⁸⁸ Aristoteles başka bir yerde, doğa ve düşünce tarafından yapılmış olan her şeyin belli bir amacı izlediğini ifade etmiştir.⁸⁹ Ayrıca doğada ve akılda kendinde olanı gerçekleştirmek için eylemde bulunduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla insan da bir amaca ulaşmak için eylemde bulunur ve bu amaç onun sınırır.⁹¹ Çünkü erek, eylemin finalitesidir.⁹² Ve bir şeyin kendisi için olduğu şeydir.⁹³ Burada iyi, birçok şeyin hem bilgisi hem de ilkesi konumundadır.⁹⁴ Buna göre insan hem doğasını ve gelişimini tam olarak gerçekleştirmesiyle en yüksek iyi olarak nitelendirdiğimiz mutluluğa ulaşır. Çünkü iyi, evrendeki canlıların ulaşmak istediği nihai amaç ve bu amaç sonucunda mutluluğa ulaştıran şeydir.

⁸⁴ Zabçı, *Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset*, 136.

⁸⁵ Jacques Maritain, *Moral Philosophy (An Historical and Critical Survey of The Great Systems)*, (New York: Library of Congress Catalog Card Number 64-14663), 31.

⁸⁶ Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, 173

⁸⁷ Aristoteles, *Politika* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 11.

⁸⁸ Age. 12.

⁸⁹ Aristoteles, *Fizik* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2019), 71.

⁹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 139.

⁹¹ Age. 150

⁹² Age. 157.

⁹³ Age. 236

⁹⁴ Age. 235.

Aristoteles'e göre, mutluluğun adı konusunda hemen hemen herkes aynı fikirdedir. Seçkin ve sıradan insanlar da onu mutluluk olarak adlandırırlar. İyi bir şekilde yaşamayı ve iyi halde olmayı mutluluk ile özdeş tutarlar. Lakin mutluluğun ne olduğu konusunda bir anlaşma yoktur. Çünkü bilge insanların mutluluk hakkında öne sürdüğü görüşler ile çoğunluğun mutluluktan anladığı şey aynı şey değildir. Kimileri için mutluluk haz, kimileri için zenginlik veya onurdur.⁹⁵ Bu insanlarda neye karşı meyilliye veya istek duyuyorsa ona göre şekillenmektedir. Aristoteles burada bir sınıflamaya gider ve insanların mutluluk anlayışlarını üç temel başlık altında toplamaktadır:

1. Mutluluk, hazzı yani hayvani hayatı amaçlayan bir hayattır.
2. Mutluluk, onuru (siyaset yaşamı) erdemi hedef alan bir hayattır.
3. Mutluluk, theoria (felsefe) yani derin düşünme ve hakikate yönelik irdelemeyi amaç edinen bir hayattır.⁹⁶

Aristoteles, üç temel mutluluk hayatıyla, ahlaki hayat biçimleri arasında bir paralellik ilişkisi kurarak, üç tane hayat tarzı olduğunu gözler önüne sermiştir.⁹⁷ Aristoteles haz hayatının, hayvanların yaşamının amacı olduğunu ve bu hayvani olan hayatı seçenin büsbütün hayvanlarla denk olan hayatı yaşayacağı anlamına geldiğini dile getirmiştir.⁹⁸ Aristoteles'e göre eğer mutluluğu talihin cilvelerine göre uyarlırsak insanın bazen mutlu bazen de mutsuz olduğu görülecektir. Çünkü mutlu kişi burada bir bukalemun gibidir. Olaylara karşı renk değiştirmekte yani şekil almaktadır. Aristoteles'in aradığı mutluluk bunlara bağlı değildir. Çünkü ona göre mutluluk kılıktan kılığa değişen bir şey değildir. Yaşam boyu devam edecek bir mutluluktur.⁹⁹ Demek oluyor ki Aristoteles'in mutluluğu stabil kalan ve her an ortadan yok olmayacak bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla haz yaşamıyla elde edilen mutluluk anlık bir mutluluk olması sebebiyle aranan mutluluk haz yaşamında değildir.

Aristoteles mutluluğu, bizzat 'kendisi için tercih edilen,' 'kendisi amaç olan ve kendine yeten' bir şey olarak öne sürmüştür. Aristoteles'e göre insan doğası itibariyle işinin ne olduğunu bilir ve kavarsa mutluluğun konusunun ne olduğunu öğrenecektir.

⁹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 11.(1095a)

⁹⁶ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 12.

⁹⁷ Durak, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni Antikçağ & Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles'in Ahlak Anlayışı*, 287.

⁹⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 12.(1095b)

⁹⁹ *Age.* 24-25.(1000b-1101a)

Öyle görünüyor ki insanın işini bilmesi sayesinde mutluluğa ulaşacaktır. O halde insanın işi nedir sorusuna Aristoteles'in verdiği cevap 'ruhun akla uygun etkinliğidir'.¹⁰⁰ Çünkü insanın mahiyeti kendi doğası gereği olduğu şeydir.¹⁰¹ Dolayısıyla insanın ne olduğunu bilirsek onun mahiyetini de bilmiş oluruz.¹⁰² Aristoteles insanın işinin ruhun akla uygun etkinliği olarak ifade etmiştir. O halde insanın bu anlama arzusunu veya akılla sürdürülme faaliyetinin nasıl şekillendiğini anlamak istiyorsak insanın doğasına inmeli ve ne söylemek istediğini idrak etmemiz gerekir. Bu doğrultuda insanın işinin ve doğasının anlaşılması için Aristoteles'in ruh öğretisini ele almamız gerekir.

1.3.1.1.Ruh Öğretisi

İnsan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır.¹⁰³ Ruh, insan bedeninde bir öğretmen, bedeni faal hale getiren ve yaşam kapasitesini gerçekleştirmesini sağlayan şeydir. Ruhun kendisi maddesiz ve bedensizdir. Bedenin türlü kısımlarının bir karışımının sonucunda oluşmamaktadır. Bedenin yaşamsal faaliyetlerinin bir sonucu değil aksine bedenin yaşamsal işlevlerinin nedenidir.¹⁰⁴ Demek oluyor ki ruh ne maddedir ne de bu maddelerin bir karışımıdır. Ruh, bedenin bizzat formudur.

Aristoteles, ruhu bedenin ilk ilkesi ve nedeni olarak konumlandırır. Ruhun üç tane nedeni vardır ve bunlar belirleyicidir. Ruh; devinimin başlangıcı, amaç içermesi ve varoluş nedenidir. Demek oluyor ki yaşamın nedeni ve ilkesi ruhtur.¹⁰⁵ Ruh, insanın amacını meydana getiren sebep ve insanı mükemmel olana doğru gelişip gerçekleştirmesini sağlayan nihai aktif prensip 'entelechie'dir. Vücudu aktifleştiren ve ona canlılık kazandıran prensiptir. Aristoteles canlılık ve ruh kavramlarını birbirinden ayırmamıştır. Bu sebeple, beslenme veya soluk alma gibi fiziki olgular, ruhun olguları arasında yer almaktadırlar. Ruh burada organizmanın hedefini gerçekleştirmesindeki sebebin ta kendisidir. Aristoteles, ruhu belli kısımlara ayırmıştır ve bu kısımlar aşamalı bir şekilde ilerlemektedir. Ona göre her aşağı basamak, kendisinden önce gelen basamak için bir maddedir. Yani onu gerçekleştirebilmek için kendisinden aşağıda olan basamakları gerçekleştirmesi gerekmektedir. Aşağıda olan ruh basamağı kendinden

¹⁰⁰ *Age.* 17-18.(1097a-1098a)

¹⁰¹ Aristoteles, *Metafizik*, 314.

¹⁰² *Age.* 325.

¹⁰³ *Age.* 352

¹⁰⁴ Erwin Rohde, *Psyche: Yunanlılarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*, çev.Özgüç Orhan (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020), 427.

¹⁰⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Saffet Babür-Lale Levin Basut, (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019), 40.

yukarı olan basamak için zorunlu bir temel meydana getirmektedir. Başka bir deyişle aşağıda olan ruh formu üstünde olan ruh formu için olması gereken zorunlu bir basamaktır.¹⁰⁶ Örneğin Aristoteles'e göre insanlar beslenme ihtiyacını gidermedikçe diğer işlevleri gerçekleştirme aşamasına geçemez.¹⁰⁷ Sonuç olarak ruhun bu üç kısmı kendilerini gerçekleştirme aşamalarında kendinden önceki ruhtan daha fazla yeti kazanır ve birbirlerini tamamlar hale gelmektedir.

Ruh basamaklarını üç tane olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunlar: Bitkisel Ruh, Hayvani Ruh ve İnsani Ruh'tur. Ruhun en alt basamağında bitkisel ruh meydana gelir. Bitkisel ruh basamağı sadece beslenme, büyüme ve çoğalma faaliyeti gerçekleşir.¹⁰⁸ Ruhun bu kademesi her varlıkta birlikte bulunmaktadır. Ruhun bundan sonraki gelen kısmı ise hayvani ruhtur. Bu ruh basamağı hem hayvanlarda hem de insanlarda birlikte bulunmaktadır.¹⁰⁹ Hayvani ruh basamağında hareket etme ve etrafı algılama gerçekleşir.¹¹⁰ Burada hayvani ruhu bitkisel ruhtan ayıran temel etken duygudur.¹¹¹ Hayvani basamakta algılama olması sebebiyle tekrar tekrar algılanan şeylerin hatıra ve izleri kalmaktadır. Her ne kadar hayvani ruh, akli yetiye sahip olmasa da hatırlama ve saklama becerisine sahiptir.¹¹² Hayvani ruhta duyumsama yetisi vardır. Duyumsama yetisinin olduğu yerde iştah ile ilgili bir eğilim vardır. İştah da arzu, istek ve coşku duygularını karşılamaktadır. Bu kısımda dokunma duygusu hepsinde mevcuttur. Dokunma duygusunun olduğu yerde haz ve acı vardır. Demek oluyor ki haz ve acının olduğu yerde arzu vardır. Dolayısıyla hayvani ruha sahip olan canlılar dokunma duygusuna sahip olmalarından ötürü onlarda iştah bulunur. İştah da peşinden haz ve acıyı sürükler. Bu nedenle dokunma duygusu beraberinde haz ve acıyı getirir ve en nihayetinde iştah duyan bir canlı konumunda vücut bulur.¹¹³ Ruhun diğer basamağı insani ruhtur. Bu alanın temel özelliği uslamlamadır. Yani akıldır. Ruhun düzeyleri arasında en yücesidir.¹¹⁴ Canlılar arasında etraflıca düşünebilme etkinliği sadece insana özgü bir

¹⁰⁶ Kâmiran Birand, *İlk Çağ Felsefe Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 80.

¹⁰⁷ Aristoteles, *Parva Naturalia* (Ankara: Say Yayınları, 2019), 113.

¹⁰⁸ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 38.

¹⁰⁹ Ernst Von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, çev. Macit Gökberk (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1943), 171-172.

¹¹⁰ Birand, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, 80.

¹¹¹ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 257.

¹¹² Birand, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, 81.

¹¹³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 38.

¹¹⁴ *Age*. 40.

durumdur. Başka bir deyişle insana ait bir özelliktir.¹¹⁵ Burada insanı hayvandan ve bitkiden ayıran başlıca etmen, insanın aklıyla hareketlerini tayin edebilme kabiliyetidir.¹¹⁶ İnsan ruhunda meydana gelen özellikler; düşünme ve erdemdir.¹¹⁷ Düşünme fiili, en yüksek ve en mükemmel mutluluktur.¹¹⁸ İnsan türündeki en yüksek şey akıldır.¹¹⁹ Tanrısallığa yaklaştıran en yakın etkinlik theoria etkinliğidir.¹²⁰ Bu yüzden insanın ulaştığı bu ruh düzeyi onu en yüce varlık konumuna yükeltir.

Bitkisel ruh ve hayvani ruh, insani ruhu meydana getirmede birer malzemedirler. Yani insani ruhun oluşumunda bitkisel ve hayvani ruh birer madde konumundadırlar. İnsani ruhun başlıca niteliği ‘akıl’dır. İnsan bir akıl varlığı olması sebebiyle hayvanlardan ve bitkilerden ayrılmaktadır. Çünkü hayvani ruh vücut ile meydana gelir ve vücudun yok olmasıyla ortadan kaybolur. Buna karşılık akıl, vücuttan bağımsız ve sonsuzdur. Akıl, vücuttan gelebilecek her türlü etkiyi hiçe sayabilir ve bunlara karşı koyabilir. Hayvani ruhta mevcut olan iç güdü, insan ruhunda iradeye bırakılmıştır. Hayvan ruhunda olan karışık hatırlamalar, insan ruhunda düzenli, kavramlı ve şuurlu bilgi alanına çevrilmiştir. İşte insan ruhu bu şuurlu bilgiye sahip olması itibarıyla diğer ruhların üstüne yükselmektedir. Çünkü insan sadece var olanları algılamakla kalmaz onları hakkında belli çıkarımlar yapar ve bu doğrultuda açıklamalar vermeye de çalışır. Bu sayede de insan ruhu kavramlar oluşturur ve kavramlı bilgiler bütününe ulaşır. Kavramlı bilgi, insanın duyular aracılığıyla topladığı malzemeleri, aklın işlemesiyle elde ettiği bilgiye denir.¹²¹ Demek oluyor ki Aristoteles için insanı bütün varlıklardan ayıran en önemli fark, insanın bilen bir varlık olması ve bu sayede kavramlar oluşturmasıdır. Zira insan sadece etrafında olan bitenleri idrak etmekle kalmaz, bunun üzerine bir de bu kavramların neden böyle olduğunu saptamaya çalışır.¹²² Eğer insan temaşa yetisini kullanmaya devam eder ve dünyevi eylemlerden elinden geldiğince uzak durur ise elde ettiği bu bilgiler ile tam olur.¹²³ Bu sebeple bitkiler alanında beslenme ve çoğalma, hayvanlar alanında dokunma, hareket ve algı güçleri hakimken, insanın ferdi alanının işi

¹¹⁵ *Age*, 72.

¹¹⁶ Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, 172.

¹¹⁷ Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 257

¹¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 507.

¹¹⁹ Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 124.

¹²⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 210.(1179a)

¹²¹ Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, 81.

¹²² Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, 172

¹²³ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972), 111

düşünmektir. İnsan tabiatında güçlü bir etkiye sahip olan hayvani ruh; amaçlarımızda, hedeflerimizde veya ulaşmaya çalıştığımız herhangi bir kaynakta insanı ciddi bir sıkıntıya sokmaktadır. Bu nedenle düşünme faaliyeti sayesinde diğer ruh katmalarındaki yönelimleri en iyi şekilde kullanan ve akıllı bir varlık olması sebebiyle en üst mevkide konumlanır ve Tanrısal olana ulaşabilir. İnsan beslenme, üreme veya duyularıyla hareket etmesi bakımından akli kullanabilen ve Tanrısal olana ulaşabilen tek canlıdır. Başka bir deyişle anlama arzusuna sahip tek canlıdır. Bu bilgiler doğrultusunda insanın işi veya doğasının ne olduğunu ayrıntılı bir biçimde incelemeye geçebiliriz.

1.3.1.2.İnsanın Asli Görevi (Doğası)

Aristoteles, insanı diğer canlılar arasında farklı bir konuma yerleştirir. İnsan evrende diğer canlılar arasında daha önce de ifade ettiğimiz gibi Tanrısal olana yaklaşabilen tek varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrısal olana yaklaşması veya ona en çok benzeyen varlık olmasının temel nedeni akıllı bir varlık olmasıdır. İnsanoğlu aklını kullanabiliyor olması sebebiyle üstün bilgiler elde etmeyi, Tanrı'yı, ve oluşun sebeplerini kavrayabilecek tek varlıktır. Bununla birlikte insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği düşündüklerini dil ile açıklayabilmesidir. Çünkü dil ile ifade edilmemiş hiçbir düşünce mümkün değildir. Öyle görünüyor ki anlamlı söze yani logos'a sahip olan tek varlık insandır.¹²⁴

Aristoteles, insanın işinin sadece yaşamını sürdürmek olmadığını ve yaşamı boyunca ruhu akla uygun etkinlikte bulunması olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir deyişle insanın işi, ruhun akla uygun eylemde bulunmasıdır. Ona göre insana yakışan da, yaşamını sürdürmesi ve etkinliklerini güzel ve iyi bir biçimde yapmasıdır. Çünkü herhangi bir şey kendi doğasına uygun şekilde gerçekleştiği sürece asıl iyi olan gerçekleşir ve iyi olan da budur.¹²⁵ Aristoteles insanın işinin sadece yaşamak olmadığını vurgulamasının nedeni; yaşamının diğer canlılarda ortaklaşa yaptığı bir iş olmasıdır. Burada araştırılan şey diğer canlılarda bulunmayan insana has olan bir özelliktir. Çünkü insanın işi şahsi olarak duyum olmamalıdır. Bu şekilde olduğu takdirde insanın at veya başka bir hayvandan farkı kalmamaktadır. Burada duyumsama yetisine sahip olmada bir ortaklık söz konudur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanın işi akla uygun eylemelerde bulunmasıdır. Çünkü insan doğası gereği akıllı bir canlıdır ve her varlığın doğası gereği

¹²⁴ Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, 79.

¹²⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 18.(1098a)

bir yetkinliği, eyleme tarzı veya hedefi vardır. İnsan da alemde logos’a sahip olmasıyla diğer varlıklardan ayrılır. Dolayısıyla insanın bütün yapıp etmeleri aklın ölçütlerine göre olmalıdır.¹²⁶ Nasıl ki gözün işlevi görmekse ve başka bir organla görmek mümkün değilse ya da gözün işlevini yerine getirdiğinde iyi bir göz olduğunu ifade ediyorsak dolayısıyla herhangi bir varlığın işi yaşamak ve doğası gereği işini etkin bir biçimde gerçekleştirmektir ve bu o varlık için iyi bir şeydir. O halde insanın işi akla uygun hareket etmek ve işin en iyi olana göre yapılmasıdır. Bu da onun erdemidir. Yani varlığın kendi işini veya görevini aktif bir şekilde gerçekleştirmesi onun erdemidir.¹²⁷ Demek oluyor ki Aristoteles’e göre insani iyi, ruhun erdeme uygun etkinliğidir. Şayet ortada bir erdemler çokluğu varsa, en iyi ve tam erdeme uygun olan etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Aristoteles’e göre tek bir kırlangıç’ın baharı getiremeyeceği gibi tek bir günde bu durumu oluşturmaz. Aynı şekilde tek bir gün veya kısa bir süre de insanı uğurlu ve mutlu yapmaz. Demek ki mutluluk kesintiye uğramayan bir ruh halidir.¹²⁸ İyi insan olabilme erdemi de, nasıl ki taş havaya atıldığında yapması gereken aşağı doğru gitmekse, insan ırkının yapması gereken şey de insan olma fiilini gerçekleştirmektir.¹²⁹ Bir insanın tam anlamıyla mutlu olmasının koşulu hem erdeme hem de yaşamın tamına sahip olmasıdır.¹³⁰ Ancak mutlulukta önemli olan nihai etken erdeme uygun etkinliktir. Erdeme uygun olmayan etkinlikler ise mutsuzluğuın temelidir.¹³¹ Çünkü mutluluk iyi eylemelere dayanır.¹³² Ve bir eğlence değil, kendi başına bir etkinliktir.¹³³ Yani Aristoteles için mutluluk, erdemli etkinlikler. Başka bir değişle uygulamadır. Demek oluyor ki insanın tam anlamıyla mutluluğua ulaşabilmesi, aklın önderliğinde vermiş olduğu karar ile erdemli eylemler yapmasından vuku bulur. İnsanın işinin ne olduğu belirlendikten sonra artık erdem öğretisinin incelemeye geçebiliriz. Aristoteles’in erdem öğretisi, ahlaki değerlerinin kilit noktasıdır. Burada inceleyeceğimiz erdemler ileride bizim değer olarak ele alacağımız konuları oluşturmaktadır.

¹²⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, 248.

¹²⁷ Taylor, *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem*, 99.

¹²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 18.(1098a)

¹²⁹ Hakan Poyraz, *Ahlak Felsefesi Yazıları* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 10.

¹³⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 22.(1100a)

¹³¹ *Age*. 24.(1100b)

¹³² Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 124.

¹³³ *Age*, 121.

1.3.2.Erdem ve Doğru Orta

Arete, İlkçağ Yunan felsefesinde genel olarak “erdem”, “mükemmellik” veya “yetkinlik” anlamında kullanılır.¹³⁴ Aristoteles’e göre erdem, kişinin tercihlerine yönelik akıl tarafından belirlenen insanla ilgili konularda orta olanı benimseme huyudur. Erdemsizlik ise; etkilenimler veya eylemlerde orta olanı benimsememe halidir. Erdem ortayı bulup ona göre tercih etmedir. Buna göre Aristoteles etiğinde erdem, bir orta değildir. Orta olanı seçmedir. Orta olan, aşırılık ve eksikliğin ortası anlamına gelmektedir. Aristoteles bu ortanın kişiye göre bir orta olduğunu ifade eder. Örneğin bir sporcunun beslenme ortası 6 kiloyken normal bir insanın beslenme ortası 2 kilo olabilir. Buda demek oluyor ki her alanın kendine ait bir ortası vardır. Aristoteles orta olan eylemi şu şekilde ifade etmiştir. Bir eylemi erdemli kılan gerektiği yerde, gerektiği zamanda ve gerektiği durumda yapmaktır. Davranışlardaki ölçü birimi olan orta, iyi olan ve erdeme özgü olandır. Zira aşırılık ve eksiklik kötülüğe mahsusken, orta olma erdeme mahsus bir tutumdur. Orta olan iyi olandır. Bu sebeptendir ki erdemli olan, ortayı seçip onu amaç edinmedir. Aristoteles eylemlerimizde ortayı bulmanın zor olduğunu pekala kolay olmadığını farkındadır. Lakin aklın yardımıyla orta olana yaklaşmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Aristoteles için her nesnede orta olan en iyidir.¹³⁶ İnsan için de iyi olan ortayı seçmektir. Çünkü orta olan seçildiği takdirde kişi ne fazla acıya maruz kalır ne de tamamen duygusuz, hissiz bir insan olur. Ortayı seçme duyguların aşırılıklarını engeller ve bu sayede insan kendisi için iyi olanı seçmiş olur.¹³⁷ Bu yüzden Aristoteles için kötü durumda olmak aşırılık veya eksiklik iken; iyi durumda olmak orta olmaktır.¹³⁸ Yani duygulardaki aşırılık ve eksikliğin orta olma halidir.¹³⁹ Çünkü kişi abartılı duygu halindeyken hata yapma oranı ya da erdeme uygun olmayan hareketler yapma oranı daha yüksektir.¹⁴⁰ Zira hakikatten en ufak bir sapma, yolun sonunda insanı hakikatin çok uzağına taşıyabilir.¹⁴¹ Bu yüzden insanın aşırı duygusal eğilimlerinin sonuçlarının dizginlenmesi gerekir. Bu da Aristoteles etiğinde orta olanı seçmekle sağlanacağı

¹³⁴ Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 89.

¹³⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 36-37.(1106a-1107a)

¹³⁶ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 27.

¹³⁷ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 29.

¹³⁸ *Age.* 31.

¹³⁹ *Age.* 93.

¹⁴⁰ Aristoteles, *Parva Naturalia*, 78.

¹⁴¹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, 19.

ortadadır. Aşırılıklardan uzaklaşıp orta olanı seçmeyle erdemli olan eylemler vuku bulacaktır.

Orta olan insanın eylemleri ve duygularıyla ilgili olmasından ötürü peşinden haz ve elemi sürükler. Kişi hazzardan uzak durduğu müddetçe ölçülü kalabilir.¹⁴² Lakin Aristoteles'e göre bazı eylemlerin orta olması söz konusu değildir. Örneğin; kıskançlık, hasetlik, arsızlık, zina, adam öldürme gibi eylemlerde orta olanın var olması söz konusu değildir. Bu gibi eylemler başlangıç olarak zaten kötüdürler ve bu gibi eylemlerde bir orta aranmaz. Zira bu eylemlerde isabetli olmak söz konusu dahi değildir. Çünkü bunların yapılmasıyla devamlı yanlışa düşülecektir.¹⁴³ Bu gibi kötü karaktere mensup olan insanlara karşı ne sevgi ne de saygı duyulur.¹⁴⁴ Bu özellikler baştan kötüdür yani başlı başına aşırılıktır. Dolayısıyla toplumu göze aldığımızda bu özelliklere mensup insanlar ile bir ortaklık veya düzen kurulması olası değildir. Bu yüzden Aristoteles, bir toplumun ortak değerleri saptaması sayesinde başarılı olabileceğini ve gerçeği bulmaya daha yaklaşılabileceklerini vurgulamıştır.¹⁴⁵ Dahası kişinin davranış alanında herkes için iyi olandan hareket etmeli ve mutlak anlamda iyi olanı, herkes için iyi olan olmasını sağlamalıdır.¹⁴⁶ Bu yüzden Aristoteles insanın yaşamı boyunca tanrılara, insanlara ve özellikle eşine, çocuklarına ve ebeveynine adil davranması gerektiğini söyler.¹⁴⁷ Zira insan hasetlik veya kıskançlık gibi duygular besler ise zayıf karaktere sahip ve erdeme ulaşamamış erdemsiz bir kişi olur.

Öyle görünüyor ki Aristoteles etiğinde erdem orta olanı seçmek olduğundan önemli bir konumdadır. Çünkü erdem, iyi bir yaşamın ve mutluluğun temel bileşenidir. Ayrıca hocası Platon'un aksine söz konusu karakter erdemlerini ussal, duygusal ve sosyal bağlamdan soyutlayarak ele almamaktadır. Teorik bilimleri de Platon gibi kendi iyimizi idrak etmemizde bir ön koşul olarak görmez. Çünkü bilgi tek başına insanı mutlu ve erdemli yapmaya yeterli değildir. İnsanın iyi bir yaşamı tecrübe etmesi veya iyi bir çocukluk dönemi geçirmesini gerekli kılar. Ancak iyi bir yaşam, güzel ve doğru alışkanlıkların kazanılmasıyla elde edilir.¹⁴⁸

¹⁴² Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 73-73.

¹⁴³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 38.(1107a)

¹⁴⁴ Aristoteles, *Ekonomi*, 62.

¹⁴⁵ Aristoteles, *Retorik*, 5.

¹⁴⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 312.

¹⁴⁷ Aristoteles, *Ekonomi*, 64.

¹⁴⁸ Çüçen, Nur Erkızan, *Felsefe Tarihi 1: Atik Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, 144-145.

Değerler olarak ele alacağımız erdemlerin, insanın ahlaki olgunluğa erişmesinde ve mutluluğa sahip olmasında doğrudan ilgilidir. Zira değerli bir şey meydana getiren her şeye, değer atfedilir. Buna istinaden erdem, insanları doğru-düzgün bir hale getirmesinden ötürü onun değerli olduğu sonucu ortaya çıkar.¹⁴⁹ Çünkü erdem, onu taşıyan kişinin doğal niteliğini değiştiren şeyleri ona yüklemektedir. Bir kişi erdemli bir karaktere sahipse, söz konusu hazlar veya acılar konusunda etkilenmeyen veya gereğince etkilenen bir kimliğe bürünür.¹⁵⁰ Buradan öyle anlaşılıyor ki erdemleri birer değer olarak alıp inceleyebiliriz.

Aristoteles diğer alanlarda olduğu gibi erdemin de ne olduğunu belirlemek için bir araştırmaya yönelmiştir. Ona göre kötülüğün ve erdemin anlaşılması haz ve elemden geçer. Demek oluyor ki erdem, haz ve elemle ilgilidir. Zira insanlar haz ve elem yüzünden hataya düşer veya güzel şeylerden mahrum kalır. Aristoteles sıraladığı bu nedenlerden ötürü erdemin anlaşılması için ruhtaki halleri, duyguları ve yetileri incelemeye girişir.¹⁵¹ Ona göre ruhta olup biten üç tür durum vardır ve erdem bunlardan bir tanesidir. Bunlar: Etkilenimler, huylar ve olanaklardır. Haz ve elem ile ilgili olan durumlar (arzu, öfke, hırs, kin veya acıma) yani haz ve elemle ilgili şeyler; etkilenimler olarak ifade edilirken, kin duyabilmemizi ya da acı duyabilmemizi yani etkilenebilmemizi sağlayan şeyleri de olanak olarak ifade etmiştir. Ruhta olup biten bir diğer özellik ise huydur. Huy, etkilenimlerle ilgili olan iyi veya kötü hallerimizdir. Örneğin bir durum karşısında aşırı tepki göstermemiz kötüyken, itidalli bir tepki verilmesi iyi olarak nitelendirilir. Örnekten de anlaşılıyor ki Aristoteles'e göre erdem veya kötülük bir etkilenim değildir. Çünkü ona göre insanlar, etkilenimlerine göre değil, iyi veya kötü eylemlerinden ötürü övülürler. Aristoteles'e göre erdem olanak da değildir. Çünkü olanakların bizde doğal olarak bulunması halinde bile, insanın doğal olarak kötü veya iyi olamayacağını ifade eder ve peşinden şu görüşleri ekler: İnsan sadece tercih ile iyi veya kötü olur. Erdem tercihsiz olamaz.¹⁵² Bu yüzden ki insan iyiyi seçmesi veya kötüden kaçması sadece irade sayesinde gerçekleşir.¹⁵³

¹⁴⁹ Aristoteles, *Magna Moralia: Erdemler ve Kötü Huylar*, 19.

¹⁵⁰ Aristoteles, *Fizik*, 321.

¹⁵¹ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 29.

¹⁵² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 35.(1105b)

¹⁵³ Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 106.

Aristoteles için irade, insanın gücü sayesinde, bir şeyi bütün yönleriyle çevresini kuşatıp düşünme arzusudur. Kötülük de iyilik de insanın gücü sayesinde ortaya çıkar. Başka bir deyişle onu istemesiyle oluşur. Çünkü bir şeyi yapmak nasıl elimizdeyse yapamamak da aynı şekilde elimizdedir.¹⁵⁴ Çünkü insanlar doğaları itibarıyla ne kötüdürler ne de iyidirler sadece bu durumlara karşı eğilimlidirler. Ve herhangi bir şeyin iyiliği kendi işini yapmasındadır.¹⁵⁵ Aristoteles'e göre insan sadece iradesiyle gerçekleştirdiği eylemlerden sorumludur. Çünkü eğer bir eylem zorlama, bilgisizlik veya rastlantı üzeri gerçekleşirse bu eylemlerin ahlaki olduklarını söylemek söz konusu değildir. Erdem yalnızca seçilerek elde edilir. Bu yüzden erdemli olmak kişinin tercihlerine bağlıdır.¹⁵⁶ Demek oluyor ki Aristoteles etiğini inşa ederken özgür iradeyi önemli bir yere koymaktadır.

Erdem ne etkilenim ne de olanaktır. Erdem sadece yatkınlıktır. Örneğin erdemin tutku olduğunu düşündüğümüz taktirde öfkeli de erdem olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak her yatkınlık erdem değildir. Erdem iradenin sağladığı bir yatkınlıktır.¹⁵⁷ Erdem, bir huydur. Ve cins bakımından açıklanmış bir huydur.¹⁵⁸ Lakin Aristoteles yalnızca bunu söylemekle yetinmemiştir. Bu yüzden erdemin cins bakımından bir huy olduğunu ortaya koymanın yetersiz olduğunu düşünmüş ve bunun için erdemin doğasını araştırmaya girişmiştir.

Erdemin ilkeleri irade, ihtişam, cesaret, merhamet, sağduyu, yüce gönüllülük, adalet ve bilgeliktir. İyilik yapma kabiliyetidir.¹⁵⁹ Erdem, her neyin erdemi ise onun en iyi halde olması ve işini en iyi şekilde gerçekleştirmesidir. O halde erdem her alanda kendisini bu şekilde gösteriyorsa, insanın erdemi de iyi olması ve işini en iyi şekilde gerçekleştirmesidir.¹⁶⁰ İnsan görevini yani kendisini gerçekleştirebilmesinin koşulu, var olanların bilgisine ulaşmaktır. Zira insanın en büyük yeteneği bilmedir. Ancak görevini bu bilme yeteneğiyle gerçekleştirebilir.¹⁶¹ Erdem insana hoş olanı ve aklın yolunu seçtirir. İnsanda kısa süreli hazlara değil theoria etkinliği gibi uzun süreli hazların peşinden gitmesini sağlar. Gerekli olan işle meşgul olmayı, gereksiz şeylerle meşgul

¹⁵⁴ Age. 111-112.

¹⁵⁵ Age. 81-82.

¹⁵⁶ Zabcı, *Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset*, 137.

¹⁵⁷ Timuçin, *Düşünce Tarihi* 1, 299.

¹⁵⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015) 36.(1106a)

¹⁵⁹ Aristoteles, *Retorik*, 43.

¹⁶⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 36.(1106a-b)

¹⁶¹ Aristoteles, *Protreptikos* (İstanbul: Pencere Yayınları, 2003), 36-37.

olmamayı sağlar.¹⁶² Kendi içsel yönüyle uzlaşmayı sağlar. Adaletli ve yaralı olana ulaşmayı, güzel olanın peşinden gitmeyi teşvik eder.¹⁶³ Dolayısıyla mutlu bir yaşamın mihenk taşı erdemli olan yaşamdır. Buna göre erdem insan hayatını güzelleştiren ve düzenleyen nihai şeydir.

Aristoteles'e göre erdem, ruhun her bir bölümüne özgüdür ve erdemin amacı, sağ akıl dahilinde gerçekleşen şeylerle ilgilidir.¹⁶⁴ Başka bir deyişle bilinçli gerçekleştirilen davranışlardır. Dolayısıyla erdem, insanın yapacakları konusunda iyiyi sağlayan, onu koruyan ve insanların yararlı eylemleri yapmalarında rehberlik konumu gören, iyilik yapma yeteneğidir.¹⁶⁵ Yani erdemli olanı seçen her insan için bir tamamlanma veya mükemmellik anlamı taşımaktadır.¹⁶⁶ İnsanın kendindeki potansiyel olanı keşfetmesi ve gerçekleştirmesidir. Öyle görünüyor ki erdem, belli durumlarla bağlantılı olarak gerçekleşiyor. O halde diyebiliriz ki erdem, ulaşılan ve kazanılan bir değerdir. Ve insanın hür seçimiyle sağlanmışır. Başka bir deyişle insan, erdemle ilgili olan her şeyi istemli tercihleriyle kazanır.¹⁶⁷

Aristoteles'e göre insanı erdemli kılan üç şey vardır. Bunlar: doğa, alışkanlık ve akıldır. Buna göre insanı diğer varlıklardan ayıran en temel şey akıldır. Akıl, doğa ve alışkanlık eğitimle uyumlu hale getirilmelidir. Çünkü ona göre insan dünyaya gelirken belli armağanlarla gelir. Bunlar sağlık, zeka, öğrenme yetisi ve erdeme yönelik belli bir eğilimin olmasıdır.¹⁶⁸ Çünkü, Aristoteles mutluluğu erdeme uygun, bolluk ve rahatlık içinde, kendine yeter hoş ve güzel bir yaşam ya da zenginlik olarak varsayar. Dolayısıyla mutluluğu oluşturan öğelerden bir tanesi soyluluk, iyi dostlara ve çocuklara sahip olma ya da mutlu bir yaşlılık dönemi geçirme olarak nitelendirilebilir. Ayrıca sağlık, güzel fiziksel özelliklere sahip olma, talih, sağduyu, saygınlık, irade, cesaret ve adalet gibi erdemlere sahip olma da mutluluğun öğeleri arasındadır. Bir insanın kendine yeterli olabilmesi için hem dışsal hem de içsel özellikler gereklidir. Burada içsel özellikler ruhla ilgili, zenginlik ve saygınlık gibi özellikler de dışsaldır.¹⁶⁹ Her ne kadar asıl mutluluğa

¹⁶² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 205.(1169)

¹⁶³ Age. 201.(1167b)

¹⁶⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 127.(1144a)

¹⁶⁵ Aristoteles, *Retorik*, 43.

¹⁶⁶ Aristoteles, *Fizik*, 319.

¹⁶⁷ Timuçin, *Felsefe Tarihi 1*. 299.

¹⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi* (Ankara: Say Yayınları, 2014), 52.

¹⁶⁹ Aristoteles, *Retorik*, 22-23.

theoria etkinliğiyle ulaşılsa da yaşamın sürdürölmesi için dış iyilere ihtiyaç vardır.¹⁷⁰ Dış iyiler olmadan insan iyi etkinliklerde bulunması olanaksızdır. Bir insana tam anlamıyla mutlu diyebilmemiz için hem dış iyilere hem de içsel iyilere sahip olması gerekir İnsan bunları ancak eğitim ve alışkanlıkla hayata geçirilebilir. Zira mutluluk tanrı vergisi değildir. Sonradan eğitim ve alışkanlıkla kazanılan bir şeydir.¹⁷¹

Sonuç olarak insan, asıl mutluluğa dışsal iyiler ve içsel iyilerin birliğiyle ulaşır. Mutluluk; akıl, duygu, algı ve eylemin ilişkisinden doğan bu birliktelik, insan ruhunu amacına ulaştıran etkileşim sonucu ulaşılan şeydir. Bu etkileşim sayesinde diğer canlılardan ayrılmaktadır. Ancak mutluluğa ulaşmanın asıl konusu insanın kendisini yani kendi işini gerçekleştirmesine bağlı olduğu ve insanın özü de akıl olması itibariyle, insan ancak ve ancak aklını işletmesiyle mutluluğa ulaşabilmektedir. Zira insan aklını işletmesiyle diğer canlıların üstüne çıkar ve daha yüksek varlıklar mertebesine ulaşabilir. Bizi biz yapan ayırıcı faaliyet akıldır. Erdem ise insanın doğal yapısını geliştirir ve onu acıdan uzaklaştırıp hazzı ulaştırır. Erdem, insan davranışlarını düzenleyen ve doğru karar verme merciidir. Kişi mutluluğu ancak erdem sayesinde gerçekleştirebilir. Aristoteles erdemi rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki ana gruba ayırır. Rasyonel olan kısım entelektüel erdemleri oluştururken, irrasyonel kısım ise ahlaki erdemleri oluşturur. Entelektüel erdemler bilme veya bilgi ile ilgilidir. Karakter erdemleri ise insanın duyguları ve davranışları ilgilidir. Çalışmamızda entelektüel ve karakter erdemlerini değer olarak ele alacağız. Artık Aristoteles'in orta yol ahlakının ve asıl mutluluk olarak nitelendirdiği theoria etkinliğinin anlaşılması için Nikomakhos'a Etik'te öne sürdüğu ahlaki ve entelektüel erdemleri değer açısından incelemeye geçebiliriz.

¹⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 507.

¹⁷¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 21-22.(1099a-1099b)

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAKİ DEĞERLER

2.1.Karakter Değerlerinin Tanımı

İnsanın eylemleriyle ilgili değerlere karakter değerleri yani ahlaki değerler denir. Karakter erdemleri yani ahlaki değerler insanın duygularını ve tutkularını doğru bir şekilde kontrol etmesine denir. Bu değerler, genellikle insanın ruhsal yanın kompleks doğasını, duygusal yönünü ve duygularıyla ilgilenir.¹⁷²

Aristoteles değer ile ilgili diğer alanlarda da olduğu gibi bir sınıflamayla işe başlamıştır. Ruhun akıllı yanıyla ilgili olan değerlere entelektüel değerler, akıllı olmayıp akıldan pay alan kısmıyla ilgili olan değerlere de ahlaki değerler olarak ifade etmiştir. Aristoteles'e göre ahlaki değerler ve entelektüel değerler arasında farklılık vardır. Bunun nedeni ahlaki değerlerin teorik aklın değil de pratik aklın ürünü olarak değişiklik göstermesidir. Karakter erdemleri pratik aklın, ruhun arzu ve iştah duyan hayvani kısmını dizginlemesine ve yönlendirilmesine bağlıdır. Aristoteles, karakter erdemlerinde kişinin kendini ikinci bir yönden gerçekleştirmesini ister ama entelektüel erdemlerdeki gibi bilge ya da bir bilim adamı gibi değil onun yerine insanın kendisini sorumlu biri olarak gerçekleştirmesi gerektiğini ifade eder.¹⁷³ Bunun nedeni entelektüel erdemlerin yeri düşünme ve akıl etkinliği iken, karakter erdemlerinin yeri ise irade yani istençtir. Başka bir deyişle kendine hakim olabilmidir.¹⁷⁴ Çünkü irade, bireyin doğru veya yanlış olabilecek bir davranışı seçme ve gerçekleştirme gücü olup bu alanda insan irade (istenç/seçim yapabilme gücü) özgürlüğüne sahip olduğu için davranış ve eylemlerinin sonuçlarından sorumlu olacaktır.

Aristoteles'in etik doktrinindeki erdemler, oldukça önemli bir yeri olan değerlerdir. Ayrıca insanın mutluluğa ulaşmasında da doğrudan ilişkilidirler.¹⁷⁵ Bu bakımdan diyebiliriz ki ahlaki değerler mutluluğa ulaşmada önemli bir konumdadır. Aristoteles Nikomakhos'a Etik adlı kitabının 1. bölümünün sonuna doğru, ruhu akıldan pay alan ve akıldan pay almayan olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Tamamen akıldan yoksun olan kısım yani irrasyonel yan (bitkisel kısım) ve akıldan belli bir parça pay alan

¹⁷² Taylor, *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Erdem*, 101.

¹⁷³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 135.

¹⁷⁴ Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 106.

¹⁷⁵ Nejdett Durak, *Aristoteles ve Fârabi'de Etik* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009), 132.

kısım ise arzulayan, iştah duyan (hayvani kısım) kısımdır.¹⁷⁶ Bu yaklaşımı doğrultusunda da erdemler sınıflamasını meydana getirir ve iki tür değer olduğunu söyler.¹⁷⁷ Ruhun rasyonel kısmından oluşan değerlere entelektüel değerler; İrrasyonel kısmındaki değerlere de karakter değerleri denir.¹⁷⁸

Karakter değerleri yani etik değerler, istencin eğitilmesiyle oluşmaktadır. Bu eğitim sürecinde insan, doğru görüşleri temele alarak eylemeye alışkanlık kazanır. Bu sayede etik değerler insana doğru bir görüşü temele alma kabiliyeti kazandırır. İnsan bu eylemleri sürekli tekrarlamasıyla da kendisine hakim olmayı öğrenmektedir. Çünkü insan iradesini eğitmesiyle güçlü isteklerine boyun eğmez, hazzın esiri olmaz ve her durumda aklın yolunu kullanarak onlara karşı durabilir. Yoksa, sadece teorik olarak iyi kavramının ne olduğunu bilmek, insanın o değeri hemen eyleme geçirebileceği anlamına gelmemektedir. O halde karakter değerleri için gerekli olan yatkınlık, alışkanlık ve doğru görüştür.¹⁷⁹ Dolayısıyla Aristoteles için ahlaki eylemler zorlama ile değil alışkanlık ile kazanılmaktadır. Çünkü bu davranış kalıpları insanın en derinlerine kök salmış, derin eğilimsel özelliği konumundadır artık. Başka bir deyişle alışkanlık haline getirdiği bu davranışlar onun kolu gibi bir parçası haline gelmiştir.¹⁸⁰ O halde ahlaki değerler Aristoteles'e göre, bir insanın sadece bilmesiyle iyi bir insan olmasını veya tam anlamıyla mutlu olmasını sağlamıyor. Burada önemli olan insanın bildiği şeyi pratiğe geçirebilmesidir. Aristoteles'in vurgulamaya çalıştığı şey budur. Başka bir deyişle Aristoteles için önemli olan teorik olarak sahip olunan bilginin pratik hale dönüştürülmesidir.

Karakter erdemleri yani ahlaki erdemeler alışkanlıkla kazanılır.¹⁸¹ Ölçüsünü tecrübeden almaktadır. Diğer bir deyişle sürekli tekrarlanma faaliyeti ile elde edilir. Lakin Aristoteles bu tecrübeyi geniş bir tümevarım ile tamamlamaktadır. Ona göre insan yaşamı boyunca bu kurallara etrafındaki görgülerinin incelemesi ve araştırmasından çıkarmaktadır.¹⁸² Bu erdemlerin hiçbiri fitrilikten ileri gelmemektedir. Zira doğuştan

¹⁷⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 28.(1102b)

¹⁷⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi 3: Aristoteles*, 251.

¹⁷⁸ Michel Crubellier ve Pierre Pellegrin, *Aristoteles Filozof ve Bilme Meselesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2002), 144.

¹⁷⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 79

¹⁸⁰ Şahin Filiz, *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 131.

¹⁸¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 29.(1103a)

¹⁸² Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 280.

ileri gelmesi halinde alışkanlık yoluyla elde edilmesi söz konusu değildir. Çünkü doğa gereği insanda bulunması halinde değiştirilmesi mümkün değildir.¹⁸³

“Örneğin; Doğası gereği aşağı doğru hareket eden taş, onu on bin kez yukarı fırlatarak eğitmeye çalışılsa bile, yukarı doğru hareket etme alışkanlığı kazanamaz; ne ateş aşağıya doğru hareket etme alışkanlığı kazanabilir, ne de doğası gereği bir şekilde davranan başka hiçbir şey başka bir şekilde davranacak şekilde eğitilebilir. O halde erdemler ne doğası gereği ne de doğaya aykırı olarak içimizde ortaya çıkar; daha ziyade doğamız gereği onlara ulaşmaya uyumlu ve alışkanlıkla da bu erdemleri mükemmelleştirebiliriz.”¹⁸⁴

Nasıl ki ateş ve havanın yer değiştirme hareketi çevreye doğru, toprak ve suyun ki ise merkeze doğruysa, taşın doğası da merkeze doğrudur.¹⁸⁵ Dolayısıyla karakter erdemleri ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak elde edilmektedirler. İnsanlar sadece erdemleri elde etme yetisine sahiptirler. Bu yetiyi alışkanlıkla geliştirir ve etkinlikte bulunarak meydana getirirler. Aristoteles erdemli olmanın özellikle tekrar edilerek öğrenileceğini vurgular. Söz gelimi bir insan bina yapı yapı mimar olacağını ya da adil eylemleri yapı yapı adil, ve yiğitçe eylemleri de yapı yapı yiğit olacağını ifade eder.¹⁸⁶ Buda demek oluyor ki karakter durumları da benzer faaliyetlerden oluşur.¹⁸⁷ Erdemin meydana gelebilmesi için aynı şeylerin ya da benzer şeylerin yapılması gerekir. Tekrar edildiği takdirde artar, tekrar edilmediği takdirde ise erdem bozulmasına ve unutulmasına neden olur. O halde erdem tekrar edilmemesi durumunda insanda o erdem yok olduğu ya da unutulduğu söylenebilir. Örneğin: ölçülü eylemlerin sürekli tekrarlanmasıyla insanlar haz veren şeylerden uzak durmaktadır. Çünkü haz veren eylemlerden uzak durulduğu takdirde ölçülü bir kimse olunur.¹⁸⁸

Aristoteles’e göre karakterde yerleşmiş olan davranış biçimleri öğüt, eğitim veya sözle değiştirilmesi çok zor hatta imkansızdır. Çünkü insanın karakteri, eğitim ya da alışkanlıkla iyi bir hale gelir ama genellikle söz ve eğitim herkeste aynı etkiyi yaratmamaktadır. Örneğin alışkanlık, tıpkı toprağa atılan bir tohum gibi yavaş yavaş yeşerir. İyi ve hoş olan şeyler ruha işler. Lakin tutkularıyla gelişen bir insan sözlere kulak asmaz. Bu nedenle bir insan gençliğinde erdeme yönelik bir eğitim almamışsa erdemli olması çok zordur. Zira gençler yaşları itibarıyla ölçülü davranmaya pek meyilli

¹⁸³ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 29.

¹⁸⁴ Aristotle, *Ethica Nicomachea*, 1103a.(20-25)

¹⁸⁵ Aristoteles, *Oluş ve bozuluş*, çev. Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan yayıncılık, 2019), 77.

¹⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (2015), 30. (1103a)

¹⁸⁷ David Ross, *Aristotle* (London: Routledge, 1996), 200.

¹⁸⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 32.(1104a)

değillerdir. Bu tip bir yaşam onların gözünde hoş gözükmemektedir. Bundan ötürü eğitim ve davranış biçimlerinin, yasalar tarafından belirlenmesi veya oluşturulması gerekir. İnsan bu yaptırımları gençlik yıllarında öğrenir ve eylemleriyle erdemli davranışları alışkanlık haline getirirse artık acı duymayacak hale gelir.¹⁸⁹ Bu süreç sonunda artık alışkanlıklar insanın ikinci bir doğası haline gelir ve doğada olan takip gibi alışkanlıklarda sık sık tekrarlanmasından ötürü artık insanın ikinci bir doğası olarak ortaya çıkar.¹⁹⁰ Artık insanlar bu durumdan rahatsız olmaz hale gelir ve insanlar bu durumda bunun yapılması gerekiyormuş gibi eylemeye başlarlar.

Aristoteles'e göre bir eylemin ahlaki olabilmesinin koşulu; bilerek, kendisi için tercih ederek ve emin bir şekilde yapıldığı takdirde ahlaki bir eylem olur. Zorlama ya da baskı ile değil.¹⁹¹ Başka bir deyişle bir insanın ahlaki açıdan üstünlüğü uymaya zorlanmadığı yasalara uymasıyla belli olur.¹⁹² Ayrıca insanlara zorla yaptırılan bir şey rahatsız edici ve acı vericidir, zorla yaptırılmayan şey hoş ve güzeldir. Demek oluyor ki eylemler alışkanlık haline getirildiği takdirde hoş bir hal almaktadır. Sık sık tekrar edilmesiyle de her zaman bu şekilde gerçekleştiği havası yaratmaktadır.¹⁹³ Dolayısıyla bir insanın erdemli bir birey olabilmesi için iyi eğitilmesi ve iyi alışkanlıklara sahip olması, yaşamı süresince iyi işlerle meşgul olması gerekir. Eğer ihtiyari veya gayri ihtiyari asla yanlış eylemler yapmaması isteniyorsa bu ancak¹⁹⁴ aklın ilkelerine ve telkinlerine itaat ederek gerçekleşir.¹⁹⁵ Örneğin hiç bina yapmayan bir insanın mimar olamayacağı ya da hiç arp çalmamış birisinin arp çalgıcısı olamayacağı aşikardır. Çünkü bunlar yapa yapa öğrenilmektedir.¹⁹⁶ Aristoteles burada kişinin pratik bilimlerde hareketin başlangıcının fiilde değil failde olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁷

Erdem bir yanıla etkilenmeyken diğer yanıla da etkilenmemedir. Kusur ise erdeme zıt bir etkilenmedir. Genel olarak karakter değerleri bedensel hazlarla ve acılarla ilgilidir.¹⁹⁸ Hazlar ve acılar; ya beklentide ya hatırlamada ya da eylemededir. Zira

¹⁸⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 212.(1179b)

¹⁹⁰ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine (De Motu Animalium)*, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013), 56.

¹⁹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 34. (1105a)

¹⁹² Aristoteles, *Retorik*, 72.

¹⁹³ *Age*. 54.

¹⁹⁴ Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 136.

¹⁹⁵ *Age*. 137.

¹⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 409.

¹⁹⁷ *Age*. 462.

¹⁹⁸ Aristoteles, *Fizik*, 435.

insanlar genellikle etkilendikleri şeyleri hatırlar ve bundan haz duyarlar ya da beklentilerinin gerçekleşeceği umuduyla haz duyarlar. Dolayısıyla karakter erdemleri duyulur şeylerle ilgili olması ve oluşması zorunludur.¹⁹⁹ Ahlaki erdemler, aşırılık ve eksiklik olan iki kötülüğün ortası olduğundan dolayı eylemlerde ve etkilenimlerde orta olan benimsenmelidir.²⁰⁰

Daha önceden erdemın her neyin erdemi ise onun en iyi halde olması ve işini en iyi şekilde gerçekleştirilmesi olduğunu söyledik.²⁰¹ Ve bir şeyi gerektiği yerde, gerektiği zamanda ve gerektiği durumda yapmak orta olandır. O halde erdem de ortayı hedef almalıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere karakter değerleri erdem olması sebebiyle ortayı hedef alır.²⁰² Burada akıl doğru düşünme ile aşırılık ve eksiklik arasındaki doğru ortaya ulaşmasını sağlar. Alışkanlık haline getirilmesiyle de ahlaki davranışlar sorumlu insanın bir nevi doğası haline gelir.²⁰³ Dolayısıyla alışkanlıklar doğadaki olaylara benzemeleri sebebiyle değiştirilmeleri zor bir hale gelir.²⁰⁴

Aristoteles ahlaki değerlerin uygulamasının güç olduğunu dile getirir. Demek ki ahlaki değerleri gerçekleştirip erdemli olmak zordur. Ayrıca Aristoteles, bu erdemlerin nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde davranılması gerektiğini bilmenin herkesin yapabileceği bir iş olmadığını ifade eder. Bu nedenle insanlar nelere yaktın olduğunu bulmalı ve ona göre haz ya da acı duyduğu şeylerin tersine hareket etmelidir. İnsan en az kötülüğe ulaştıran şey ne ise ona yönelik seçimini yapması gerekir. Sonuç olarak bu erdemleri yapmak iyi ve övülesi bir şey olarak karşımıza çıkar.²⁰⁵ İyi ve övülesi olan bu değerler ancak pratikle geliştirilebilir.²⁰⁶

Etik Değerlerin listesi:

AŞIRILIK	ORTA	EKSİKLİK
Cüretlilik	Yiğitlik	Korkaklık
Haz Düşkünlüğü	Ölçülülük	Duyarsızlık

¹⁹⁹ Age. 321.

²⁰⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (2015), 42.(1109a)

²⁰¹ Age. 36. (1106a)

²⁰² Age. 37. (1106b)

²⁰³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 136.

²⁰⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 164.(1152)

²⁰⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 42. (1109a)

²⁰⁶ Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, 88.

Öfkeliilik	Sakinlik	Vurdumduymazlık
Yüzsüzlük	Utanmayı Bilme	Çekingenlik
Kıskançlık	İnfial	(Adsız)
Kazanç	Adalet	Zarar
Savurganlık	Cömertlik	Cimrilik
Şarlatanlık	Ciddiyet	İstihza
Dalkavukluk	Dostluk	Soğukluk
Koltukçuluk	Samimiyet	İçtenlikten Habersizlik
Açgözlülük	Sağlam Karakterlilik	İçi Geçmişlik
Kendini Beğenme	Yüce Gönüllülük	Pısırlıklık
Gösteriş Budalalığı	İhtişam	Eli sıkılık ²⁰⁷

Aristoteles, karakter değerlerini en yüksek iyi ve en yüksek değer olarak nitelendirdiği mutluluğa ulaşmak için birer araç olarak konumlandırır. Bu erdemlerin fonksiyonu en yüksek iyi olan mutluluğa yaklaştıracı bir görev üstlenmeleridir. Alışkanlıkla varılan bu değerler, yaşamın her yanına yayılır ve hepsi tek tek mutluluğa hizmet eder.²⁰⁸ Artık Aristoteles'in etiğinde erdem olarak ele aldığı etik değerleri yiğitlik değeriyle ele almaya başlayabiliriz.

2.1.1.Yiğitlik

Aristoteles'in ilk incelediği etik değer yiğitlik erdemidir. Her şeyden korkup kaçana ve hiçbir şeye dayanamayana korkak, hiçbir şeyden korkmayana ise cüretli denir. Tehlikelere göğüs geren ve bu halinden mutlu olana da yiğit denir.²⁰⁹ Ona göre ölçülü korku yiğitliği sağlamlaştırmaktadır.²¹⁰ Yiğit bir insanı diğer insanlardan ayıran temel özellik herkesin korktuğu şeyler karşısında cesurca davranabilmesidir.²¹¹ Söz gelimi insanların en çok korktuğu konu ölümdür ama yiğitlik erdemi korkulmamasına yardımcı

²⁰⁷ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 27-28.

²⁰⁸ Muhammet Caner Ilgaroğlu, *Değer Duygusundan Duygunun Değerine Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi* (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 99-100.

²⁰⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 32. (1104a)

²¹⁰ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 29.

²¹¹ Age. 49.

olan bir değerdir.²¹² Ayrıca tehlikelere karşı korkusuz ve sakinliğini koruyan ve acılar karşısında dirayetli olan da kimselerdir.²¹³ Aristoteles, kişinin korku duyulan şeyleri önlemeye, onlara katlanmaya ve dayanmaya alıştıkça yiğit bir kişi olunacağını söyler. Yani bu değere sahip olduğu takdirde korku duyulan şeyler karşısında daha fazla dayanan ve direnebilen bir kişi meydana gelecektir.²¹⁴ Yiğitlik değeri de tecrübe ile kazanılmaktadır.²¹⁵ Yani bir bilgi değildir. Bir kimseye yiğit diyebilmemiz için bu eylemi sürekli devam ettiriyor olması gerekmektedir.²¹⁶

Cüretlilik, korkaklık ve yiğitlik aynı konularla ilgilendiği görülmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi cüretlilik aşırılığa kaçan, korkaklık ise eksiklik olan taraftır ama yiğit olan ise orta olma özelliğine sahip değerdir. Başka bir deyişle, korkmakta aşırıya kaçan kimselere korkak, korkması gereken şeylerde korkmayanlara da cüretli denir. Korkmamakta aşırıya kaçan insanlar genellikle yapabileceklerini düşündükleri durumlar karşısında kendilerini korkusuz gösterirler ve Aristoteles bunların yiğitlik taslayan şarlatanlar olduğunu ifade eder. Çünkü yapamayacakları şeyleri gördükleri anda ortamdaki uzaklaşır yani kaçarlar. Ama yiğit bir kimseye bakıldığında korkup kaçmak yerine iş esnasında sakin kalır ve etkin olur. Korkaklar ise korkulmaması gereken yerde de korkan kimselerdir. Ve bu kişiler acı konusunda aşırı tepki gösterirler. Her şeyden korkmaları sebebiyle aşırı karamsar bir kişiliğe sahiptirler. Lakin yiğit bir kişi bunun tam aksidir. Yiğitlik, cesaretli olunacak durumlar ve korkulacak durumlar karşısından bir orta olma halidir. Bu huyun tercih edilmesinin temel nedeni güzel olması ve tercih edilmediği takdirde kötü olmasıdır.²¹⁷ Aristoteles yiğitlik değerini duygudan ve güdüden bağımsız bir şekilde meydana gelmediğini söyler. Ancak güdülerin akıl tarafından iyi olana yönlendirilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü aklın hizmetinde bir itki taşıyana yiğit denir.²¹⁸ Yiğitlik değeri aklın telkinlerini dinlemeyi öğütler zira akıl güzeli seçmeyi buyurur. Bu sebeple korkunç olan şeylere güzel bir amaç için dayanmayan kişi ya korkak ya da cüretlidir. Sadece yiğit olan kişi hoş olandan ötürü korkusuzdur.²¹⁹

²¹² Age. 153.

²¹³ Age. 155.

²¹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015) 32. (1104a-1104b)

²¹⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 49.

²¹⁶ Age. 51.

²¹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 58-59. (1115b-1116a)

²¹⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 53.

²¹⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 51.

Yiğitliğe benzemelerinden ötürü ‘yiğitlik’ diye adlandırılan beş farklı yiğitlik türü vardır.²²⁰ Bunlar arasında yiğitliğe en çok benzeyen toplumsal yani yurttaşların cesarettir. Zira yasalarında olan ceza-i yaptırımlar, ayıplanmalar ve onurlandırılmalar nedeniyle bazı tehlikelere dayanması ile benzer olduğu görünür.²²¹ Yöneticilerin zoruyla yapılan yiğitlikler vardır. Bunlar ceza-i yaptırımdan, utanmadan ya da çirkin olandan kaçmak için yapılmazlar. Bunlar korku ve acıdan kaçmak için yapılmaktadır. Oysa bir zorunluluktan dolayı değil iyi ve hoş olduğu için yiğit olunmalıdır. Öfke de yiğitliğe benzetilmektedir. Çünkü insanlar en çok öfkeli oldukları anda harekete geçer ve cesurca davranırlar. Lakin öfkeli insanlar acı ve korkudan dolayı öfkelenir ve bu uğurda mücadele ederler.²²² Aristoteles öfkeyle yapılan yiğitliği yaban domuzun tehlike karşısında yaptıklarına benzetir. Yaban domuzlarının da kendini kaybettiklerinde cesur olduğunu, ama öfkeli olmadığı zamanlarda cesur olmadıklarını bundan ötürü yiğit olmadıklarını ifade etmiştir.²²³ Ancak yiğit bir kimse öfkesinin peşine takılıp, düşünmeden tartmadan tehlikeye atılan kişi değildir. Anlaşılacağı üzere öfkeliilik anında yapılan yiğitlik, erdem olma gerçeğini yansıtmamaktadır. Yani öfkesinden ötürü cüretli olan kişi yiğit değildir. Aristoteles için yiğit bir insan öfkeyi sadece tercih ve amaçla birlikte bir yardımcı olarak kullandığı takdirde yiğitlik değerine sahip olabilir. Burada yapılacak olan eylem, güzel olduğu için yapılmalı öfke de sadece bir araç olarak kullanılmalıdır. Başka bir deyişle öfkeyi, erdemli olanı yapmak için araç olarak kullanılmalıdır. Zira yabani hayvanlar gibi acı yüzünden yapılmamalıdır. Eğer karşılaşılabilecek olan tehlike, ölçmeden biçmeden yapılırsa burada yiğitlik değeri söz konusu dahi değildir. Öyle görünüyor ki öfkeye tercih ve amaç eklenince yiğitlik olarak kabul görmektedir.²²⁴

Kendine güvenen kimse de yiğitliğe benzetilir. Bunlar birçok kişiyi yenmeleri, iyi olmaları ve zarara uğramayacaklarını bildikleri için cesur davranırlar. Fakat yiğit olan kişi bunlardan dolayı cesur davranmaz, onun özelliği önceden tahmin edilen şeyler hakkında değil, ummadığı anda gelen tehlikeler karşısında sakin ve korkusuz olmasıdır.

²²⁰ Age. 51.

²²¹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015) 59. (1116a)

²²² Age. 61-62. (1116a-1117a)

²²³ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 52.

²²⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015) , 61.(1116b-1117a)

Burada hazırlıklı olmasından ziyade o an ki spontane gelişen olay karşısında davranışını uygularken huyundan dolayı cesaret göstermesidir yiğitlik.²²⁵

Aristoteles'e göre yiğitliği huy edinen kişi tam doğruyu görür. Bu sebeple Aristoteles yiğitlik değerinin nasıl olmaması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir. Yiğitlik, bilgisizlikten dolayı korkutucu şeylere karşı duran, deliler gibi şimşeklerin üzerine doğru giden ne de büyük tehlikeleri fark ettiği halde Keltler gibi dalgalara ateş eden kimsedir. Ayrıca hırslarıyla hareket eden ve acılardan kurtulmak için ölen kişiler de yiğit değildir.²²⁶ Aristoteles'in burada yiğitlik değerine ilişkin anlatmak istediği temel şey bir olay ya da durum karşısında korku duyulması lakin bu korku karşısında teslim olmamasıdır. Korkuya yenik düşmemesidir.

Erdem tercihle ilgilidir. Yiğitlik bir erdem olması sebebiyle korkulan şeylere ilişkin korku duyulmamasını sağlayacaktır. Bunun nedeni ise bilgisizlik ya da haz kaynaklı değil sadece hoş ve güzel olduğu içindir.²²⁷ Yiğitliğin en belirgin özelliği bir tercihe ve amaca göre yapılmasıdır. Kişi yiğitçe eylemleri haz duyduğu için değil erdemli ve değerli olduğu için seçmektedir.²²⁸ Yiğit kişi elinden geldiğince korkuya kendini kaptırmamaya ona boyun eğmemeye çalışır. Korku duyması gereken yerde gerektiği gibi korku duyan ve amacı güzel olan bir şey için bu korkuya katlanır. Zira erdemli olmanın koşulu budur. O halde bir kişiye yiğit diyebilmemiz için onun korkulması gereken şeylerden, gerekli sebeplerden dolayı gerektiği şekilde ve uygun zamanda korkan, cesaret göstermesi gereken yerde gerektiği gibi davranan yiğittir. Yiğit kimse aklın önderliğinde eylemde bulunur. Her etkinliğin gayesi, huya göre bir amaçtır. Yiğitliğin gayesi de yiğit olmaktır ve bu güzel bir şeydir.²²⁹ Tehlikeli durumlar karşısında yasaların uygun gördüğü şekilde asil işler yapmayı esinlendirmesinden ötürü erdemli bir tutum olarak görülmektedir.²³⁰ Yiğitlik geçmişten günümüze önemli ve saygı duyulan bir değerdir. Özellikle savaşlarda gösterilen yiğitliklerin toplum tarafından ne kadar önemli olduğu ve yiğitlik gösteren kişilere karşı toplumun davranışlarının iyi

²²⁵ Age. 61-62. (1117a)

²²⁶ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 53.

²²⁷ Age. 55.

²²⁸ Durak, *Aristoteles ve Fârabi'de Etik*, 149.

²²⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 58. (1115b)

²³⁰ Aristoteles, *Retorik*, 43.

olduğu aşıkardır. Aristoteles'te bu değerin önemini farkındadır ve bu yüzden ona etik değerleri arasında yer vermiştir.

2.1.2.Ölçülülük

Ölçülülük ruhun irrasyonel kısmının erdemidir.²³¹ Haz ve acı ile ilgilidir. Bu sebeple hazlarla ilgili bir orta olma faaliyetidir. Lakin acı ile olan ilişkisi daha azdır. Haz düşkünü arzu ettiği şeylere ulaşamadığı takdirde acı duyar ama ölçülü kimse hazzın yokluğunda acı duymaz.²³² O halde ölçülülük hazlara yönelik eylemleri durdurmaya çalışan bir değerdir.²³³ Ayrıca arzular ve acılar yani bedensel hazlarla ilgili konularda yasalara uyulmasını sağlayan temel değerdir. Bu değerin aşırılığına iradeye hakim olamama denir.²³⁴ Eksikliğine ise pek çok insanda böyle bir durumun nadir görülmesinden ötürü ona duygusuzluk ya da hissizlik olarak ifade edilmektedir.²³⁵ Dolayısıyla burada aşırılığa kaçma durumunda erdem bozulmaya uğrarken, orta olma ile sakınılır. Zira benzer şeylerin yapılması erdemlerin meydana gelmesini sağlarken bunlardan uzak durulması da bozulmasını sağlar. Söz gelimi haz veren eylemlerden uzak durulduğu takdirde ölçülü eylemler gerçekleştirilir ve ölçülü olunduğu takdirde de haz veren eylemlerden daha fazla uzak durma hali meydana gelir. Dolayısıyla bedensel hazlardan uzak durana ve bu durumdan mutlu olana ölçülü, bedensel hazlardan uzak durmayana ve bu durumdan yakınana ise haz düşkünü denir. Anlaşılacağı üzere bu değer haz ve acı ile ilgilidir.²³⁶

Aristoteles, hazzı bedensel ve ruhsal olmak üzere ikiye ayırır. Söz gelimi öğrenme sevgisi karşısında duyulan haz, bedensel olmaktan ziyade ruhsal yani düşünme yetisiyle ilgilidir.²³⁷ Böyle hazlar söz konusu olduğun da kişi ne haz düşkünü ne de ölçülü denir. Öyle görünüyor ki ölçülülük ruhsal hazlarla ilgili değil bedensel hazlarla ilgilidir. Örneğin çiçek kokusundan hoşlanan değil, yağ ve yemek kokusundan hoşlanana haz düşkünü denir. Bunlara haz düşkünü denilmesinin temel etkeni o

²³¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 63.(1117b)

²³² Age. 66. (1118b)

²³³ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 153.

²³⁴ Aristoteles, *Retorik*, 44.

²³⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*,(2015) 38-39.(1107b)

²³⁶ Age. 32. (1104a-1104b)

²³⁷ Age. 63. (1117b)

kokuyu aldıklarında arzuladıkları şeyin akıllarına gelmesi ve hoşlarına gitmesidir.²³⁸ O halde ölçülülük duyumlar ile ilgilidir.²³⁹ Bu duyular ise; görme, duyma ve kokudur.²⁴⁰

Aristoteles, bazı ölçsüzlüklerin ve haz düşkünü duyumların insanlarla hayvanlar arasında ortak olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple bu hazları kölece ve hayvansal bulur. Bunlar tat alma ve dokunma duygusu ile ilgilidir. Örneğin yeme-içme ve cinsellik. Ona göre haz düşkününün en fazla ilgili olduğu duyu dokunma duyusudur. Ama dokunma duygusu da bedenin sadece belli bir kısmı ile ilgilidir. Bu yüzden Aristoteles arzularla ilgili bir ayrıma gider. Arzuları doğal arzular ve sonradan kazanılan arzular olmak üzere iki kısma ayırır. Arzular şahsidir ve ortak olan sadece doğal arzulardır. Çünkü doğal arzular eksik olanın giderilmesidir. Sonradan kazanılan hazlarla ilgili de insanların yanıldıklarını vurgular. Örneğin hoşlanılması ya da hoşlanılmaması gereken yerde aşırıya kaçmaları ve bu sebeple haz düşkünü olmalarına yol açar.²⁴¹

Haz düşkünü; arzu duyarak, dileyerek ve isteyerek tercih eder. Bundan dolayı da ayıplanır. Aristoteles'e göre bir kimse haz düşkünü olmak istemiyorsa akla tabii olması gerekir. Bunu başarabilmesinin tek yolu, arzulayan yanı sağ akılla uyum içinde hareket ettirmelidir. Çünkü akıl, arzulayan yanı güzel ve hoş olana ulaştırmak ister. Ölçülü kişinin yapması geren şey; gerektiği yerde, gerektiği zamanda ve gerektiği şekilde aklın önderliğinde eylemde bulunmasıdır. Bunu da ancak aklın önderliğinde başarabilir. Örneğin bir çocuk nasıl ki eğitimcisinin buyurduklarına göre yaşamını biçimlendirmeli ve yaşamalıysa arzu duyan yanımızda aynı bu şekilde akla itaat etmeli onun buyurduklarına göre yaşamını şekillendirmeli ve sürdürmelidir.²⁴² Bunu başarabilen ölçülü kişi, haz düşkününün haz aldığı şeylerden hoşlanmaz ve aksine onların bu hallerine kızar. Ölçülü kişi hoşlanılmaması gereken şeylerden hoşlanamaz ve bundan acı duymaz. Zira o aklın önderliğinde ölçülü bir biçimde acı çeker ve arzu eder.²⁴³ O halde bedensel hazlara boyun eğmeyen, iştah duymayan, arzularını aklın eşliğinde dizginleyen, dirayetli olan ve acılar karşısında sabırlı olan kimseye ölçülü denir.²⁴⁴ Diğer canlılar arasında akıllı olan tek varlığın insan olması sebebiyle insan dışında hiçbir canlı

²³⁸ *Age*, 64. (1118a)

²³⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 56.

²⁴⁰ *Age*. 57.

²⁴¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 65-66.(1118b)

²⁴² *Age*. 67-68.(1119a-1119b)

²⁴³ *Age*. 66-67.(1119a)

²⁴⁴ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 156-157.

ölçülü olamayacaktır.²⁴⁵ Dolayısıyla ahlaki bir değer olan ölçülülük insanın tercihleri sayesinde vücut bulmakta ve bir etik değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.Cömertlik

Servet konusunda orta olmaya cömertlik denir. Aristoteles'e göre cömertlik, yiğit bir kimsenin savaş ile ilgili meselelerde ya da ölçülü kişinin arzusuyla olan ilişkisindeki gibi tercihinden ötürü övülmez, o daha çok mal alıp vermede ve daha fazla mal verme konusunda övülür. Servet konusunda aşırılık ve eksiklik ile ilgili olduğu görülmektedir. Burada aşırılık savurganlık, eksiklik ise cimriliktir.²⁴⁶ Cimri, para kazanma konusunda sevinen ama para verme konusunda üzülen veya servet edinme peşinde koşan kişiye denir. Para kazanma ve verme konusunda üzülmeyen, sevinmeyen ve harcadıkları konusunda hesaplama yapmayan kişiye ise savurgan denir. Cömertlik ise her iki durum karşısında sağ aklın gösterdiği şekilde davranan ve servet konusunda cimrilik ile savurganlığın orta olma haline denir.²⁴⁷ Cömertlik daha çok değerli harcamalar yapan, zor durumlar karşısında yardımsever olan ve gerekmediği durumlarda olmayan, çıkar gütmeyen, dost canlısı, misafirperver olan kişilere denir.²⁴⁸ İnsanı, başka insanların iyiliği için para harcamaya yönelten yegâne değer cömertliktir.²⁴⁹

Cömert kişinin en belirgin özelliği gerekli yerden almak ya da gerekmeyen yerden almamak değil, gereken yere vermektir. Çünkü bu değer mihenk taşı iyilik yapmaktır. Burada amaç iyilik görmek değil ya da kötü şeyler yapmamak da değil sadece güzel şeyler yapmaktır. Aristoteles'e göre bir şeyi almak vermekten daha kolaydır. Dolayısıyla kişi alan taraf değil de veren taraf olursa cömert bir kimliğe sahip olabilir. Cömertlik erdemine sahip olmak isteyen kişi gerekli kişiye güzel bir amaçla ve doğru bir şekilde verdiği takdirde bu erdeme sahip olur. Aristoteles ayrıca verme eylemini üzüntü duymadan ve hoşlanarak yapılması gerektiğini de dile getirmiştir. Üzüntü duyarak ya da başka nedenlerden ötürü gerçekleştirilen bu eylem güzelden dolayı değil mal yüzünden yapılmıştır. Bu sebeple üzüntü duyularak gerçekleştirilen

²⁴⁵ *Age.* 53.

²⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 68. (1119b)

²⁴⁷ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 59.

²⁴⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 157.

²⁴⁹ Aristoteles, *Retorik*, 43-44.

vermeler cömertlik değildir. Çünkü malı tercih etmek cömertliğin bir fonksiyonu değildir.²⁵⁰

Cömertliğin mal-mülk konusunda bir verme olmasından ötürü ne kadar verilmeli? Sorusu kaşımıza çıkar. Aristoteles için buradaki ölçüt, ne kadar fazla verildiği değil, olanakları dahilinde ne kadar verdiğidir. Başka bir deyişle servetine göre gereken yerde ve gereken şeyler için harcama yapmasıdır.²⁵¹

Vermenin almadan daha iyi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu sebeple Aristoteles savurganlığın da bir verme eylemi olduğunu pekala farkındadır ve savurganlığın neden cömertlik olmadığını açıklamıştır. Savurganlığı, cömertlik olarak görülememesinin nedenleri şunlardır; gelişi güzel her yerden satın alma ve vermek arzulanır. Ancak nereden, ne şekilde alındığı önem ifade etmemektedir. Ayrıca savurganlıkta ne güzel bir amaç uğruna ne de gerektiği gibi bir harcama yapılmaktadır. Bu sebeple savurganların harcamaları cömertlik erdemi olarak değerlendirilmez.²⁵² Ayrıca Aristoteles şunu da eklemeyi unutmaz savurgan insanların eğer bir yönlendiricisi ve doğru harcama konusunda bir yol göstereni olmazsa hazza yönelik şeylerde bol bol harcama yapmaya devam edeceklerini dile getirmiştir. Şayet yol gösterenleri varsa ortaya ulaşabileceklerdir. Ama söz konusu cimrilik olduğun da ortaya ulaşmaları söz konusu değildir. Cimrilik insan doğasında köklü bir temele sahiptir. Cimrilikte sevilen şey, servete sahip olmaktır. Serveti paylaşmak ya da vermek değildir. Cimriliğin vermede eksiklik, almada aşırılık olduğunu daha önce söylemiştik. Cimrilik kendi içinde de belli bölümlere ayrılmaktadır. Cimriliğin bir diğer bölümü pintiliktir. Burada ne başkalarının malı arzulanır ne de başkasının malı istenir. Diğer alandaki kişiler ise ya çirkin şeylerden uzak durmak için ya da korku sebebiyle kimselerden bir şey almazlar. Bir de her yerden her şeyi alanlar vardır işte bunlar en kötüleridir. Aristoteles'e göre bunlar; kadın tüccarları, tefeciler ve vurgunculardır. Bu gibi kişilerde ortak olan kirli kazançtır. Diğer bir kötü olan alan ise şehirleri yağmalayan, mabetleri soyan, kumar oynayan, arakçı ve haydut takımına cimri değil dinsiz ya da adaletsiz olarak ifade eder. Çünkü bunların kazançları kirlidir.²⁵³ Bu sebeple savurganlığın aksine cömertlik erdeminin karşıtı olarak cimriliği göstermektedir. Çünkü cimrilik savurganlıktan daha

²⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 69. (1120a)

²⁵¹ Age. 70. (1120b)

²⁵² Age. 72. (1121b)

²⁵³ Age. 72-73. (1121b-1122a)

fazla yanlışa sürükler.²⁵⁴ Dolayısıyla orta olanı tercih ettikçe ve iyi olanı hedef aldıkça cömertlik değerine sahip olmuş olacak ve diğer insanlara bir noktada yardım etmiş olacağız.

2.1.4.Yüce Ruhluluk

Bu değer adından da anlaşılacağı üzere büyük şeyler, dışsal iyiler, onur ve onursuzluk ile ilgilidir. Kendini beğenmişlik ile pısrıklığın ortasıdır. Bu erdeme sahip olan kişiler büyük şeyleri hak ettiklerini düşünür ve genellikle de hak eden kişiler olarak karşılık bulurlar. Aristoteles bir insanın bu erdeme sahip olması için gerçekten büyük bir insan olması gerektiğini vurgular. Söz gelimi göz alıcı bir güzelliğe sahip olunması için belli bir kilo aralığında olmak gerekir eğer o kiloda değilse güzel değil sadece zarif olmuş olur. Yüce ruhluluk böyle bir şeydir. Bu erdemin aşırılık olan kısmını ‘kendini beğenmişlik’ eksik olarak adlandırılan uç ise ‘pısrıklık’ olarak adlandırılmaktadır. Kendini beğenmişlik kişinin hak etmediği büyük şeyleri istemesidir. Pısrıklık ise hak ettiği büyük şeylerden ziyade kendisine küçük şeyleri yakıştırması ve küçük şeyleri hak ettiğini düşünen kişilere denir. Daha önce bu değerın dışsal iyilerle ilgili olduğunu belirtmiştik. Dışsal iyiler içinde de en önemli olan şey “onur”dur. Bu sebeple yüce ruhluluk, onur ve onursuzluk konusunda en uygun davranan kişilere denir. Yüce ruhluluğun aksine kendini beğenmiş insanlar kendilerini değerinin üstünde gören, pısrıklar ise kendini değerinin aşağısında görenlerdir.²⁵⁵

Aristoteles’e göre yüce ruhluluğun temel özelliği çok az etki altında kalıyor olmasıdır. Söz gelimi insanlar zenginlik ve yaşam için çok çaba sarf ederler lakin yüce ruhlu insan için bunlar arasında sadece onur önemlidir. Zira bu erdeme sahip olan kişiler onurları kırıldığı ya da değersiz bir yönetim altında olduklarında acı duymaktadırlar. Ancak onur kazandıkları durumda bundan aşırı mutlu olmaktadırlar. Çünkü onur, onurlandıran kişilerin sayısının fazlalığından ya da niteliğine bağlı olarak değil, bizzat bir değer olması sebebiyle büyüktür.²⁵⁶

Aristoteles yüce ruhluluk erdeminin bir nevi küçümseme olduğunu dile getirir. Ona göre bu küçümseme davranışı bir kendini beğenmişlik değildir. Çünkü bütün erdemler kendi alanlarına ilişkin aklın kabul etmediği büyük şeyleri küçümser. Örneğin

²⁵⁴ Age. 74. (1122a)

²⁵⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 90-91.(1123b)

²⁵⁶ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 61.

yiğit kişi büyük korkuları, ölçülü kişi büyük hazları ya da cömert kişi büyük serveti küçümsemektedir. Onlar için önemli şeyler azdır ve bunlar gerçekten önemli şeylerdir. Diğerlerinin bunları önemli görüp görmemesi önemli değildir. Başka bir değişle önemli olarak gördükleri şeyler herkes tarafından önemlidir diye onaylanmasına ihtiyacı yoktur.²⁵⁷

Aristoteles'e göre yüce ruhlu olmak için talihin ve kaderin de önemli belirleyici bir rolü vardır. Fakat iyi bir kadere ya da servete sahip olmakla yüce ruhlu olunmayacağını ve gerçekten erdemlere sahip değilse kişi, bu fırsatı hak etmediğini de eklemiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere yüce ruhlu kişiler her şeyi en doğru şekilde bilmelerinden ötürü insanları küçümseyebilirler. Bu insanlar küçük şeyler için tehlikeli işlerle ilgilenmemektedirler, ama büyük tehlikeler karşısında korkmaz ve ölümü bile göze alabilirler. Bu değere sahip olanlar için önemli olan iyilik yapmaktır, yaşamak değil. Bu değere sahip kişiler kendilerine yapılan iyilikten hoşlanmazlar. Çünkü iyilik görmenin aşağı bir şey olduğunu düşünürler. Ayrıca kendine yapılan iyiliği değil, başka birine yaptığı iyilikle hatırlamak ister ve kendi iyiliğinden bir yerde bahsediliyorsa hoşuna gider ama kendininkinden bahsedilmiyorsa bu durumdan rahatsızlık duyarlar. Bu sebeple Aristoteles'e göre bu değere sahip olan insanlar kolay kolay kimseden bir şey istemezler.²⁵⁸

Yüce ruhluluk değerine sahip kişiler duygularını gizleme gereksinimi duymaz, açıkça duygularını ifade ederler. Çünkü insanları küçümsemeyi kendilerine hak gördükleri için ve duygularını saklamanın bir korku göstergesi olduğunu düşündükleri için duygularını açıkça ifade ederler. Sadece ironik bir dil kullanacakları vakitler hariç diğer her durumda doğruyu söylerler. Kimseye muhtaç olmayan, sadece dostlarından yardım isteyen kişilerdir. Çünkü onlara göre muhtaç olmak köleliğe özgü bir şeydir. Öfkeleri de sürekli değildir. Çünkü kötü şeylerin hatırlanmasındansa unutmanın daha iyi olduğunu düşünürler. Bu değere sahip olan kişi, insanların arkasından konuşmayı sevmez ve bir konuda çıkarları doğrultusunda değil bir şey iyi olduğu için onun peşinden giden kişilerdirler.²⁵⁹ Zenginlik, mukadderat ve talihe bağlı durumlar karşısında ölçülü davranmayı ve aşırı tepki vermemeyi uygulayabilen kimselerdir.²⁶⁰ İyiliğe karşılık daha

²⁵⁷ Age. 60.

²⁵⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 93. (1124b)

²⁵⁹ Age. 94. (1125)

²⁶⁰ Age. 92. (1124)

büyük iyilikle cevap verirler.²⁶¹ Sakindirler ve yavaş hareket ederler. Aristoteles bu erdemin onurlu olmakla özdeş olduğunu ifade etmiştir.²⁶² Bu erdeme sahip olmanın çetin bir iş olduğunu ve en iyi olmadan bu erdeme ulaşamayacağını dile getirir. Çünkü bütün erdemlerin sonucunda bir ödül olarak gelmektedir. Bu sayede erdemlerin daha ihtişamlı hale geleceğini dile getirir.²⁶³

Özetle bu değer, insanlara büyük iyilikler ve onur kazandıran büyük harcamalar yaptırır.²⁶⁴ Şan-şöhrette gözü olmayan ve ruhta derinliğe önem veren, yaşama konusunda ölçülü tutum benimseyen, sade bir karaktere sahip olan kimselerdir.²⁶⁵ Ayrıca kendisini hak ettiğinden daha aşağıda görmeyen ve kendisini hak ettiğinden üstün görmeyen olarak da nitelendirilir yüce ruhluluk.²⁶⁶ Bu değer başta kendini beğenmişlik gibi görünse de aslında diğer bütün değerlere sahip olunduğu takdirde ulaşılan ödül niteliğinde bir değerdir.

2.1.5.İhtişam

İhtişam cömertlik ve yüce ruhluluk gibi mal ve mülk konusuyla ilgili bir erdemdir. Aristoteles bu iki erdemin ortak bir paydada birleşmelerinden yani benzemelerinden ötürü aralarında ne gibi bir fark olduğuna ilişkin açıklık getirmiştir. İhtişamı cömertlikten ayıran şey, cömertlik servet konusunda bütün eylemlerle ilgiliyken ihtişam ise sadece büyük harcamaları kapsayan şeylerle ilgilidir. Bu sebeple birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Başka bir deyişle ihtişam, yakışan büyüklükteki harcamalardır. Bu erdemin aşırılığına gösteriş budalalığı, eksikliğine ise eli sıkılık denir. Yakışan büyüklükte harcama yapması gerekirken harcama yapmayana “eli sıkı”, gerekmeyen şeylerde gereksiz harcama yapana da “gösteriş budalası” denir. Aristoteles’e göre muhteşem insan, tam işinin uzmanıymış gibi yakışan ve ne yapılması gerektiğini gören ve bu sebeple mutlu bir şekilde yakışan büyüklükte harcamalar yapan kişidir.²⁶⁷

²⁶¹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 80. (1124b)

²⁶² Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 95. (1125)

²⁶³ Age. 91-92. (1124)

²⁶⁴ Aristoteles, *Retorik*, 44.

²⁶⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 157.

²⁶⁶ Age. 57.

²⁶⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 74. (1122a)

Bu erdemin uygulanmasında belli başlı ölçütler vardır. Birincisi iş ve harcama konusu birbirine uygun olmalıdır.²⁶⁸ İkincisi layık olması ve aklın önderliğinde olmalıdır. Üçüncü ölçüt olarak basit eylemlerle ya da tercih ile değil yakışan büyüklükte harcamalarla ilgili olmalıdır.²⁶⁹ İhtişam erdeminde diğer önemli unsur, harcamalar güzel bir neden için yapılmalıdır. Üstelik Aristoteles bu erdemi gerçekleştirirken bıkmadan, usanmadan ve sakınmadan yapılması gerektiğini de dile getirir. Çünkü ihtişam erdemine sahip bir insanın kuruşu kuruşuna hesap etmesi aşağılıkça bir duygudur. İhtişam sahibi kişi nasıl daha az para harcarım gibi konuları düşünüp hesap etmemeli ve asıl düşünmesi gereken şey, nasıl güzel ve yakışır şekilde harcamalar yapılır olmalıdır. Aristoteles için muhteşem kişinin yapması gereken budur.²⁷⁰

Bu erdeme sahip olan kişi gösteriş budalası kimse olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu değere sahip kişi gerekenin ötesindeki harcamalardan kaçan kimsedir. Küçük şeylerde büyük harcamalar yapmayan, yaptığı şeyleri de güzel bir amaç için yapan ve gösteriş budalası gibi zenginliğini göstermeyen ve bunun için yapmayan kişidir. Söz gelimi biri için harcama yaparken değersiz ise ona çok harcama yapmaz, çünkü burada önemli olan yakışan şeye yakışan büyüklükte harcamalardır.²⁷¹

Aristoteles, ihtişam ile cömertlik erdemine sahip olan kişiler için bir ayrıma dikkat çeker. Her ihtişam sahibi olan kişinin ayrıca cömertlik erdemine de sahip olduğunu, ama her cömert kişinin muhteşem olmadığını dile getirir. Zira bu mümkün değildir. Bunun nedeni cömertlikte kendini aşmayacak şekilde bir verme eylemi gerçekleşir. Lakin ihtişamda önemli olan şey büyük ölçüde harcamalar yapmaktır.²⁷² Aristoteles harcamalar konusunda onurlu olarak adlandırdığı harcamalar şunlardır; Tanrılar için yapılan, dini sunular ve kamuya yönelik harcamalardır. Aristoteles en nihayetinde ihtişamlı kişiyi şu şekilde belirler: Kendisi için harcama yapmayıp devletin yararına harcama yapan kişidir.²⁷³ Bu yüzden dini ve kamuya yönelik harcamalar onurlu

²⁶⁸ Age. 75. (1122b)

²⁶⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 63.

²⁷⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 75. (1122b)

²⁷¹ Age. 76. (1123a)

²⁷² Age. 74. (1122a)

²⁷³ Age. 75-76. (1122b-1123a)

harcamalar içinde yer almaktadır.²⁷⁴ Başka bir deyişle en kutlu harcamalar devlet için olandır.

2.1.6. Ağırbaşlılık²⁷⁵

Ağırbaşlılık değeri, eylemler ve konuşmalarla ilgili bir erdemdir.²⁷⁶ Aristoteles bu değeri bir erdem olarak değil de daha çok bir duygu olarak ele alır. Çünkü utanan insanlar fiziksel tepkiler gösterirler. Söz gelimi utanan kişi kızarır ve bu bedensel bir tepkidir. Bu sebeple utangaçlık huylara değil de duygulara ait bir tepkidir.²⁷⁷ Ağırbaşlılık, utangaçlık ile utanmazlığın ortasıdır.²⁷⁸ Herhangi bir kimsenin kendisi hakkında kötü düşünülmesini umursamayan, dert etmeyen kişiye yüz­süz, bunu sürekli dert edene ise utangaç kişi denir. Doğru olan şeyleri görebilene ise ağırbaşlı kişi denir.²⁷⁹ Başka bir deyişle utanmanın aşırılığına utangaçlık, eksikliğine ise yüz­süzlük denir. Ortasına ise ağırbaşlılık denir. Ayrıca Aristoteles ağırbaşlılık değerini yiğitlik gibi erdemlerin içerisinde yer almasa da övölür olanlar içinde olduğu için ağırbaşlı olmayı burada erdem olarak yer vermekteyiz. Ahlâki olarak övölür olması sebebiyle de etik değerler arasında yer vermekteyiz.²⁸⁰ Çünkü ona göre utanmayı sağlayan şeylerin zıtları güzeldir. Zira insanlar utandıkları şeyleri yapmaktan ve söylemekten utanç duyarlar.²⁸¹ O halde ağırbaşlı olmak güzel ve övülesi bir şeydir ve geçmişten günümüze değin hala övülesi bir şey olma durumunu koruması itibariyle ağırbaşlılık değeri, ahlaki veya kişilik değerleri arasında önemini korumaktadır.

Aristoteles utanmayı; insanın geçmiş, şuan veya gelecekte saygınlığını kaybetmesine neden olacak kötü şeyler ile ilgili duyduğu üzüntü, pişmanlık veya rahatsızlık olarak nitelendirmektedir. Utanmazlığı ise; kötü olaylar ve durumlar karşısında kayıtsızlık ve umursamazlık olarak niteler. Aristoteles kişinin kendisine ve sorumlu olduğu kişilerin saygınlığına zarar verecek şeyleri yapmasının utanç verici olduğunu ve bu tip şeyleri yapmanın temel nedeninin ise erdemsizlik olduğunu ifade

²⁷⁴ Mehmet Türkeri. 2010. "Aristoteles ve İş Etiğindeki Temel Değerlerin Dönüşümü", (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXI), 138.

²⁷⁵ Bu erdem her ne kadar çevirilerde "utanmayı bilme" olarak kullanılsa da biz Doğan Özlem'in Etik-Ahlak Felsefesi adlı kitabında yer verdiği "ağırbaşlılık" olarak kavramını kullandık.

²⁷⁶ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 59.

²⁷⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 103. (1128b)

²⁷⁸ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, 59-60.

²⁷⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 64.

²⁸⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 40. (1108a-1108b)

²⁸¹ Aristoteles, *Retorik*, 44-45.

etmiştir. Aristoteles utanç verici eylemleri şu şekilde sıralar: Birinci: Savaş meydanından bir askerin kaçması, İkinci: Emanete karşı hıyanetlik Üçüncü: Uygun olmayan yerde ve zamanda cinsel ilişkiye girmek, Dördüncü: Uygun olmayan yollarla kazanç sağlamaktır.²⁸² Beşinci: Gücü yettiği halde dayanabileceği güçlülere dayanamamak, Altıncı: Kibirli davranmak ve Yedinci: Başkalarının yaptığı şeyleri kendi yapmış gibi göstermektir. Bu sıraladığımız bütün eylemler Aristoteles için utanç verici eylemlerdir. Ve bu kusurların hepsi erdemsizlikten ileri gelmektedir.²⁸³ Dolayısı ile kişinin bu eylemleri yapması hem kendisi hem de yakınındakileri utan verici bir duruma düşürmektedir. O halde ağırbaşlı olan kişi ne yüz­süzler gibi düşünmeden konuşur ya da eyler, ne de utangaç insanlar gibi konuşması ve eylemesi gereken yerde çekingen davranır. Ağırbaşlılık değeri­nde yapılması gereken, erdemli olanı seçip gereken davranışı gerektiği yerde ve zamanda yapmak. Ayrıca söylenilmesi gerekeni çekinmeden söylemektir.²⁸⁴ Bu yüzden Aristoteles utanmayı bilen kişinin ölçülülüğü içinde barındırdığını ifade etmiştir.²⁸⁵ Sonuç olarak ağırbaşlı kişi gerektiği yerde ve zamanda konuşan gerekmediği yerde konuşmayan kişiye denir.

2.1.7.Nüktedanlık

Aristoteles insan yaşamında üç tür orta olduğunu dile getirmiştir. Bunların geneli konuşmalar ve eylemlerle ilgilidir. Bunların bazı­ısı orta, bazı­ısı doğru ve bazı­ısı ise hazlarla ilgilidir. Haz ile ilişkili olanlar da kendi içinde iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi şaka ile ikincisi ise diğer şeylerle ilgilidir.²⁸⁶ Aristoteles, insanların dinlenme anlarına ihtiyaçları olduklarını ve bu anlarda güzel vakit geçirdiklerini farkındadır. Bundan dolayıdır ki Aristoteles bu erdem vasıtasıyla insanların dinlenme anlarında vakti nasıl değerlendirdikleri, tutumları, konuşmaları ve neleri dinlemeleri konusunda ölçütlere yer vermektedir. Kimlerle konuşulması ve hangi insanların dinlenmesinin uygun olacağı konusunda belli bir orta olma hali olduğunu dile getirmiştir. Zira insanın kimlerle konuştuğu ve kimleri dinlediği önemli bir konudur. Bu konunun neden önemli olduğu dostluk erdeminde geniş bir biçimde incelenecektir. O halde konuşmalarda da,

²⁸² Age. 101.

²⁸³ Age. 102.

²⁸⁴ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 61.

²⁸⁵ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 65.

²⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 103.(1128b)

aşırılık ile eksiklik arasında bir orta olduğu görülmektedir. Bu orta olmaya Aristoteles nüktedanlık demiştir.²⁸⁷

Nüktedanlık, şaklabanlık ile hödüklüğün ortasıdır. Bu erdemin konusu şakalar ile ilgilidir. Zaman, mekan ve durum fark etmeksizin her zaman şaka yapmayı düşünen kişiye şaklaban denir. Kimseye şaka yapmayan, kimsenin ona şaka yapmasını istemeyen ve yapıldığı takdirde öfkelenen kişiye de hödük denir. Nüktedanlık ise şakadan anlayan ve bu iki aşırı ucun ortasına denir. Nüktedan kişi her zaman herkese şaklaban gibi şaka yapmaz. Bu erdeme sahip olan kişiler zarifçe şaka yapabilen ve şaka kaldıracı kimselerdir.²⁸⁸ Buradan öyle anlaşılıyor ki Aristoteles insan yaşamında ölçülü eğlenmeye de yer vermektedir.

Şaka yapma konusundaki aşırılığa şaklaban ya da boşboğaz denir. Şaklabanlıkta amaç düzgünce konuşmak ya da yapılan şakanın karşı tarafa vereceği zararı hesap etmek değildir. Çünkü amaç sadece güldürmektir. Yani gelişi güzel hareket etmektedir. Diğer yandan hiç komik şeyler söylemeyen ya da ona yapıldığı zaman öfkelenen kişiler kaba-saba ve sıkıcı olarak adlandırılırlar. Şakayı becerikli bir şekilde yapana da kıvrak zekalı denir. Aristoteles kıvrak zekalılığa açıklama getir. Kıvraklığın karakterdeki ve zekadaki yön değişimlerinden kaynaklandığını ileri sürer. Ve bu şakaların sonucunda bu sıfat kişiye yüklenir. Şaka yapmada önemli olan nokta nerde nasıl konuşulması gerektiğini bilmedir. Bu bilme eylemi sayesinde doğru ve önemli şeyleri söyleyebilecek ve şartları sağlayacak duruma geliriz. Çünkü her ortamda söylenecek ve yapılacak olan şeylerin bir sınırı vardır. Soylu ile köle arasındaki yapılan şakalar ile eğitilmiş ile eğitimsizlerin aralarında yapılan şakalar farklıdır.²⁸⁹ Başka bir deyişle her sınıfın bir şaka düzeyi vardır. Her sınıf kaldırabileceği türde şakalar yapar. Çünkü insanlar düzeylerinin farkındadır ve ona göre hareket eder.

Aristoteles, şaka yapmanın akılla sürdürülmesi gerektiğini vurgular. Akıllı kullanarak davranan kişinin şaka yapmayı bilen kişi olduğunu dile getirir. Söz gelimi kıvrak zekalılık. Hatta bunun eğretilme şeklinde kullanılmıyorsa son derece yerinde bir kullanım olduğunu ifade eder. Nüktedanlık da önemli olan şart, şaka yapılan kişi her kim olursa olsun ona söylenen şey kesinlikle ona acı vermemelidir.²⁹⁰ Dolayısıyla bir

²⁸⁷ Age. 101-102. (1128)

²⁸⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 61.

²⁸⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 102. (1128)

²⁹⁰ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 65.

ortamda nasıl konuşulması gerektiği ya da nasıl davranılması gerektiği konusunda orta olmadır.²⁹¹ Başka bir deyişle yerine, zamanına ve kişisine göre ölçülü akılla sürdürülen şaka yapma ve konuşma eylemidir.

2.1.8.Samimiyet

Bu erdem nüktedanlık gibi insani ilişkiler ile ilgili bir erdemdir. Burada ortak yaşam alanlarındaki konuşmaları, fiilleri ve kendisi gibi davranıp davranmaması konusunda doğru ve yalan söyleyenler ele alınmaktadır. Samimiyet iki aşırı uç olan yalancılık ve müstehziliğin (alaycılık) ortasıdır. Kendisini olduğundan farklı gösteren kişiye yalancı, sahip olduğu şeyleri yadsıyan ve bunları küçük göstermeye çalışana ise müstehzi yani alaya alan kimse denir. Burada yaşamı süresince, konuşmalarında ve fiillerinde kendisini farklı göstermeyen, her daim doğruyu söyleyen kişi orta olan olarak karşımıza çıkar. Başka bir deyişle orta olma doğru sözlülüktür. Doğru sözlü kişi yalan söylemez çünkü yalan söylemenin yanlış bir şey olduğunu bilir ve bu sebeple yalan söylemeye çekinir. Çünkü yalan söylemek yanlış bir şeydir. Bu erdeme sahip olan insan övülür, yalan söyleyen ise yerilir.²⁹² Samimi kişi, kendisini olduğundan farklı göstermeyen, bilmediği şey hakkında bilir gibi yapmayan, sahip oldukları yokmuş gibi davranmayan, yapmacık olmayan ve bildiğini saklamayana denir. Sahip olduğu ve bildiği şeyleri dosdoğru söyleyen kişidir.²⁹³ Aristoteles için samimiyet değerine sahip olan kişide bu özellikler bulunmalıdır.

Samimiyet; konuşmalarda ve eylemlerde kendisini olduğundan farklı göstermeyen, her zaman doğruyu söyleyen kişi olduğunu önceki paragrafta söyledik. Aristoteles bundan sonra konuşmalar ve eylemlerde abartma ya da bir amaç gütmeye var mı yok mu soruları üzerinde durmuştur ve bu konu hakkında açıklama getirmiştir. Ona göre sahici kişinin konuşmalarında ve eylemlerinde abartma söz konusu değildir ve eylemler amaç güdülmeden yapılır. Zira abartı hoş bir şey değildir. Doğru bizatihi kendi başına güzeldir. Yalan kendi başına kötü ve yerilecek bir şeydir. Ona göre, övülür olan ortayı seçip doğru sözlü olmaktır. Aristoteles doğruyu söyleyenler için küçük bir ayrıntıya gider. Burada doğruyu söyleyenler, bir yanlış ortaya çıkaranlar ya da adaletsizliği fark etmemizi sağlayanlar olarak karşımıza çıkmamaktadırlar. Bunlar herhangi bir amaç ya da önemi olmasa da doğruyu söyleyen kişilerdir. Çünkü bu

²⁹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 103. (1128)

²⁹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 86. (1127a-1127b)

²⁹³ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 61.

insanların huyu bu şekildedir ve her daim doğruyu söylemektedirler. Örneğin fark etmeden doğruyu söyleyen kişiler de bu kategoridedirler.²⁹⁴

Aristoteles insanların yaşadıklarından dolayı değil tercih ettikleri için yalan söylediklerini dile getirir.²⁹⁵ Yalan söylemeyi de kendi içinde iki kısma ayırır. Onur kazanmak amacıyla söylenen yalanlar ve parasal çıkar temelli söylenen yalanlar. O, onur kazanmak için söylenen yalanlar hakkında fazla eleştirilmeye gerek olmadığını ama maddi bir çıkar temelli söylenen yalanların ise eleştirilebileceğini söyler. Çıkar temelli söylenen yalanların eleştirilmesinin nedeni şartların getirdiği şeylerden ötürü değil kendi tercihinin ürünü olmasından kaynaklanır. Yine yalan söylemenin hangi koşulda olursa olsun uygun olmadığı açıktır. Bunların aksine çekingen insanlar yani sahip oldukları bilgileri söylemeyenler, yalan söyleyenler kadar rahatsız edici bulmamaktadır. Lakin her şeyin eksikliği ve fazlalığının rahatsız edici olduğu, uygun olmadığı ortadadır. Ayrıca Aristoteles yalan söyleyenlerin eleştirilmesi gerektiğini söyler ama özellikle çıkarları için yalan söyleyenlerin daha fazla eleştirilmesi gerektiğini vurgular.²⁹⁶ Buradan anlaşılıyor ki yalan söylemek hem kötü hem de doğrunun karşıtı bir şeydir. Ahlâki tutum sergilemek isteyen kişi doğru söylemelidir.

2.1.9.Sakinlik

Öfke halinin dizginlenmesine sakinlik adı verilir. O halde öfkenin zıttı sakinliktir.²⁹⁷ Bu değer, öfke ile vurdumduymazlık arasında bir orta olma huyudur.²⁹⁸ Aşırı uç olarak bilinen öfkeli, kişinin bir durum karşısında çabuk sinirlenen ve aniden sakinleşen, kızgınlıklarında aşırıya kaçan ortayı bulamayan kişilerdir. Eğer öfkeye kin gütmeye de dahil oluyorsa kızgınlıkları uzun süreliyse ve bunun peşini öç almak takip ediyorsa insanlar bu duygudan kendilerini kolay kolay kurtaramaz hale gelirler. Kindar kişiler ancak intikam aldığı takdirde acıdan kurtulur ve hazza ulaşır. Aristoteles bu tip kindar insanların toplum için yorucu olduklarını ayrıca ifade etmiştir. Diğer aşırılığın ismi yoktur ama biz öfke konusunda vurdumduymazlık olarak adlandırıyoruz.²⁹⁹ Burada öfke duyulması gereken yerde öfkelenmeyen, kendilerine iyi davranılmadığı halde

²⁹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 100. (1127-1127b)

²⁹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 87. (1127b)

²⁹⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 100-101. (1127-1127b-1128)

²⁹⁷ Aristoteles, *Retorik*, 89.

²⁹⁸ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 58.

²⁹⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 97. (1126)

sesini çıkarmayan ve aşağılanma karşısında tepki göstermeyen kişilere Aristoteles köle yapılı kişiler olarak adlandırır.³⁰⁰

İnsanlar şiddetli duygu durumlarında çok kolay hata yaparlar ve bu duygu hali arttıkça yani şiddetlendikçe hata oranı da daha fazla artar.³⁰¹ İnsanlar öfkeli veya sakin oldukları zamanlarda sevdiklerine ve sevmediklerine karşı farklı şekilde düşünüp davranırlar.³⁰² Çünkü o an ki duygusal ruh hali insanların yargılarını değiştirir.³⁰³ Öyle görünüyor ki öfke insanı harekete geçiren bir duygudur. Çünkü öfke anında insanlar duygularının kontrolünde olur ve akıllı kullanmayı geri planda bırakır. Öfke esnasında duyulan acı, insanın aklını kullanmasını engeller.³⁰⁴ Ve öfkeyle hareket etmesinden ötürü Aristoteles'e göre bu insanlar çok tehlikelidirler. Bu görüşünü desteklemek amacıyla Herakleitos'un şu sözünü dile getirir:

“Öfke zorlu bir düşmandır, canıyla satın alır.”³⁰⁵

Öyle görünüyor ki insanın öfkesini kontrol altına almalıdır. Akılla kontrol altına almadığı takdirde geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilir. Erdemli olan akılla sürdürülendir.

Aristoteles insanların hangi durumlar karşısında öfkelenediklerinin gözlemlenmesi gerektiğini söyler. Çünkü ona göre insanların sakin bir hale gelmelerini sağlayan şeyleri bulabilmek için kişiyi öfkeliendiren şeylerin zıtlarını düşünmek gerekir. Örneğin bilinçli ve isteyerek bir aşağılanma olmadığı takdirde bunun yanı sıra peşini üzüntü ve pişmanlık takip ederse, hakaret ve hor görülme yoksa insanlar sakin kalabilirler. Ama zıttı durumda sakinlik söz konusu dahi değildir. Ayrıca zaman, öfkenin iyileşmesi ve sönmesi için onun ilacıdır ve onu yumuşatan şeydir.³⁰⁶

Yukarıdaki verilen bilgiler dahilinde öyle görünüyor ki ne zaman, nerede, ne şekilde, kime ve ne ölçüde kızılacağı ya da kimin hangi konuda haklı kızma eylemi gerçekleştireceği kolay bir şey değildir. Uygun bir şekilde kızmamıza yardımcı olan huy

³⁰⁰ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 58.

³⁰¹ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine (De Motu Animalium)*, 78.

³⁰² Aristoteles, *Retorik*, 82.

³⁰³ Age. 83.

³⁰⁴ Aristoteles, *Politika* (2018), 188.

³⁰⁵ Age. 195.

³⁰⁶ Aristoteles, *Retorik*, 89-90.

da sakinliktir.³⁰⁷ Sakinlik, öfke ile vurdum duymazlığın ortası olduğunu ve erdem in de orta olduğu bilinmektedir.³⁰⁸ Bu sebeple öfke konusunda kontrolsüz davranmayı engelleyen erdem sakinliktir.³⁰⁹ Dolayısı ile bu erdem herhangi bir olay karşısında ölçülü bir şekilde ve en uygun zamanda kızma eylemi olarak nitelendirilir. Bu erdeme sahip kişiler duygularına kapılmayıp, aklın önderliğinde belli oranda bir şeylere kızıp ve yine aklın ona öğrettiği şekilde bu kızgınlığını sürdüren kişilerdir. Başka bir değişle ruhları çalkantılı olamayan kişilerdir. Bu erdeme sahip kişilerin kızgınlıkları uzun süreli de değildir. Çünkü affedici olmaları sebebiyle kızgınlıkları kısa süreli dir.³¹⁰ Ayrıca üzüntü ve sitemlerinde ölçülü, intikam için çabalamayan, öfkeye kapılmayan, nifaktan hoşlanmayan ve ruhunda dinginliğe ve dengeli bir karaktere de sahiptirler.³¹¹ O halde sakinlik değeri insanın öfke anında duygularına egemen olması ve öfke konusunda orta olanı seçmesidir. Zira Aristoteles için erdemli ve değerli olan bu şekilde davranmaktır.

2.1.10.Yerinde Üzölme

Karakter erdemlerinden bir diğeri yerinde üzölmedir. Bir erdem olarak çevrede olup biten olaylara karşı duyulan haz ve acı ile ilgilidir. Bu huy hasetlik ile kıskançlığın ortasıdır. Aşırılığın kıskançlık, eksikliğine haset ve ortasına da yerinde üzölme ya da kızgınlık duyma da denilebilir. Yerinde üzölme bir kimsenin karşı tarafın haksız bir konuma gelmesinden acı duyması veya üzölmesidir. Kıskançlık ise karşı tarafın haklı veya haksız olarak bir konuma gelmelerinden ötürü acı duyardır. Haset etme ise hiç kimseye üzölmeyen ayrıca başkasının acı duymasına ve üzölmesine sevinen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹² Aristoteles bu insanları yani hasetlik duyan kişileri yedikleri şeylere kayıtsız olmasından ötürü oburluğa da benzetir.³¹³ Ayrıca kıskançlık duyulan haller; benzerlik, mevki, şan, şöhet ve maddi durumlarıdır.³¹⁴

Yerinde üzölme erdemi infial (kıızgınlık duyma, içerenme) ve acıma duygusu ile bir ilişkisi vardır. Aristoteles'e göre bu iki duygu aynı ahlaki değerde kendini bulmasından ötürü iyi bir ahlakın da habercisidir. Bu duygu durumlarında hak

³⁰⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 98. (1126b)

³⁰⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 55.

³⁰⁹ Age. 153.

³¹⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 97. (1126)

³¹¹ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 155.

³¹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 40. (1108b)

³¹³ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 29.

³¹⁴ Aristoteles, *Retorik*, 114.

edilmeyen başarılar karşısında infial duygusu yarattığı gibi hak etmediği halde acı çekenlerde acıma duygusu yaratır. Burada kişinin yapması gereken hak etmediği acıya katlanana acımak ya da üzülmek, hak etmediği mutluluğa sahip olana da kızgınlık duymaktır.³¹⁵ Aristoteles bunu desteklemek amacıyla şu sözleri ifade eder:

“Gerçekten de hiçbir iyi insan katillerin ve özellikle anne baba katillerinin cezalandırılmasına üzülmeyiz, tam aksine bu cezalara sevinilmeli ve aynı şekilde hak ederek kazanılmış mutluluğa da sevinilmelidir.”³¹⁶

Öyle ki acıma ve kızgınlık duyguları haklı duygulardır ve bu durum dürüst insanları sevindirir.

Sonuç olarak insanların hak ettikleri yerde iyi durumda olmalarından acı duyan kişiye kıskanç, hak etmedikleri halde kötü duruma düşmelerine sevinen kişilere verilen ad hasetliktir. Şimdi Aristoteles bunların orta halini şu şekilde ifade eder: infial duyan yani insanların hak etmedikleri yerde olmalarından acı duyan, hak ettikleri yerde olmalarına sevinen kişiye denir.³¹⁷ İki aşırı uç olarak nitelendirilen kıskançlık ve fesatlık yerilir, ortası olan infial yani yerinde üzülen kişi övülür. Öyle görülüyor ki övülür olan, başka birisinin hak ettiği bir iyiye sevinen ya da hak etmediği halde iyiye sahip olana üzülen ve hak etsin veya etmesin başına kötü bir şey geldiğinde acı duyardır orta olan.³¹⁸ Erdemli olan yerinde kızgınlık ve üzüntü duymaz.

2.1.11.Sağlam Karakterlik

Aç gözlülük ile içi geçmişliğin ortasına sağlam karakterli olma denir. Erdemin aşırılığı aç gözlülük, eksikliği ise içi geçmişliktir.³¹⁹ Diğer erdemlerde de olduğu gibi haz ve acılarla ilgilidir. Aristoteles bu değeri kendine hakim olma ve kendine hakim olmama ile ortaya koyar. Burada kendine egemen olana sağlam karakterli, kendine egemen olmayan ise zayıf karakterli denir.³²⁰ Bu erdem bütün konular için geçerlidir. Hem davranış modeliyle hem de hazla ilişkilidir. Aristoteles, sağlam karakterli olmanın bilim ile değil doğru bir şekilde tercihle elde edildiğini vurgulamaktadır.³²¹ Çünkü tercih ile ilgili olmasıyla değişime tabi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla doğru düzgün ya da

³¹⁵ Age. 110.

³¹⁶ Age. 111.

³¹⁷ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 64.

³¹⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 59.

³¹⁹ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 28.

³²⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 152. (1147)

³²¹ Age. 148-149. (1146b)

sağlam karakterli olmakta kişinin elindedir.³²² Ve bu erdeme sahip olmanın ya da olmamanın temelini oluşturan şey iradedir.³²³ Başka bir deyişle sağlam karakterli olmak insanın iradesinin elindedir. İradesiyle oluşturduğu tercihleri sayesinde ahlaki ve sağlam karakterli bir insan konumuna yükselebilir.

Aristoteles kendine hakim olmama halini arzularıyla hareket etmesi ve akla aykırı davranmasından ötürü kötü bir şey olarak niteler.³²⁴ Kendine hakim olmama, sağlam karakterli olmanın zıt durumudur.³²⁵ Kendine hakim olma faaliyetine aklın önderliğinde arzuları ve istekleri terk etme durumu denir.³²⁶ Dolayısıyla iyi bir karaktere sahip olan insanlar iyi eylemde bulunurlar, kötü bir karaktere sahip olanlar ise kötü eylemlerde bulunurlar. İradesine hakim olan insanlar hazlar konusunda sağlıklı düşünceler ve arzular geliştirirken, iradesine hakim olamayanlar ise hazlarda kötü düşünceler ve arzular geliştirirler.³²⁷

Bu değere yani sağlam karaktere sahip olduktan sonra insanlar söz konusu hazlar olduğunda, aklın dışına çıkmazlar, kötü istekleri yoktur ve ölçülü davranırlar.³²⁸ Bu nedenle iradesine hakim olan kişiler övülürken iradesine hakim olamayan kişiler zayıf karakterli olmalarından dolayı yerilirler. Kendine hakim olan kişi doğru bir akıl yürütme faaliyeti gerçekleştirirken, zayıf karakterli kişiler bunu gerçekleştiremez. Zayıf karakterli kişiler bir şeyin kötü olduğunu bilerek gerçekleştirirler ama sağlam karakterli kişiler doğru bir akıl yürütme faaliyeti gerçekleştirmeleri sebebiyle kötü olandan uzak dururlar. İşte Aristoteles ölçülü ve sağlam karakterli olarak nitelendirdiği insan modeli bu şekildedir.³²⁹ Sağlam karakterli olan kişiler bahsedilen niteliklere sahip olanlardır. Erdemli ve değerli olan eyleme biçimi istençlerinin kölesi olmayacak şekilde yöneten ve bu sayede kendisine hakim olandır sağlam karakterlilik.

2.1.12.Dostluk

Gerektiği yerde gerektiği gibi hoş tavır takınana “dost” ve bunun ortasına da “dostluk” denir. Aristoteles bu erdemin aşırılığını iki kısma ayırır eğer herhangi bir

³²² Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 37.

³²³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 147. (1146)

³²⁴ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 34.

³²⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 162. (1151b)

³²⁶ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 153.

³²⁷ Aristoteles, *Retorik*, 52.

³²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 163. (1152)

³²⁹ Age. 146. (1145b)

nedene bağılı değilse koltukçu ve çıkar uğruna yapılıyorsa da dalkavukluk olarak isimlendirir. Diğer bir ucu olan eksikliği ise hiçbir şeyi beğenmeyen çetin davranışlı kişi olarak adlandırılmaktadır.³³⁰ Karşısındakine abartılı davranmayan, fazlasıymış gibi göstermeyen, hak etmeyeni üzmeyen ya da kendi gibi düşünmeyeni terslemeyen ona saygı duyan ve öç alma duygusu beslemeyen kişiye denir. Dolayısıyla dostluk, eylem ve sözlerle ilgilidir.³³¹ Ve erdemle birlikte meydana gelir. Ona göre dostluk, insan yaşamında zorunlu bir unsurdur. Çünkü insanlar dostları olmadan yaşamak istemezler.³³² Dışsal iyiler olarak bilinen servet, güç, onur gibi şeyler kişide olsa bile dost, dostu olmadan hayatını idame ettirmek istemez. Kazanılan başarı ya da mutluluklar dost ile paylaşılmadığı sürece kişiye haz vermez.³³³ Aristoteles'in dostluğu dışsal iyiler arasında en iyisi olarak göstermesinin nedeni de bu şekilde ortaya çıkmış olmaktadır. İnsan bu değer sayesinde en yüksek değer olan mutluluğa ulaşmasında bir yol olarak karşımıza çıkar.

Dostluk bir etkinliktir ve amacı sevmektir.³³⁴ İnsanın ruhundaki sevmeye gücünden ileri gelmektedir.³³⁵ Çünkü Aristoteles sevmek ya da sevilmenin iyi bir şey olduğunu ve insana iyi biri olduğu hissini verdiğini ifade eder. Dolayısıyla insanlar bu duyguyu hissetmek isterler. O halde sevmek hoş bir şeye karşılık geliyor ise dostluk da hoş bir şey olarak karşımıza çıkar. Çünkü insanın dostunun olması sahip olduğu huy ve özelliklerden dolayı sevildiği manasına gelir ve bu iyi bir şeydir.³³⁶ Günümüze baktığımızda da insanları sevmek önemli bir değerdir. Öyle görünüyor ki dostluk değeri sayesinde sevgi değerini de gerçekleştiriyoruz.

İnsan toplumla birlikte vücut bulan bir canlıdır. Mutlu bir insan olabilmek için kişinin dosta ihtiyacı vardır ve mutlu olması için de güzel bir hayat sürmesi gerekir. Aristoteles için yaşam, düşünmek ve hissetmektir. O halde dostluğun hissedilmesi ya da oluşması için iletişim halinde olması ve aynı ortamı paylaşması gerekir. Dolayısıyla insanların mutlu olması için dosta ihtiyacı vardır ve insanın tek başına bir şeyleri başarması ve hayat sürmesi zordur.³³⁷ İnsanlar gerek darda kaldıklarında gerekse başka

³³⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 40. (1108a)

³³¹ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 61.

³³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 155. (1155a)

³³³ Durak, *Aristoteles ve Fârâbi'de Etik*, 142.

³³⁴ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 143

³³⁵ Aristoteles, *Politika* (2018), 231.

³³⁶ Aristoteles, *Retorik*, 57-58.

³³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 206-208. (1169b-1170-1171)

talihsizliklerle uğraşmak durumundaysalar sığınacakları tek kişi dostlarıdır.³³⁸ Dolayısıyla dostların yardımı sayesinde mutlu olabilirler. Gençlik zamanlarında öğütlerine ve yaşlılık dönemlerinde ilgilerine ihtiyacımız vardır. Çünkü bu sayede olgunlaştığımızda soylu eylemlerde bulunma fırsatı doğar ve doğru düşünmemize, eylemde bulunmamıza yardım ederler.³³⁹ Öyle görünüyor ki dostluk hem insanın yaşamında hem de erdemli veya değerli davranışlarda bulunmasında önemli bir konumdadır.

Dostluğun sürekliliği için belli başlı belirleyici etkenler vardır. İlki eşitliktir.³⁴⁰ Aristoteles'e göre dostlar kendi aralarında eşit olmalıdır. Çünkü bu sayede dostluk devam edebilmektedir.³⁴¹ Burada nicelik ve değere göre hareket edilmesi gerekir. Çünkü adalet ve eşitlik değerle ilgilidir.³⁴² İkinci belirleyici etken tercihe yönelik ve karşılıklı olmasıdır ayrıca iyiyi temel alarak başlanmalıdır. Çünkü iyi insanlarla dost olduğu takdirde karşı tarafta iyi olmuş olur. Başka bir deyişle iyi olması dostu etkiler ve o da erdemli davranışları yapmaya başlar.³⁴³

Dostluk karşılıklı güven ve sadakattir.³⁴⁴ Aristoteles dostlukta sadakatin önemli bir değer olduğunu vurgular.³⁴⁵ Diğer belirleyici etkenin sevgi olduğunu önceden ifade etmiştik. Aristoteles dostluğu sevmekten çok sevmek olduğunu dile getirir. Çünkü dostluğun erdemi sevmektir ayrıca değer sayesinde meydana gelen dostluklar kalıcı dostluklardır. Dostluğun diğer belirleyici etkeni ise benzerliktir.³⁴⁶ Aristoteles benzer olanların birbirilerinden etkilendiklerini söyler.³⁴⁷ Çünkü kişilerin yaşamları, yaş aralıkları ne kadar birbirine benzerse dostlukta o kadar artar ve derin olur. Zamanla belirleyicidir hatta en önemli etkendir de denilebilir.³⁴⁸ Zaman dostu değerlendirmek ve güvenilir mi değil mi olduğunu anlamak açısından önemli bir etkidir. Zira güven duygusu kısa sürede kazanılan bir şey değildir ve bunun için zaman gereklidir. En nihayetinde kalıcı bir dostluk için güven, güvenin oluşması için de zaman önemli bir

³³⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 155. (1155a)

³³⁹ Ross, *Aristoteles*, 359.

³⁴⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 193.(1164)

³⁴¹ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 151.

³⁴² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 180.(1158b)

³⁴³ Age. 177-178. (1157b-1158)

³⁴⁴ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 131.

³⁴⁵ Aristoteles, *Retorik*, 95.

³⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 181-182. (1159b)

³⁴⁷ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 74.

³⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 187. (1161b-1162)

detaydır. Aristoteles zamanın önemini vurgulamak için Teognis'in söylediği şu ifadeye yer verir:

“Bir saban öküzü gibi denemeden ne bir adamın ne de bir kadının ‘ruhunu’ bilebilirsin”.³⁴⁹

Dostların birlikte vakit geçirmeleri gerekir bu sayede dost olabilirler. Uzun süre dostla vakit geçirilmediği takdirde dostlukta zayıflama olur ve dostluk bitmeye başlar.³⁵⁰ Öyle görünüyor ki dostluk da güven, sevgi ve zaman onu tanınması için önemli etkenlerdir.

Aristoteles felsefi siteminde olduğu gibi dostluk değerini kendi içinde bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Dostluğu kendi içinde üçe ayırmıştır. Bunlar; haz kaynaklı, çıkar kaynaklı ve erdemden kaynaklı olmak üzere üç çeşittir. Bu dostlukların biri erdem ile, biri fayda ile biri de hoş olan ile belirlenmektedir. Bu dostluklar içinde en sık rastlanan fayda kaynaklı dostluklarıdır. En iyilerin dostluğu da erdeme dayalı olan dostluktur.³⁵¹ Bu saydıklarımız arasında ön planda olan dostluk iyilerin dostluklarıdır. Bu dostluk türüne sadece iyi insanlar sahiptir. Çünkü fayda temelli dostluklar hayvanlarda da vardır. Dolayısıyla erdem temelli dostluklar sadece insan has bir dostluktur.³⁵²

Üç çeşit dostluk olduğunu önceden ifade etmiştik. Aristoteles bunları tekrardan genel bir çerçeve içinde iki başlığa ayırır. Eşitliğe göre olanlar ve üstünlüğe göre olanlar.³⁵³ Bahsi geçen dostlukların tümü insanın özü itibarıyla toplumsal doğasının modelleridir. İnsan maddi olarak kendine yetemediği için an alt sevide olan yarar kaynaklı dostluğa ihtiyaç duyar. Daha üst düzey de ise haz temelli dostluğu geliştirir. Bunun daha üst düzey bir aşamasında da dostun dostuna en iyi hayatı yaşaması için yardım ettiği iyiliğe dayanan dostluğu yani erdemden kaynaklanan dostluğu geliştirir.³⁵⁴

Aristoteles'in ele aldığı dostluklardan burada önce fayda yani çıkar temelli ve haz temelli dostlukları birlikte ele alacağız. Çünkü ikisinin de başlangıç noktası iyi ve sevgiye karşılık gelmemektedir ve karşı tarafla dostluk ilişkilerinde çıkış noktası fayda

³⁴⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 75.

³⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 177. (1157b)

³⁵¹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 70-71.

³⁵² Age. 72.

³⁵³ Age. 79.

³⁵⁴ Ross, *Aristoteles*, 358.

ve memnun etmeye dayalı olmasıdır. Burada sevilen şey sadece iyidir ve önemli olan da hoş tutulmaktır.³⁵⁵ Diğer bir dostluk türü olan çıkar dostluğunu Aristoteles tüccarlığa benzetir.³⁵⁶ Burada önemli olan çıkarın bizzat kendisidir.³⁵⁷ Dolayısıyla ihtiyaca ve faydaya yönelik bir dostluk anlayışı mevcuttur. Zira fayda ve hazla ilgili şeyler değişen şeylerdir o halde faydanın değişmesi durumunda dost da değişir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse fayda ve haz ortadan kalktığı an dostlukta ortadan kalkar.³⁵⁸ Buradan çıkarabileceğimiz sonuç bu tip dostlukların kısa ömürlü olduklarıdır. Çünkü çıkar bittiği an dostlukta biter ve asıl dost oldukları şey karşısındaki değil çıkarıdır. Bu tip insanların dost olabilmesi için ortada bir çıkar olması zorunludur. Çıkar yoksa dostlukta yoktur.³⁵⁹ Aristoteles'e göre gençlerin ve yaşlıların dostlukları böyledir. Gençlerin yaşları büyüdükçe haz aldığı şeyler değişir o zaman da önceki dostuyla olan ilişkisi biter. Yaşlıların dostluğu da çıkar temellidir, çıkar olmadığı an dostluk biter.³⁶⁰ O halde Aristoteles'in dostluğu oluşturan nedenin ortan kalktığı an dostluğun bozulacağını vurgulaması gayet yerinde bir tespittir.³⁶¹ Dostluğun oluşmasını sağlayan temel etmenin ortadan kalkması mutsuzluk yaratır.³⁶² Çünkü kurulan bu dostluklarda kişiler arasındaki sevgi bağı, faydayla birlikte oluşmaktadır. Yani birbirlerini sevmelerinin nedeni karşılıklı bir iyiyi sağlamalarıdır. Burada karşısındaki kişiyi kendisi için değil de yarar ve haz sağladığı için severler, yani sevilmenin nedeni kendisi değil ona sağladığı haz ve yararadır. Öyle görünüyor ki bu dostluklar uzun vadeli değil kısa vadeli dostluklardır. Bu tip dostluklar haz ve faydanın değişmesinden ötürü çabuk biterler. Çünkü yarar ve haz ortadan kalktığı an dostluk sona erer.³⁶³ O halde çıkarlarına yönelik dostluk kurmaya çalışanlar asla dost olamazlar.³⁶⁴ Fayda ve haz kaynaklı dostluklardan sonra erdemden kaynaklı ahlaki dostluğu inceleyebiliriz.

Aristoteles, iyi ve erdeme göre hareket eden kişilerin dostluklarını muhteşem olarak değerlendirir. Bu kişiler kendi başına iyi olmalarından ötürü birbirlerinin iyiliğini isterler. Bu yüzden Aristoteles'e göre gerçek dost, sırf kendi için değil dostu için

³⁵⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 131.

³⁵⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 178. (1158)

³⁵⁷ Age. 190. (1163)

³⁵⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 133.

³⁵⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 176. (1157)

³⁶⁰ Age. 174.(1156-1156b)

³⁶¹ Age. 196.(1165b)

³⁶² Age. 193.(1164)

³⁶³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 157-158. (1156a)

³⁶⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 201. (1167)

isteyendir.³⁶⁵ Eğer kişi iyi olmaya devam ederse dostluk da devam eder. Bu tip insanlar hem kendi başına iyi hem de mutlak olarak iyidirler. Birbirlerine hem yararı olurken hem de hoş olmalarını sağlar. Bu dostluk uzun süreli bir dostluktur. Ayrıca Aristoteles bu tip bir dostluğun ulaşmanın zor olduğunu da ekler. Ve bu dostluğa ulaşmak zaman ister. Dostluk isteği insanda hemen belirir ama zamanla olabilecek bir şeydir.³⁶⁶

Dost olan insanlar birbirlerine benzer davranmalıdır. Aristoteles'te haz, dostlukta da önemini korumaktadır. Çünkü dostlukta karşılıklı hazzın olması uzun süreli olmasını sağlar. Aristoteles hazzın yanlış yargılara varılacağını bildiğinden yanlış yargılara varılmaması için burada bahsedilen hazzın aşkla ilgili olmadığını şakacı insanlardaki haz gibi olduğunu ifade eder. O halde karakterleri benzer olan kişiler alışkanlıklarını devam ettirdiği sürece dostlukları süreklilik arz eder. Bu sayede dostluklar kalıcı olur ve iyi insanlar çıkar için değil karşısındaki insandan dolayı dostluk kurarlar. Aristoteles burada iyi insanların dostluklarından bir zarar gelmeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bu tip insanlar dostlarını tanıdırlarsa başkalarının onlar hakkında ne söylediklerini umursamazlar.³⁶⁷ Dostlukta önemli olan hoşça vakit geçirmek, dostun için iyi şeyler düşünmek ve ihtiyacı olduğu an ona yardımcı olabilmektir. Dostlukta bu yüzden tecrübe ve zaman önemlidir.³⁶⁸

İnsanların dostuna en ihtiyaç duyduğu zaman dilimi kötü olduğu anlardır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalındığında dost çağırmadan ona yardım edilmelidir. Çünkü insanlar bu zamanlarda yanlarında acısını azaltacak faydalı kişileri isterler. Ama Aristoteles acı günlerimizde dostlarımızı çağırmanın da iyi olduğunu söyler. Çünkü dostumuz için hep iyi durumları görmesini istemeliyiz. Ona göre dost, dostunun neye canının yandığını, sıkıldığını veya neyi sevdiğini bilmelidir. Kendine nasıl davranıyorsa dostuna da öyle davranmalıdır. O halde bir insanın her daim yanında bir dostunun olması güzel bir şeydir.³⁶⁹ Aristoteles'in kötü günlerde dostu çağırılmamasını telkin etmesinin nedeni dostu güzel anlar yaşatmak veya güzel olanı göstermek ona acı ve sıkıntı vermemektir. Çünkü dost, dostu için her zaman iyi olanı istemelidir.

³⁶⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 158. (1156b)

³⁶⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 175. (1156b)

³⁶⁷ Age. 175-176. (1157)

³⁶⁸ Age. 178. (1158)

³⁶⁹ Age. 210-211. (1171b)

Aristoteles'e göre dost, seven ve sevilen kişidir. Yani sevgi duygusunu karşılıklı besleyendir. Dostunun başına kötü bir şey geldiğinde üzülen, iyi bir şey geldiğinde ise sevinendir. Gerçek dost, dostunun sorumluluğu altında bulunan kişilere yardım eden ve bunu yaptığı için memnun olan, başka insanların kötü yönlerini anlatmayan, onların iyi yönlerini gösteren kişiye denir. Bir iyilik yaptığında bunu karşılık gütmeden ve bu iyiliği dostunun yüzüne vurmaz. Aristoteles bunun aksi olursa zaten bu iyiliği dost için değil kendimiz için yapılmış bir şey olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰ Dost, dostunun hatalarına kendi hatalarımış gibi üzülmalıdır.³⁷¹ Dostunu hata yapmamak konusunda uyarmalıdır.³⁷² Dost, dostu için her zaman iyiyi istemelidir. O halde erdemli olan kendimiz için istediğimiz güzel ve yararlı olan şeyleri başka insanlar için de istemektir.³⁷³

Erdem temelli dostluklarda kişiler verdiği sözü tutmalı ve doğruyu söylemelidirler.³⁷⁴ Bu dostluklarda kişinin neyi tercih ettiğine ve neye karar verdiğine bakılır. Çünkü tercih erdeme bağlıdır. Bu dostlukların temeli anlaşma değildir. Ahlaki dostlukta birbirlerine bir şey verme vardır ama bir şeyin karşılıklı olarak verilmesi söz konusu değildir. Ama yine de Aristoteles ileride eleştiri durumu olmaması için verilmesi gerektiğini söyler. Bir şey yapılıyorsa isteyerek yapılmalıdır.³⁷⁵ Erdem temelli oluşmuş dostluklar haz ve yarar kaynaklı dostluklarda olduğu gibi değişime uğramaz. Planladıkları şeyler günden güne farklılık göstermez. Çünkü her zaman kendisiyle uyum içindendir ve hep iyi olanı arzular. Dostlarıyla ilişkileri hep aynıdır ve değişmez. Dolayısıyla dostlukları hep aynı şekilde devam eder. Çünkü bir insan erdemli ise, hem kendisiyle hem de diğer insanlarla dost olabilir.³⁷⁶ Kişinin dosta sahip olması olgunlaştığında soylu eylemler yapma fırsatı verir ve sağ akla yönelik düşünmemizde kişiye yardımcı olur. Başka bir deyişle erdemli dostlar edinirsek erdemli eylemler yapmaya daha yakın oluruz.³⁷⁷ Buraya kadar iyi insanların dostluklarından bahsettik şimdi sıra kötü insanların yani erdemli ve değerli olmayan dostluklarda.

³⁷⁰ Aristoteles, *Retorik*, 92-95.

³⁷¹ Age. 88.

³⁷² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 182.

³⁷³ Age. 203. (1168)

³⁷⁴ Age. 194. (1164b)

³⁷⁵ Age. 189-190. (1162b)

³⁷⁶ Age. 198-200. (1166)

³⁷⁷ Ross, *Aristoteles*, 359.

Kötü insanların dostlukları da kötüdür. Çünkü benzer olmaları ve farklı kötülükleri birbirlerine göstermelerinden ötürü birbirlerini daha kötü bir hale getirirler. Ama iyi insanlar güzel ve hoş olanı yaptıkları için karşı tarafı daha iyi ve hoş bir hale getirecektir. Çünkü dostlar birbirlerinden beğendikleri huyları kendilerine uygularlar.³⁷⁸ Kötü insanlar uyumsuzdurlar. Çabuk ve kolay dost olurlar. Çünkü kötülük yapan kişiden hoşlanırlar.³⁷⁹ Kötü insanlarda haz, yarar ve benzerlikten dolayı dostluk kurarlar.³⁸⁰ Aristoteles kötü insanın sevicecek bir tarafı olmadığını bu sebeple onla dostluk kurulmamasının gerektiğini telkin eder. Çünkü kötü bir dosta sahip olan kişi ileride onun karakter özelliklerinin benimseyebilir. Bu insanlarla hemen dostluk bağı kesilmelidir. Çünkü benzer benzerini etkiler. İnsan kötü davranışları göre göre bu davranışları normalleştirir ve kendi de yapmaya başlar. Bu yüzden Aristoteles böyle insanlardan uzak durulması gerektiğini telkin eder. Lakin Aristoteles düzelebilecek insanlar var olduğu farkındadır ve bu yönde onlara kapı aralar ve onlara bir şans verilmesi gerektiğini de eklemiştir. Hatta onlara yardım edilmesi gerektiğini çünkü ona göre erdemli olan ve dostluğa göre takınılması gereken tavidir budur.³⁸¹

Devlet, adalet ve dostluk bu kavramlar birbirleriyle ilişkilidirler. İnsanlar belli bir devlet çatısı altında yaşamak isterler. Bir arada yaşamak istemelerinin nedeni kendi çıkarlarını korumak istemeleridir. Devlet burada bu çıkarları koruma altına alan kurumdur.³⁸² Devletin burada insanlar için sağladığı şey adalettir. Çünkü insanları bir arada tutan şey adalettir.³⁸³ İnsanlar arası ilişkiler arttıkça daha adaletli bir ortam oluşmaya başlar. Başka bir deyişle dostluk bağı arttıkça adalet de artar. Çünkü dostluk paylaşmaktır.³⁸⁴ Lakin devletin yönetim şeklinde bir sapma, bozulma olursa ortada ne adalet kalır ne dostluk. Çünkü dostluğun devam edebilmesi için ortada bir ilişki ve ortaklık olması gerekir. Kısaca Aristoteles anlaşmanın ve yasaların olduğu yerde dostluğun olacağını ifade etmiştir.³⁸⁵ Ve bir devleti ayakta tutan şeyin de dostluktur.³⁸⁶

³⁷⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 212. (1172)

³⁷⁹ Age. 182. (1159b)

³⁸⁰ Age. 177. (1157b)

³⁸¹ Age. 197. (1165b)

³⁸² Age. 183. (1160)

³⁸³ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 65.

³⁸⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019) 182.

³⁸⁵ Age. 186. (1161b)

³⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 155.(1155a)

Aristoteles en sağlam dostlukların erdemli kişilerin dostlukları olduğunu söyler. Çünkü ona göre dostluğun kaynağı erdemdir ve o değişmez bir şeydir. Öyle görünüyor ki insan için en iyi dostluk erdemden doğan dostluktur.³⁸⁷ Ve diğer değindiği bir konu dostların sayısıdır. Ona göre çok kişiyle asıl anlamda dost olunmaz. Çok kişiyi deneyimlemek zordur ve onunla birlikte zaman geçirmek gerekir. Aristoteles bu ifadesini “bir küp tuz tüketmeden kişinin tanınmayacağı” tuz ölçütü atasözleriyle destekler. Çok kişiyle dost olmaya çalışmak dostluk etkinliğini ortadan kaldırır. Çünkü hepsiyle aynı anda etkinlikte bulunması mümkün değildir.³⁸⁸ Öyle görünüyor ki dostların sayısının az tutulması gerekir. Fazla dost elde etmek için zaman harcamak yerine o çabayı gerçek manada dost elde etmeye çalışılmasının daha mantıklı olduğunu ileri sürer.³⁸⁹ Dolayısıyla iyi olan az sayıda dost edinmektir ve insanın değer olarak kabul görülen dostluk erdeme göre hareket edilen dostluktur.

2.1.13.Adalet

İnsan doğası gereği toplumsal bir varlıktır.³⁹⁰ Doğumundan ölümüne kadar diğer insanlarla birlikte bir alan paylaşmaktadır. Burada toplu yaşamının getirdiği yükümlülükler vardır. Örneğin başkasının izni olmadan tarlasından bir elma alınmamalıdır veya kardeşler arasında servet paylaşılması durumunda büyük olan çocuğa daha fazla verip küçük olana daha az verilmemelidir. Toplumda ya da toplumun en küçük yapı taşı olan ailede paylaşımlarda bu şekilde eşit paylaşılınmaması çatışma yaratır. Dolayısıyla toplum içinde olan eşitsizlik durumlarını düzenleyen veya kişiler arası çıkarları hakka uygun şekilde karar veren birime ‘adalet’ diyoruz. Başka bir deyişle insanların hakkı olanı veren birim adalettir. İyi olana hizmet etmesi ve düzensizlikleri düzenlemesiyle de değerlerin yücesidir.

Aristoteles adalet değerini Nikomakhos’a Etik adlı eserinin beşinci kitabında incelemektedir. Burada adalet değerini ilk olarak ikili bir anlam sınıflanmasına tabi tutarak başlar. Sınıflamada adil ile ilgili ilk anlam “yasaya uygun olan” ikinci anlam ise “doğru ve eşit olan” kastedilir. Bu sınıflamayla birlikte “evrensel adaleti” ve “özel adaleti” tanımlar. David Ross bu anlamların günümüzde adalet erdemine yüklediğimiz anlamda olmadığını sadece kısmen “geleneği veya kuralı gözetken” anlamında

³⁸⁷ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 135.

³⁸⁸ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 76.

³⁸⁹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2019), 209.(1171)

³⁹⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 17.(1097a)

gelebileceğini ifade eder. Aristoteles ilerleyen süreçte ise adalet erdemini insanın doğruluğuna ve erdemlerin tümüne eş kılmaya doğru gitmiştir.³⁹¹

Ona göre adalet ve adaletsizlik insan ruhunda doğal olarak bulunur.³⁹² Diğer erdemlerde olduğu gibi sadece kişiyi değil karşılıklı iki kişinin ilişkisiyle meydana gelir. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzene sokmasından ve kendi amacını kendinde taşımasından dolayı erdemlerin en önemlisidir. Bu erdem, adil bir eylemin ya da adaletsiz bir eylemin içeriğinin ne olduğunu, nasıl eylemesi gerektiğini ve ölçütün ne olması gerektiğini ortaya koyar. Adil eylemde bulunan, adil şeyleri isteyen ve bunları tercih eden kişilerin sahip olduğu huydur. Meydana gelen haksızlık durumlarında veya haksız şeyleri isteyen ve bunları tercih eden kişilerin huyuna da “adaletsizlik” denir. Aristoteles adalet ile adaletsizliği birkaç anlamda ifade eder. Adaletsiz insan; çıkarıcı, yasaya aykırı davranan, eşitliği sağlamayan, talih ve talihsizlik konusunda sadece işine gelen ile ilgilenen kişilerdir. Oysa Aristoteles adaletli insanı, yasaların uymasını istediği kurallara göre davranan ve eşitliği sağlayan olarak karakterize eder. O halde yasaların uygulandığı ve eşitliğin gözetildiği durumlara “adalet”, yasalara aykırı uygulamaların yapıldığı ve eşitliğin sağlanmadığı durumlara da “adaletsizlik” olarak adlandırılır. Aristoteles, adaleti kişinin kendisi için değil de herkes için iyi olanı istemesinden ve dilemesinden dolayı tam bir erdem olarak görür. Çünkü kendi amacını en çok içinde taşıyan erdem, adalet erdemidir.³⁹³

Filozofumuz diğer karakter erdemlerinde olduğu gibi adalet için de pratikliğin önemini vurgular ve Eudemos’a Etik adlı eserinde şu şekilde ifade etmiştir. Önemli olan erdem ne olduğunu bilmek değil, erdemli olmaktır ya da adaletin ne olduğunu bilmek değil, adil olmaktır.³⁹⁴ Örneğin piyano çalan biri, piyano çalmayı dinleyerek ya da notaların isimlerini öğrenerek çalmayı öğrenemez. Çünkü piyano hakkında bildiklerimizi, pratiğe çevirmediğiniz veya piyano tuşlarını hareket ettirmediğiniz sürece çalmayı öğrenemezsiniz. Buradan da anlaşılacağı üzere adalet için de durum aynı şeyi ifade etmektedir. Önemli olan adaletin ne olduğunu bilmek değildir adaletli olmaktır. Uygulandığı takdirde adalet meydana gelir. Bu sayede adaletli olunur.

³⁹¹ Ross, *Aristoteles*, 326.

³⁹² Aristoteles, *Organon I Kategoriyalar* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 57.

³⁹³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 90-92.(1129a-1129b)

³⁹⁴ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 15.

Aristoteles adalet için yaptığı ikili ayrımı adaletsizlik üzerine uygular. Adaletsizlik kendi içinde kişinin kendi elinde olan ve kendi elinde olmayan üzere iki kısımdır. Burada nedeni kişinin kendi elinde olan ve bilgisizlik kaynaklı yapılan haksızlıkların, adaletsiz olduğunu ama kendi elimizde olmadan ve bilgisizlikten kaynaklı oluşan durumların ise adaletsizlik olmadığını ifade eder.³⁹⁵ Çünkü bile isteye yapılan haksızlık, adaletsizce bir fiil olur.³⁹⁶ Dolayısıyla herhangi bir durum karşısında adaletli eylemin, haksızlık yapmak ve haksızlığa uğramanın ortası olduğu sonucu çıkar. Lakin buradaki orta da olma diğer erdemlerdeki gibi değil, bizzat o, orta olanın özelliğidir. Çünkü biri daha fazlaya sahipken diğeri daha aza sahip olacaktır.³⁹⁷

Aristoteles adalet kavramının tanımını derinlemesine bir incelemeye tabi tutmuştur. Ona göre adalet, herhangi bir şeyi uygun şekilde dağıtma, gelenek ve görenekleri koruma, her durumda doğruyu söyleme ve anlaşmalara sadık olma olarak tanımlar. Ve bunu adil olma ile sahiçiliğin takip ettiğini dile getirir.³⁹⁸ En nihayetinde adalet iyi bir özelliktir ve diğer erdemleri de peşinde getirir.³⁹⁹ Ayrıca siyaset alanının da en temel değeri olması sebebiyle adalet erdemi üzerinde fazlaca durmuştur. Çünkü adalet değeri diğer değerleri de içinde barındırır. Diğer değerler sadece kişinin kendisiyle ilgiliyken adalet erdemi iki kişinin arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Yani hem kendisini hem de karşısındakini ilgilendirmektedir. Başka bir deyişle toplumu ilgilendiren en önemli ve en önde gelen toplumsal değerdir. O halde adalet erdemi, başkasına dönük asıl manada toplumsal iyi olarak karşımıza çıkar. Çünkü adil bir eylemde bulunulması karşısında, diğer taraf için de bir iyilik meydana gelir. Bundan dolayı Aristoteles'in en üstün değer olarak adalet erdemini göstermesinin temel nedeni insani ilişkilerde sadece kendisine yönelik değil karşı taraf için de değeri işletilmesidir. O halde adalet erdemi, en toplumsal ve en siyasi erdemdir. Bu yüzden özel öneme sahiptir.⁴⁰⁰

Adalet tekillikle oluşmamaktadır, insanların oluşturduğu bütünlük içinde meydana gelmektedir. Bu sebeple Aristoteles adalet ve devlet arasındaki bağı inceler. Ona göre devletin buradaki konumu yurttaşların mutluluğu için adaleti sağlayan tek araç

³⁹⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 71.

³⁹⁶ Age. 69.

³⁹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 102. (1133b-1134a)

³⁹⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 157.

³⁹⁹ Aristoteles, *Politika* (2018), 110-111.

⁴⁰⁰ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 263-264.

veya yol olmasıdır. Öyle görünüyor ki Aristoteles'e göre devlet, adaletin görüldüğü ve uygulandığı en önemli yerdir.⁴⁰¹ Kısaca adalet ve adaletsizliği ifade etmek gerekirse, insanların yasalar karşısında uygun bir şekilde mal-mülk sahip olmasına adalet, yasaları yok sayarak başkasının malını mülkünü ele geçirmesine adaletsizlik denir.⁴⁰² Adil insanların, adil eylemlerde bulunmasını sağlayan temel değer adalettir.⁴⁰³ Dolayısıyla adil eylemler yapan adil insanlar, adalet ile dizilirdirler.⁴⁰⁴ Sonuç olarak yasaların önünde servet ile ilgili konuların adaletli bir biçimde hak ettiğini dağıtan veya karar veren, halkındaki bireylerin mutluluğu için adaleti sağlayan en önemli merci devlettir.

Aristoteles erdem ve adalet konusunda da bir ayrıma gitmiştir. Ona göre adalet ile erdem aynı şeylerdir ama başkasıyla ilişkisi olmasından dolayı adalet, kendi başına bir huy olmasından dolayı da erdemdir. Çünkü adalet tamdır ve tam olması sebebiyle erdemin parçası değil bütünüdür. Buna binaen adaletsizlik ise kötülüğün parçası değil bizzat kendisidir.⁴⁰⁵

Aristoteles istenç konusunu, adalet ve adaletsizlik ile ilişkilendirerek eylemler üzerindeki etkisine yer verir. Burada üç durum meydana gelir. İsteyerek adil eylemlerde bulunmak, isteyerek haksız eylemlerde bulunmak ve isteğin dışında gerçekleşen durumlar. Ona göre bir insan isteyerek karşı tarafa bir haksızlık yapıyorsa adaletsiz, isteyerek de adil davranıyorsa adaletlidir. Üçüncü durum olarak da eğer istemeyerek yapıyorsa ne haksız ne de haklı bir eylemdir. Burada sadece rastlantı sonucu adaletli veya adaletsiz eylemler meydana geldiği görülür. Rastlantı sonucu oluşan eylemler ya zorla ya da bilgisizlik kaynaklı meydana gelirler. Aristoteles bilgisizlik kaynaklı yapılan eylemlerin kötü bir amaç gütmekten meydana gelmelerinden ötürü onları 'hata' olarak değerlendirmiştir. Çünkü bilmeden yapılan eylem kişinin elinde olmadan meydana gelen bir eylemdir. Aristoteles hatayı diğer alanlarda yaptığı gibi kendi içinde bir sınıflandırma yapar. Ona göre hatanın tahmin edilemeyecek düzeye çıkmasına talihsizliktir. Birinci durumda eylemin başlangıcı kişide olduğu içi hata olarak adlandırılır, ama ikinci durumda eylemin nedeni veya başlangıcı kişide değilse bu talihsizliktir. Aristoteles bir insanın bile-isteye ve bunu tercih ederek bir insana zarar

⁴⁰¹ Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, 113.

⁴⁰² Aristoteles, *Retorik*, 43.

⁴⁰³ Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, 111.

⁴⁰⁴ Aristoteles, *Organon V: Topikler* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 61.

⁴⁰⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 93.(1130a)

veriyorsa veya orantılı olana ve eşitliğe aykırı davranıyorsa bunun haksız bir tutum olduğunu ve dolayısıyla adaletsizlik meydana geldiğini vurgular. Aynı şekilde bir insan isteyerek ve tercih ederek adil davranıyorsa o zaman adaletli bir insan olmaktadır. Ayrıca Aristoteles bilgisizlikten ve istek dışı yapılan eylemlerin affedilebilir olduğuna ilişkin kapı aralar ama doğal ya da insani olmayan tutkudan dolayı yapılan adaletsizliğin ise affedilemez olduğunu vurgular. Öyle görünüyor ki bir eylemin adaletli ya da adaletsiz olarak kabul görmesinin ön koşulu isteyerek ve bilinçli yapılmasıdır.⁴⁰⁶

Aristoteles adaletin eşitlikle ilgili bir değer olduğunu ifade eder. Çünkü eşitlik kavramına baktığımızda iki veya daha fazla bir sayının ortadan ikiye bölünüp denk hale gelmesi itibariyle bir orta olma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla eşitlik de bir orta olmadır. Eşitlik için şu hususlar önemlidir. Bunlar;

- 1.Orta olmalı,
- 2.İki kişi arasında olmalı,
- 3.Eşit olmalı
- 4.Adil olmalıdır. Burada hak bir tür orantıdır.⁴⁰⁷

Aristoteles'i burada ilgilendiren evrensel adaletten ziyade özel adalettir. Özel adalet kendi içinde ikiye ayrılır. Onur veya mal-mülk gibi bölüştürülebilir şeylerin paylaştırılmasında yardımcı olan "dağıtıcı adalet" ve diğeri yurttaşlar arasındaki alışverişlerde ortaya çıkan zarar ve haksızlıklarda onları onarma faaliyetine yarayan "düzeltici adalet"tir.⁴⁰⁸ Aristoteles eşitliğe dayanan karşılık değil de orana yönelik bir karşılık olarak üçüncü bir adalet olan değiş-tokuş adaletini de eklemiştir.⁴⁰⁹ Lakin değiş-tokuş adaletini farklı bir adalet türü olarak adlandırmaktan sakınmıştır.⁴¹⁰ Genel olarak adalet erdemine ilişkin bilgiler verildikten sonra artık Aristoteles'in adalet türlerini incelemeye geçebiliriz.

⁴⁰⁶ Age. 105-107.(1135a-1135b-1136a)

⁴⁰⁷ Age. 95-96.(1131a)

⁴⁰⁸ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, 265.

⁴⁰⁹ Ross, *Aristoteles*, 331.

⁴¹⁰ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, 269.

2.1.13.1. Dağıtıcı Adalet

Dağıtıcı adalet onur, para ve topluma dahil olan yeni yurttaşların arasında bölüşdürülebilir şeylerin dağıtılmasında kullanılan adalet türüdür.⁴¹¹ Bu adaletin uygulanabilmesi için iki kişi ve iki şey gereklidir.⁴¹² Dağıtıcı adaletin amacı onur ve mal-mülk konularında adil ve hakkaniyetli dağıtma faaliyetidir. Burada adil ve hakkaniyetli dağıtma faaliyeti demek, kişilere mutlak anlamda eşit bölünerek dağıtılması anlamına gelmemektedir. Mevkilerine ve değerlerine uygun bir dağıtma faaliyeti vardır. Yani mevkileri eşitse dağıtılacak şey de eşit olacaktır, değilse eşit olmayacaktır. Ancak Aristoteles toplumların ya da anayasaların uygunluk seviyelerinin aynı olmadığını farkındadır. Örneğin, demokrasi yandaşlarının özgürlüğü, oligarşi yandaşlarının zenginliği, aristokrasi yandaşlarının ise erdemi değer olarak kabul ederler. Demokrasi de ölçüt eşitlik olduğu için herkese eşit payda da dağıtılır. Oligarşide ölçüt soyluluk ve zenginlik olduğu için, her insan doğuştan soylu ya da zengin olamayacağı için buradaki dağıtma işleminin eşit bir şekilde olmasının söz konusu olmadığı açıktır.⁴¹³ O halde buradan da anlaşılıyor ki burada sağlanan adalet kişinin değerine bağlıdır ve toplumsal statüye göre bir dağıtma işlemi olduğu görülmektedir. Ve bu değer toplumdan topluma, kişiden kişiye değişiklik arz eden bir değer ve eşitlik anlayışıdır.

Aristoteles dağıtıcı adaleti soyut bir matematik ile formüle eder. Söz konusu formüle ediliş şekli şu şekildedir;

$A:B=C:D$ ise o zaman (A ve B kişi, C ve D dağıtılacak şeydir.)

$A:C=B:D$ 'dir ve böylece bu durumda

$A+C:B+D=A:B$ 'dir.⁴¹⁴

O halde C'nin A'ya eklenmesi ve D'nin B'ye eklenmesiyle, tarafların bu görelî hali, aynı dağıtılmadan önceki hali gibi olur ve bu durumda adalet sağlanmış olur. Buradan öyle anlaşılıyor ki adalet, A'nın kendi payında fazla olan kısmını vermesi ve B'ye de kendi payından fazlasını vermesi arasında oluşan bir ortadır.⁴¹⁵ Dolayısıyla

⁴¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 95.(1130b)

⁴¹² Ross, *Aristoteles*, 328.

⁴¹³ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 266.

⁴¹⁴ Age. 266.

⁴¹⁵ Ross, *Aristoteles*, 328.

aralarındaki dağıtma işleminden sonra durum değişmeyecek ve hakkaniyetli adalet sağlanmış olacaktır.⁴¹⁶

2.1.13.2. Düzeltici Adalet

Düzeltici Adalet; İsteyerek ve istemeyerek yapılan alışverişlerde kullanılan adalet türüne denir. Bu adalet kazanç ile zararın ortasıdır. Dağıtıcı adalette olduğu gibi geometrik oranlama kullanılmamaktadır. Bu adalet anlayışında aritmetik oranlama kullanılmaktadır. Bu oranlama türü daha çok ile daha azın eşitlenmesine yaramaktadır. Aristoteles orta olanın da bu olduğunu ifade eder. Burada daha fazla olandan neyi almamız gerektiğine bakıp, daha az olana eklenilmesi sağlanmaktadır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse ortayı aşan kısmı alıp daha az olan kısma eklenmesidir. Örneğin haksızlığa uğrayan birisi iyi olan şeyin azına sahip olurken, haksızlık yapan kişi iyi olan şeyin fazlasına sahip olur ve dolayısıyla burada orantılı olana aykırı bir durum olduğu için adaletsizlik meydana gelmektedir. Bu durumun adaletle sonuçlanmasını sağlayan düzeltici adalettir.⁴¹⁷ Bu sebeple dağıtıcı adaletten farklıdır. Burada orantısız bir eşitlik değil, mutlak bir eşitlik olmak zorundadır.⁴¹⁸ Çünkü iyi veya kötü herhangi birinin, başka birisini dolandırması arasında hiçbir fark yoktur. Yasa yaptırımı uygularken kötü biri veya iyi birimi yapmış ona bakmaz sadece zarara ve kâra bakıp ona göre eşit muamele eder. Başka bir deyişle yasa kimin zarar verip kimin zarara uğradığına ya da kimin haksızlık yapıp kimin haksızlığa uğradığına bakar. Yargıç bu tip anlaşmazlıklarda ceza ile kazancı azaltarak bunları düzeltir ve eşitliği sağlar.⁴¹⁹ Yasaları uygulayan yargıçlar sadece haksızlığın kendine has doğasını inceler.⁴²⁰

Aristoteles dağıtıcı adalette olduğu gibi düzeltici adaleti de matematiksel bir formülle ortaya koyar. A ve B'yi taraflar olarak, C'yi de kazanç ve kayıp olarak adlandıralım. A ve B eşit olduğu için ortaya çıkan şey şu şekilde olacaktır: $A+C-C=B-C+C$. Yani düzeltmenin sonunda A'dan kazancı olan C alınacak ve B'nin kaybı olan C, A'dan alınmış olacak. Sonuç olarak A ve B söz konusu alışverişten önce sahip oldukları eşitlik konumuna geri dönmüş olacaklardır.⁴²¹ Sonuç olarak düzeltici adalet, daha fazlaya sahip olandan ne kadar alınması gerektiğini ve daha az sahip olana da ne kadar

⁴¹⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 266

⁴¹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 97-98.(1132a-1132b)

⁴¹⁸ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 267.

⁴¹⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 97.(1132a)

⁴²⁰ Ross, *Aristoteles*, 330.

⁴²¹ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 267-268.

eklememiz gerektiği konusunda adaleti sağlar. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse ortayı aşmasına neden olan kısmı daha az olana eklemek ve büyük olan kısımdan alınmasıdır.⁴²²

2.1.13.3. Değiş-Tokuş Adaleti

Değiş-tokuş adaleti; toplumun sürekliliği için zorunludur.⁴²³ Zira toplumun meydana gelebilmesi için temel neden, insanların farklı talepleri ve ihtiyaçlarıdır.⁴²⁴ İnsanların bir araya gelmesiyle aralarında kurdukları bağ bu adaleti ortaya çıkarmaktadır. Burada birim olan karşılık, eşitliğe göre değil oranlamaya göre bir adalet ile sağlanmaktadır. Nitekim orantılı bir karşılık verme sayesinde toplum ayakta durur. Çünkü insanlar iyiye iyi, kötüye kötü olarak karşılık vermek isterler.⁴²⁵ İyi bir şey olduğun da karşısındaki kişiye kötü karşılık vermek istemezler.

İnsanların bir arada bulunmalarını sağlayan şey değiş-tokuştur. Asıl anlamda insanları bir arada tutan unsur, insanların ihtiyaçlarıdır. Eğer her insanın ihtiyacı tek olsaydı dünyada değiş-tokuş diye bir şeyin olamayacağı aşıkardır. Değiş-tokuş adaletinin uygulanmasının temel koşulu iki insanın farklı şeylere ihtiyaç duyup bir araya gelmesidir. Örneğin iki ayakkabıcının bir araya gelmesiyle değil, ayakkabıcı ile mimarın bir araya gelmesiyle değiş-tokuş sağlanır. Buradaki oranlamanın yani eşitliğin uygulanmasında problem çıkacağı ortadadır ve bu eşitliği sağlayan şeyi Aristoteles para olarak ifade etmiştir. Para sayesinde orta olan bulunmaktadır. Çünkü para aşırılığı ve eksikliği ölçer. Bu doğrultuda para, bir ev için kaç ayakkabı gerektiği konusunda eşitliği belirler ve denkleştirir. Para gelecekte olacak değiş-tokuşlar için güvence olduğunu vurgular.⁴²⁶ Dolayısıyla ürünlerin karşılıklılık ve eşitlik içinde değiş-tokuş edilmesidir.⁴²⁷

Sonuç olarak uygun biçimde dağıtma erdemine adalet denir.⁴²⁸ Adalet insanın adil olanı seçmesini sağlayan şeydir. Paylaştırma söz konusu olduğunda oranlayarak eşitliği sağlayandır. Adaletsizlik ise, yarar ve zarar konusunda aşırılık ve eksikliktir. Oranlama konusunda her zaman fazla ve yararlı olanı seçen eğer zararlıysa az seçendir.

⁴²² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 98. (1132b)

⁴²³ Ross, *Aristoteles*, 331.

⁴²⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 268.

⁴²⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 99. (1132b-1133a)

⁴²⁶ Age. 100-102. (1133a-1133b)

⁴²⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 268.

⁴²⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 153.

Öyle görünüyor ki adaletsizlik yapan bir kimse haksızlığa az uğrayan ve çok haksızlık yapan kişidir.⁴²⁹ Buda demek oluyor ki adaletli olmak çok zor bir zanaattır.⁴³⁰

Aristoteles incelemiş olduğu her alana ilişkin bir değerler sınıflaması yapmıştır. Lakin biz burada hepsini inceleyemeyeceğiz bu yüzden ahlaki değerler ilişkili olması açısından entelektüel değerleri de inceleyemeye tabi tutacağız. Çünkü etik değerler doğrudan pratik akılla ilgilidir. Pratik akıl olmadan hiç kimse erdemli olma konumuna erişemez. İnsanlar erdemli olmanın bilgisine sahip olabilir lakin bu onları erdemli kılmaz. İnsan ancak bu ilkeleri eyleyerek mükemmel insan konumuna yükselebilir veya erdemli ve değerli insan olabilir.⁴³¹ Bu sebeple artık entelektüel değerleri incelemeye geçebiliriz.

⁴²⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 102.(1134a)

⁴³⁰ Age. 110-111.(1137a)

⁴³¹ Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001), 85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENTELEKTÜEL DEĞERLER

3.1.Entelektüel Değerlerin Tanımı

Entelektüel kavramsal olarak insan aklının soyut ve kavramsal bir seviyede gerçekleştirdiği zihni yetiyi, her alanda temel alan ve ön plana çıkaran yaklaşım olarak tanımlanır.⁴³² Başka bir deyişle düşünsel etkinliğe veya bilişsel alana yönelme hali de diyebiliriz. Aristoteles Nikomakhos’a Etik adlı eserinin ikinci kitabına başlarken erdemleri, karakter ve entelektüel erdemler olmak üzere iki tür olarak sınıflandırdığını daha önceki bölümde ifade etmiştik. Burada Aristoteles’in entelektüel erdemler olarak ifade ettiği alanları biz entelektüel değerler olarak ele alıp inceleyeceğiz.

Aristoteles, entelektüel değerleri yani düşünce erdemlerinin genellikle eğitimle elde edildiğini ve gelişimin de bu şekilde sağlandığını ifade etmiştir.⁴³³ Bu değerler daha çok öğretimle sağlanmaktadır.⁴³⁴ Düşünmeye dayalı oluşukları için de tecrübe ve zaman gereklidir.⁴³⁵ Çünkü insanın sakinlik ve kavrayışlılık kazanması doğuştan değil uzun süren bir çabanın sonucunda oluşmaktadır.⁴³⁶ Düşünce değerleri, teorik bilgelik veya sophia ile belirlenmektedir. Bilim, felsefe ve sanatla ilgilenip, ezeli ve ebedi nesneleri, en yüksek varlıkları,⁴³⁷ ilk ilkeleri ve nedenleri konu edinir.⁴³⁸ Konusu sadece bilmek veya bilmek için bilmek olan ve hakikatin araştırılması, kavranması ve bilinmesi için tüm bilimleri içine alan ilk felsefeyi yani metafiziği oluşturmaktadır.⁴³⁹ İnsanı tam anlamıyla en yüksek düzeyde kendini gerçekleştirmesini sağlayan ve dolayısıyla insan en büyük mutluluğa ulaştıran, insan varlığını salt bir temaşa veya düşünme faaliyetinde olan Tanrısal olana yaklaştıran değerler bütünüdür.⁴⁴⁰

⁴³² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 301.

⁴³³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015). 29.(1103a)

⁴³⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, 252.

⁴³⁵ Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, 67.

⁴³⁶ Afşar Timuçin, *Aristoteles Felsefesi* (İstanbul: Kavram Yayınları, 1976), 122.

⁴³⁷ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, 70.

⁴³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 81.

⁴³⁹ Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı* (İstanbul: Köprü Kitap, 2019), 67.

⁴⁴⁰ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 58.

Aristoteles'e göre, insan ruhunun hakikate ulaştığı beş temel düzey vardır. Bunlar:⁴⁴¹

- 1- Episteme-Bilimsel bilgi (Bilim),
- 2- Nous-İntuitif akıl (Dolaysız anlayış),
- 3- Sophia, (Felsefi bilgelik ya da Teorik bilgelik),
- 4- Tekhne, (Pratik eylem ya da yapabilme potansiyeli),
- 5- Phronesis, (Pratik bilgelik ya da ahlaksal doğru görüş biçimi).⁴⁴²

Aristoteles, düşünmeye dayalı erdemlerin incelenmesi için iki gerekçe öne sürmüştür. Birincisi; Aristoteles erdemli insanı, “doğru kural”a uygun etkinlikte bulunan kişi olarak ifade etmiştir ve bu kuralın oluşturulma aşaması entelektüel bir faaliyet olması sebebiyle doğasının incelenmesi gerekir. İkinci gerekçe ise; Mutluluk, ruhun erdeme uygun faaliyeti veya birden çok erdem varsa en iyi ve tam olana yönelik etkinlik olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla mutluluğun ne olduğu açıkça bilinmek isteniyorsa, etik değerler kadar entelektüel değerleri de dikkate alınmalı ve her iki değer sınıfı içinde hangi değer en iyi olduğunu sorgulamak zorundayız.⁴⁴³

Aristoteles ontolojisini bu alanda da uygulamaktadır. Onun felsefî öğretisinde madde-form birliğiyle varlıklar meydana gelmektedir ve her varlık kendi doğasına uygun davrandığı takdirde amacına ulaşır. İnsan ereği de onu düşünebilen, hissedebilen ve eyleyebilen bir varlık haline getiren formun, ruh olduğunu ifade etmiştir. İnsan ruhunda üç farklı düzeyi ve iki parçası vardır. İlk düzey bitkisel nefistir. Burada doğma, büyüme ve beslenme faaliyetleri gösterilir. İkinci düzey ise hayvani nefistir. Burada da isteme, hissetme, duyum alma, belli şekilde tepkiler verme ve kendi hareketine neden olma türünden hayvanlarla ortak paylaşılan özellikler meydana gelmektedir. Ruhun en önemli üçüncü düzeyi ise, insana özgü olan, onu diğer canlılardan ayıran, insanı her ne ise o yapan akıldır.⁴⁴⁴ Erdem, bir şeyin en iyi durumda olması, kendi görevini en iyi şekilde gerçekleştirmesidir.⁴⁴⁵ Bu yüzden erdem Aristoteles için bir tür tamamlanma veya mükemmelliktir.⁴⁴⁶ Dolayısıyla insanın erdemi de kendi işini en mükemmel

⁴⁴¹ W.T. Jones, *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi*, cilt:1, çev: Hakkı Hünler, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006), 419.

⁴⁴² Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 113.

⁴⁴³ Ross, *Aristoteles*, 335-336.

⁴⁴⁴ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 55-56.

⁴⁴⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 36. (1106a)

⁴⁴⁶ Aristoteles, *Fizik*, 319.

şekilde faaliyete geçirmesini sağlayan şey, ruhun akla uygun etkinliğidir.⁴⁴⁷ Aristoteles için akıl, insan yaşamında en tanrısal şeydir ve akla uygun yaşam da en tanrısal ve en güzel yaşamdır. Çünkü ona göre insanın kendini gerçekleştirebilmesini sağlayan ve onu her ne ise o kişi yapan en temel şey akıldır.⁴⁴⁸ Filozofumuza göre insanlar başlıca şu dört değere yönelmektedir. Haz, onur, servet ve nazari hayat yani kişinin kendisini teorik hayata vermesi de denilebilir. Lakin Aristoteles için mutlulukta en yüksek amaç, kendini düşünceye verebilmektir. İnsanı en yüksek hazza ulaştıran şey, düşünme ve akla göre eylemedir.⁴⁴⁹ Başka bir deyişle insanı mutluluğa ulaştıracak şey, ruhun akla uygun etkinliğidir.

İnsan ruhunun akla sahip olan tarafında teorik akıl ve pratik akıl olmak üzere ikili bir yan vardır. Aristoteles burada teorik aklın asıl anlamda akıl sahibi olan taraf olduğunu, pratik olanın da bir babanın sözünü dinleyen akıl olduğunu ifade etmiştir ve erdemi de bu ayrıma göre belirlemiştir.⁴⁵⁰ Buradan hareketle insanın potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirmesini sağlayan temel şey etik değerler ile entelektüel değerlerin birlikteliğine sahip olmaktan geçer.⁴⁵¹ Lakin Aristoteles, teorik bilginin pratik bilgiden daha üstün bir bilgelik olduğunu öne sürmüştür. Öyle görünüyor ki Aristoteles, düşünce ile ilgili değerlere üstünlük yükler.⁴⁵² Çünkü ona göre, ‘düşünme etkinliği’ en yüksek ve en mükemmel mutluluktur.⁴⁵³ Ayrıca burada erdemler başka bir şey için değil, sadece kendileri ve mutluluk için istenmektedirler.⁴⁵⁴ Aristoteles, *Metafizik*’te düşünme etkinliğinin diğer canlılardan ne denli ayırıcı bir unsur olduğunu destekleyen şu soruyu sormuştur: İnsan belli bir yargıya varmazsa ya da düşünmezse bu insanın bir bitkiden ne farkı kalır? Demek ki insan düşünüp-tanışıp belli bir yargıya varmadığı sürece diğer canlılardan onu ayıran hiçbir fark yoktur.⁴⁵⁵ İnsanı doğadaki diğer canlılardan ayıran en temel şey akıllı bir canlı olmasıdır.

⁴⁴⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 18. (1098a)

⁴⁴⁸ Age. 208. (1177b)

⁴⁴⁹ İbrahim Ağâh Çubukçu, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), No:196, 16.

⁴⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 29.

⁴⁵¹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, 70.

⁴⁵² Aristoteles, *Metafizik*, 81.

⁴⁵³ Age. 507.

⁴⁵⁴ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 57

⁴⁵⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 214.

Teorik bilgelik ve pratik bilgelik, sophia'ya yani hakikate ulaşmak için gerekli olan iki temel değerler bütünüdür.⁴⁵⁶ Burada pratik bilginin amacı eylemek, teorik bilginin amacı ise hakikattir.⁴⁵⁷ Bilimsel form altında bakıldığında aklın hedeflediği şey hakikattir, hesaplayıcı form yani pratik bilgeliğin hedefi ise doğru arzuya karşılık gelen hakikattir. Başka bir ifadeyle pratik bilgelik, doğru arzuyu tatmine yönelten araçlarla ilgili olan hakikattir.⁴⁵⁸ Bakıldığında mutlak düşünce, herhangi bir şeyi hareket ettirmez, sadece bir amaca veya hedefe yönelmiş düşünce bunu yapabilmektedir. Eylemin yaratıcısı olarak görülen insan, arzu ve aklın bir birliğidir. Hakikat, bu iki akılsal yanın yani teorik akıl ve pratik aklın ortak amacı olduğundan, onların her birinin erdemi de kendisiyle hakikate ulaştığı şey olmalıdır.⁴⁵⁹ Sonuç olarak, mutluluk theoria etkinliğindedir ve theoria etkinliği tanrısallığa en yakın etkinlik olmasından ötür, nihai mutluluk gözüyle bakılmaktadır. Aristoteles'e göre theoria etkinliğinden pay almayan kişi mutlu olamaz. Her ne kadar mutluluk theoria etkinliği olsa da ne ki insan sadece theoria etkinliğiyle de tam anlamıyla mutlu olamaz. Çünkü insan dış iyilere de ihtiyaç duyar.⁴⁶⁰ Aristoteles'e göre entelektüel değerler daha önemlidir lakin karakter erdemleri de insanın eylemleri için önemli olduğu görülmektedir. Ahlaki erdemler pratik hayata yardımcı oldukları için, theoria faaliyetini engellemedikleri ve onu mümkün kıldıkları için değerlidirler. Dolayısıyla buradan Aristoteles'in karakter değerlerini küçümsemediği ortaya çıkar. Ama karakter değerleri yani etik değerlere göre yaşayanlar da mutlu olacaktır lakin ikinci dereceden bir mutlu hayat olacaktır. Çünkü insan hayatının en yüksek ereği temaşadır.⁴⁶¹ Dolayısıyla Aristoteles için asıl mutluluk theoria etkinliğidir.⁴⁶² David Ross, Aristoteles'in bilgi ile ilgili görüşlerini bütünlük içerisinde aşağıda verili olan şema ile ortaya koyar;

⁴⁵⁶ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 39.

⁴⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 146.

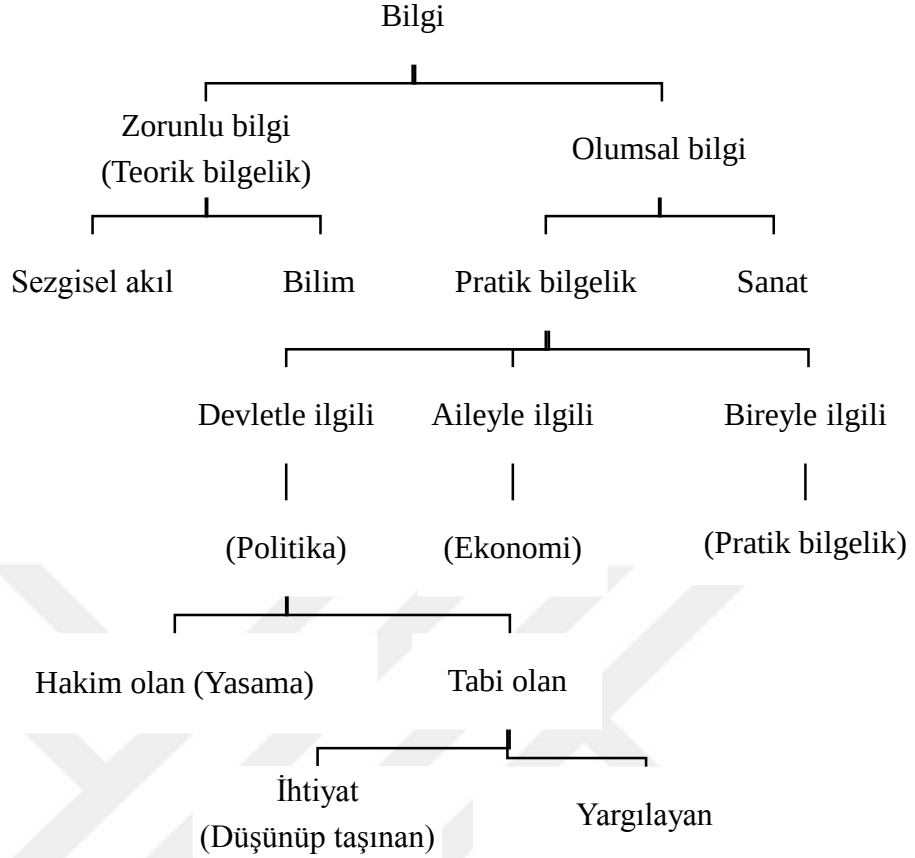
⁴⁵⁸ Ross, *Aristoteles*, 272.

⁴⁵⁹ Age. 336-337.

⁴⁶⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 210.

⁴⁶¹ Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Aristoteles*, 272.

⁴⁶² Aristoteles, *Metafizik*, 210.

Şekil 1: Aristoteles'in bilgi şeması⁴⁶³

Buraya kadar entelektüel erdemlerin nasıl oluştuğu ve karakter erdemleriyle olan ilişkisi kapsamlı bir şekilde ele alındı. Bu bilgiler doğrultusunda artık entelektüel değerleri tek tek incelemeye başlayabiliriz.

3.1.1.Episteme-Bilimsel Bilgi

Bilimsel bilgi, fizik veya matematik gibi teorik olarak ulaşılan bilgidir. Günümüze uyarlayacak olursak şayet doğa bilimleri alanında ya da matematik-geometri gibi alanlarla ulaşılan bilgilere denir. Ayrıca zorunlu olanla ve değişmeyenle ilgilenmesinden ötürü tanıtılmalı da bir bilgidir.⁴⁶⁴ Bilimsel bilgi, zorunlu olan ve hiçbir olumsuzlığa izin verilmeyen nesneler hakkındadır.⁴⁶⁵ Zorunlu olan ise ezeli ve ebedidir. Ezeli ve ebedi olan da meydana gelmez ve yok olmaz. Bundan ötürü, episteme başka

⁴⁶³ Ross, *Aristotle*, 224

⁴⁶⁴ Muttalıp Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*(Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011), 313.

⁴⁶⁵ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi Bölüm 2a (Aristoteles)*, cilt:1 çev:Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 1986), 105.

türlü olabilecek şeylerle ilgi değildir.⁴⁶⁶ Bilinenlere ilişkindir ayrıca kanıtlama ve us ile hareket etmektedir.⁴⁶⁷ Aristoteles'e göre bilimsel yanın görevi doğruluktur.⁴⁶⁸ Aristoteles bilimsel bilmeyi şu şekilde açıklamıştır. Herhangi bir olgunun nedenini ve her bir olgunun nedenini bildiğimizi düşündüğümüzde ya da olgunun başka bir şekilde olamayacağını bildiğimizde, her bir olguyu sofistler gibi ilineksel anlamda değil de saltık anlamda bildiğimizi düşündüğümüzde bilme eylemi gerçekleşmektedir. Öyle görünüyor ki bilmenin böyle bir şey olduğu açıktır. Zira bilenler ile bilmeyenler de bu konuda aynı düşünmektedirler. Aristoteles'e göre, bir kesim insan bildiğini zanneder, başka bir kesim ise gerçekten de o durumdadır. Yani bilime gerçekten sahiptirler. Dolayısıyla dar anlamda, bilimsel bilginin nesnesinin başka türlü olması olanaksızdır.⁴⁶⁹ O halde bilime sahip olan bir kimsenin bildiğinin başka türlü olamayacağından emin olduğunu, bir yandan da aynı nesne karşısında süjede bilimin ve kanının aynı anda bulunmayacağını ve doğası gereği eğer başka türlü olabiliyorlarsa da sadece kanıya dayanan objeler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁰ Ayrıca Aristoteles bilimi, ispatlanmayı mümkün kılan bir huy olması sebebiyle de düşünce değerleri arasında yer vermiştir.⁴⁷¹ Çünkü epistemik erdem, gerçeği keşfetmeye, hatadan kaçınmaya veya başka bir entelektüel açıdan değerli hedefe yardımcı olan kişisel bir niteliktir.⁴⁷²

Aristoteles bilgiyi öncelikle görme duyusuyla ilişkilendirmiştir. Ona göre anlamak ve düşünmek insan için en önemli ve seçmeye değer olan şeydir; tıpkı görme duyusunun diğer duysal algılara oranla daha üstün olması gibi. Görme duyusu diğer duyu algılarına oranla tıpkı bir tür bilgi olmaktadır. İnsanlar görme yetisini bizzat kendisi için severler dolayısıyla düşünmeyi ve anlamayı sevdiklerinin de bir kanıtıdır. Çünkü insanlar yaşamı belli bir nedenden ötürü değil, özellikle görme duyusundan dolayı saygıya değer bulurlar. Söz konusu canlılık ve cansızlık, algı yoluyla ayrıma tabi tutulur. O halde insanlar yaşamı algı yoluyla tanımlar. Bu yetinin şayet olmaması durumunda yaşam evresi dayanılmaz, yaşanılmaz bir hale bürünür. Ona göre yaşam, algıyla beraber ortan yok olmuş gibi olur. Öncelikle görme duyusu diğer duysal algılara oranla bir bilgidir. Çünkü har algı, her hangi bir şeyi bedeninin de yardımıyla

⁴⁶⁶ Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 307.

⁴⁶⁷ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 77.

⁴⁶⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 117. (1139b)

⁴⁶⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), 10.

⁴⁷⁰ Crubellier, Pellegrin, *Aristoteles Filozof ve Bilme Meselesi*, 39.

⁴⁷¹ Age. 76-77.

⁴⁷² Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 840.

anlamak için var olan bir yetidir. Öyle görünüyor ki algılama gücü ruhu bilgiye ulaştırması itibarıyla bir tür bilgidir. Lakin duyu organları arasında öne çıkan görme yetisidir. Çünkü o duyular arasında en keskinidir. Bu yüzden görme yetisi, duyular arasında en değerli olanıdır. Bu algı nedeniyle de insanlar yaşamı seçmeye değer bulurlar. Ancak diğer bütün duyusal algılardan ve yaşamın kendisinden daha kat ve kat değerli ve seçilmeye layık olan felsefi anlayış yani bilgeliktir.⁴⁷³ Çünkü hakikate hükmeden, felsefi kavrayıştır. Bundan dolayı insanlar en çok bilgeliği arzulamışlardır. Çünkü bu insanlar bilgi ve bilgelige düşkündürler, çünkü hayatı severler.⁴⁷⁴ Aristoteles'in bilgi ve bilim konusunu ele aldığı *Protrepikos* eseri *Metafizik* kitabıyla taçlandırılmıştır. *Metafiziğin* birinci kitabında şu cümleyle başlar:

“Bütün insanlar doğaları itibarıyla bilmeyi arzularlar. Bunun bir göstergesi, bizim duyularımızdan aldığımız zevktir; zira onlar yalnızca faydalarının yanı sıra kendileri için de sevimlidirler; özellikle görme duyusu. Çünkü sadece eylemde bulunacağımız zaman değil, hiçbir şey yapmayacağımız zamanlarda bile, her şeyi görmeyi tercih ederiz. Çünkü bunun sebebi, tüm duyuların çoğunun bize bilmemizi sağlaması ve şeyler arasındaki birçok farklılığı açığa çıkarmasıdır.”⁴⁷⁵

O halde duyu yetilerimizi kullanıyor olmaktan haz alıyor olmamız, bilgiye dair bir arzumuzun veya isteğimizin olduğunun göstergesidir. Her ne kadar bu bilgiyi pratik amaçlara ulaşmak için kullanıyor olsak da, bu bilginin yani bilimsel bilginin sırf kendisi için de peşinden koşmaktayız.⁴⁷⁶ Başka bir deyişle entelektüel değerlerin tümünde olduğu gibi bilimsel bilgi de, pratik amaçlar için değil sadece kendisi için arzulanır.

Bilimsel bilgi, doğa ile ilgili temel ilkelerden hareketle oluşur ya da çıkarsamalardan oluşmaktadır. Aristoteles' göre, doğru bir çıkarım yapabilmek için öncelikle temel ilkelerin doğru bir şekilde olması gerekir.⁴⁷⁷ Çünkü bilimsel bilgi başka bir şekilde olabilme ihtimalini dışarda bırakır.⁴⁷⁸

Bilimsel bilgi, ezeli ve edebi olan, öğretimle iletilen şeylerle ilgilidir. Öğretim her daim bilinen şeyden hareket eder ve tümevarım yahut kıyasla çalışmaktadır.⁴⁷⁹ Aristoteles'e göre, her bilgi öğretilir ve nesnesi de öğrenilebilir. Aristoteles'in

⁴⁷³ Aristoteles, *Protrepikos Evren Üstüne*, 38.39

⁴⁷⁴ Teoman Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, (İstanbul: Çantay Kitabevi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995), 113.

⁴⁷⁵ Aristotle, *Metaphysica*, translator: David Ross, (Great Britain: Oxford At The Clarendon Press, 1928), 980a-25.

⁴⁷⁶ Jonathan Lear, *Aristoteles Anlama Arzusu* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 14.

⁴⁷⁷ Ahmet Cevizci, *Etik-Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 172.

⁴⁷⁸ Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 114.

⁴⁷⁹ Ross, *Aristoteles*, 337.

Analitiklerde ifade ettiği gibi “her öğretim ön-bilgilerden yola çıkar.” Tümevarım ve tasım yoluyla. Burada tümevarım bir ilkedir ve genele ile ilişkilidir, tasım ise genelden hareket etmektedir. O halde tasımı olmayan, tasımın onlara dayandığı ilkeler mevcuttur. Yani tümevarımdır. Öyle görünüyor ki bilgi, yani episteme kanıtlamayla ilgili bir huydur. O halde inanıldığı ve ilkelerin bilinmesi durumunda bilgiye ulaşılmış olur.⁴⁸⁰

Aristoteles’e göre bilim, insana kanıtlama potansiyelini veren yetenektir.⁴⁸¹ Çünkü bilim her zaman doğru ve çelişkili değildir. Bu görüşlerini eserlerinde yer alan güçlü ifadelerle yer vermiştir. Söz gelimi Platon’un, Sokrates ile Georgias arasında geçen bir diyalogda “Bir yanlış bilim veya bir doğru bilim var mıdır?” diye sorar Sokrates. Georgias yok olduğu şeklinde cevap vermiştir.⁴⁸² Bununla ilgili diğeri bir güçlü ifadesi ise Ruh Üzerine adlı eserinde geçen “sapasağlam bilgi, nesnesiyle aynı olan bilgidir.”⁴⁸³ Yani bilim nesnesiyle özdeştir. Dolayısıyla Aristoteles için bilim her zaman doğrudur.

Dolayısıyla insan kesinleşmemiş kanaatlerinde ve kabullerinde hataya düşebilmektedir. Bu sebeple bilimsel bilgi, nesneleri insanlara olduğu gibi bildirir. Çünkü bilgiye konu olan şeylerin farklı şekilde görölmelerinin önüne ancak bu şekilde geçilebilmektedir. Bilimin zorunlu ve ebedi şeyleri kendisine konu edindiği daha önceden ifade etmiştik. Öyle görünüyor ki her bilimde, bilimsel bilginin kendisine konu edindiği nesne öğrenilebilir. Her öğretim aşaması ise birtakım önsel bilgilerden hareketle tümevarım ve kıyastan hareket eder. Bilim kanıtlanabilir bir sahadır ve kendine ait bir metodu vardır.⁴⁸⁴ En iyi ve tercihe değeri olan en iyi şey bilimle ilgilenmektir.⁴⁸⁵

3.1.2. Nous (Sezgisel Kavrayış)

Nous, bir şey hakkında ayırım yaparak yargı oluşturma ile ilgilidir.⁴⁸⁶ Nous’ un etkinliği düşünmedir. Bu düşünme süreci ise nesneler üzerinde iyi akıl yormaktan ileri gelir. Aristoteles, nous’un düşünme etkinliği tıpkı gözün etkinliğinin görünen olanı

⁴⁸⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 117. (1139b)

⁴⁸¹ Ross, *Aristoteles*, 337.

⁴⁸² Platon, *Diyaloglar* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 55-56.(454a-d)

⁴⁸³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 81.

⁴⁸⁴ Durak, *Doğudan Batı’ya Düşüncenin Serüveni Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles’in Ahlak Anlayışı*, 295.

⁴⁸⁵ Aristoteles, *Topikler*, 70.

⁴⁸⁶ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine*, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013), 36.

görmesine benzetir.⁴⁸⁷ Epistemolojik açıdan nous, zihnin en yüksek parçasını, entelektüel kavrayış ve sezgisel düşünme yetisinin ifade etmektedir. Burada dolaylı çıkarımlar yaparak sonuca ulaşan düşüncenden ayrı olarak, bilimin ilk ilkelerini, ezeli-ebedi, idea veya formları yani akılla anlaşılabilir olan tözleri kavrayan yetiye denir. Aristoteles'e göre nous, insan zihninin gerçekliğin temel unsurlarına, gerçeklik ile ilgili temel doğrulara ilişkin entelektüel ve sezgisel bir kavrayışla belirlenen ruhun akıllı parçasına karşılık gelmektedir. Aristoteles bu bakış açısı içinde nous'u, nous pathetikos (edilgen akıl) ve nous poietikos (etken akıl) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Nous pathetikos yani edilgen akıl olarak zihin, duyu deneyinde verilen malzemeleri anlayan, işleyen ve anlamlı hale getiren parçasına karşılık gelir. Buna karşın, zihnin gelip geçici olan fenomenlerini kendine konu edinmeyip, var olanların ezeli ve ebedi ilk ilkelerini, akıllı anlaşılabilir tözleri kavrayan parçasına 'nous poietikos' denir. Ayrıca edilgen akla karşıt olarak faal veya etkin akla karşılık gelmektedir.⁴⁸⁸ Diğer bir değişle teorik ve pratik düşünme gücü anlamına gelirken ayrıca düşünmenin tözü ve ilkesidir.⁴⁸⁹

Aktif zihin yani nous poietikos, evrensel ve tanrısal olan şeyleri saf akılla tasarlayandır. Ayrıca ölmezlik ayrıcalığına sahiptir. Çünkü sadece o, özü itibariyle farklı ve kendisinden ayrılabilir olduğu beden bir işlevi olarak ifade edilemez, lakin değer melekeleri ondan ayıramaz. Çünkü aktif zihin bir meleke değil, fiil halinde olan bir varlıktır. Yani bellek, muhayyile ya da duyarlılık gibi tabiatın bir ürünü, ruhun gelişmesinin bir sonu değildir. O bir ürün, sonuç veya yaratılmış değildir, lakin bedenden olduğu gibi ruhtan önce de var olan ayrıca ruhla birlikte mekanik bir şekilde birleşen salt bir prensiptir.⁴⁹⁰

Sezgisel kavrayış veya nous, belli sayıda tikel durumun görgülenişinden sonra evrensel hakikati kavramayı ve sonra bu hakikati ya da ilkeyi kendiliğinden apaçık görme yetisidir.⁴⁹¹ Bilimin hareket ettiği öncülleri, önermeleri doğrudan doğruya kavrayan yetidir. Bu yeti ilk ilkleri tümevarım yöntemiyle kavrar. Lakin bir genellemeye ulaşmak için değil deney ile tümevarım yöntemiyle sonucu meydana gelen önsel-bilgiden, bilginin ait olduğu alana ilişkin bir tümeli, ilkeyi ya da hakikati bulup

⁴⁸⁷ Aristoteles, *Protrepitkos Evren Üstüne*, 26.

⁴⁸⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 634.

⁴⁸⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 272.

⁴⁹⁰ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev: H. Vehbi Eralp, (Sosyal Yayınlar: İstanbul, 1993), 84.

⁴⁹¹ Copleston, *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi*, 105.

çıkartmak, hakikati açık ve seçik bir şekilde kavramak anlamına gelmektedir. Sezgisel kavrayış, kanıtlamalardaki değişmez olan ilk tanımlarla ilgilidir.⁴⁹² Aristoteles, tek tek olandan tümel bir yargının ortaya çıktığını ve bununla ilgili olan bir duyumsama ya da sezgi olması gerektiğini ve bunun us olduğunu ifade etmektedir. Ona göre us, hem başlangıç hem de sonuçtur. Kanıtlamalar ise bu ilkelerden yola çıkarak ve bu ögeler ile ilgili olarak gerçekleşmektedir.⁴⁹³ Başka bir deyişle burada aklın belli sayıda tikel örnekler denemesi sonrasında kendisi sayesinde ulaştığı evrensel bir hakikati, bu aşamadan sonra artık kendisi apaçık bir şey olarak meydana çıkan hakikati elde etme süreci olarak anlaşılmalıdır. Bu bakımdan tümevarım, nous 'un fiilidir.⁴⁹⁴

Aristoteles'e göre episteme' ye sahip olmak, herhangi bir nesnenin bağlı olduğu nedeni bilmek ya da başka şekilde olamayacağını bilmek anlamına gelmektedir.⁴⁹⁵ Bir biçimde ilkeler inanıldığı taktirde ve bilindiği zaman bilgi elde edilmiş olur.⁴⁹⁶ Aristoteles, epistemenin, nesnesinin zorunlu bir şey olduğunu ifade eder. Dolayısıyla zorunlu olan bir şey ebedi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁷ Nikomakhos'a Etik'te nous 'un ilkeler ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Aristoteles nous 'un ilk ilkeler ile bağlantısını başka bir eserinde şu şekilde ifade eder:

“Us ilkenin de kaynağı ve aynı şekilde her bilgi her nesneye böyle bağlı.”⁴⁹⁹

Öyle görünüyor ki ilk ilkeler nous aracılığıyla bilinir.

İnsan ruhunda, nous 'un olması, onu hayvan ile Tanrı arasında orta bir varlık yapar. İnsan duyum yetisi, algısı veya belleğiyle hayvan ile aynıdır lakin akıllı bir varlık olmasıyla Tanrıya benzemektedir. İnsanı ahlaki bir varlık konumuna ulaştıran bu çift yetidir. Hayvansal ilke ile zihinsel ilkenin olmadığı bir yerde ahlaktan bahsedilemez. Başka bir deyişle duyguların ve aklın olmadığı yerde ahlaktan söz edemeyiz. Bu ifadelerden sonra hayvanların ahlakı olduğu ya da Tanrı'nın ahlaksız olduğu anlaşılmamalıdır. O halde ahlaklılık insanın ayırt edici bir niteliğidir ve eğer her varlığın amacı kendini tam anlamıyla gerçekleştirmek ise, insanın amacı da ne hayvani yanının

⁴⁹² Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 308.

⁴⁹³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 126. (1143b 1-5)

⁴⁹⁴ Ross, *Aristoteles*, 339.

⁴⁹⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 11 (71b)

⁴⁹⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 117. (139b 30)

⁴⁹⁷ Age. 117. (139b 24)

⁴⁹⁸ Age. 120. (1141a 5)

⁴⁹⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 74.

gelişmesi ne de insanın Tanrı haline gelmesinde olmayıp, çift doğamızın tam bir biçimde açılıp genişlemesidir. O halde insan için en yüksek iyi, hayvani ve zihinsel unsur arasındaki dengeyi koruyup, oradan gelen mutluluğa ulaşmaktır. Aristoteles bu dengeye erdem (*arete*) olarak ifade etmiştir.⁵⁰⁰ Arete, İlkçağ Yunan felsefesinde genel olarak “erdem” yer yer de “mükemmellik” veya “yetkinlik” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁰¹ İnsanlar yaşamlarında belli bir yetkinliğe ulaştıklarında mutlu olurlar. Çünkü önce de ifade ettiğimiz gibi mutluluk, yetkin bir yaşam süren ruhun erdemli fiilleridir. İnsan yaşamında yöneldiği dört öge vardır. Bunlar: Haz, onur, zenginlik ve teorik yaşamdır. Teorik yaşam, yani insanın kendisini düşünceye verdiği yaşamdır. Kendini düşünceye verme Aristoteles için en yüksek erektir ve ona göre en yüksek haz ilkesi *theoria* etkinliğidir. Dolayısıyla ruhun değerlerinin asıl değerler olduğu ve mutluluğun da ancak usa uygun erdemli etkinliklerle gerçekleşeceği ortaya çıkmaktadır.⁵⁰²

3.1.3.Felsefi Bilgelik (Sophia)

Entelektüel değerler arasında en yüksek entelektüel erdem, felsefi bilgeliktir. İnsanın tek ve tanrısal bir şey olan doğası itibariyle meydana gelen ve var olan her şeyin ilk ilkleri üzerinde düşünmek ve akıl yürütmekle, başlangıcı ve sonu olmayan, değişime tabi olmayan, zorunlu varlıkların bilgisi ile meydana gelen ve insanı gerçek manada Tanrıya yaklaştıran değerdir.⁵⁰³ ‘Sophia’ başka bir deyişle felsefi bilgelik, bilme meselesinin en tam biçimidir.⁵⁰⁴

Aristoteles’e göre “sophia” kavramı sezgisel akıl ve bilimin birliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü bilgelik, ilk ilkelere ve bu ilk ilkeler sayesinde ispatlanana yöneliktir. Demek ki bilgelik, ilkelerle ilgili olması bakımından sezgisel akıldan, ilkelerden kaynaklı ispatlanabiliyor olması nedeniyle de bilimden pay almaktadır.⁵⁰⁵ Bir iç görü çıkışı içerisinde aksiyomları veren sezgisel aklın ve bu iç görülerin geçerli içerimlerini mantıksal olarak kanıtlayan bilimin bileşimi, felsefi bilgelik olarak adlandırılır.⁵⁰⁶ David Ross ’un da ifade ettiği gibi sezgisel aklın ve bilimin, en yüce ya da yüksek varlıklara yönelme birliğidir.⁵⁰⁷ Bilgelik, doğası itibariyle en değerli şeylerle

⁵⁰⁰ Weber, *Felsefe Tarihi*, 85-86.

⁵⁰¹ Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, 89.

⁵⁰² Arat, 18. Yüzyıl İngiliz Felsefesinde *Ethik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu*, 8-9.

⁵⁰³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 786.

⁵⁰⁴ Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 115.

⁵⁰⁵ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 79.

⁵⁰⁶ Jones, *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi*, 420.

⁵⁰⁷ Ross, *Aristoteles*, 339.

ilgili olan bilgi ve akıldır. Bu sebeple Aristoteles Nikomakhos’a Etik kitabında Anaksagoras ve Thales’e neden akli başında değil de bilge denildiğini açıklar. Ona göre insanca şeyleri aramadıkları ve yararlı olan şeyleri bilmedikleri için ayrıca tanrısal olana yönelik, hayranlık uyandıran, zor ve yararına olmayan şeylere yönelik düşünme faaliyeti gerçekleştirdiği ve bildiği için Thales’e ve Anaksagoras’a “bilge” olarak nitelemektedir. Bilgeliğin aksine akli başındalık yani pratik bilgelik daha çok insani şeyler hakkında düşünüp taşınma faaliyetidir.⁵⁰⁸ Başka bir deyişle bilgelik öncesiz, sonrasız ve tanrısal şeylerle ilgiliyken aksine pratik bilgelik insanın yararına olan konular hakkında düşünme faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰⁹ Dolayısıyla Thales’i pratik yararına gerçekleştirdiği faaliyetler değil, işine yaramayan sadece düşünmek için düşündüğü tanrısal şeyler hakkında yaptığı düşünme ve bilme faaliyetidir onu bilge yapan.

Bilge kişi ilk ilkeleri ve nedenleri anlayan kişidir.⁵¹⁰ Sadece ilk ilkeleri bilmekle kalmayan ve ilkeler hakkında doğruyu da bulmaya çabalayandır.⁵¹¹ Söz gelimi bir ustayı bilge olarak görmemizin temel nedeni sadece yaptığı iş konusundaki yeteneği değil, o iş konusunda kavrama sahip olması ve nedenlerini bilmesidir.⁵¹² Bilgeliğe sahip olan kişiler her konu hakkında ayrıntılı bir bilgi birikimine sahip olmasalar da her konu hakkında bilgileri vardır. İnsanlar tarafından bilinmesi güç ve zor olan şeyleri bilme gücüne sahiptirler. Nedenleri bilen kişidir.⁵¹³ Bilge kimsenin işi yanlış olanı ortaya çıkarabilmektir.⁵¹⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere bilgelige sahip olan kimseler derinlemesine düşünen ve ona göre karar veren kimseleridir.

Aristoteles, şaşırma halinin insanlar için hoş bir şey olduğunu dile getirmiştir. Çünkü bu sayede insanlar bir şey öğrenir hale gelirler. Metafiziğinde giriş cümlesi olan “insan doğal olarak bilmeyi arzular” cümlesinden de anlaşılıyor ki öğrenme faaliyeti insanın doğal durumuna geri dönme halidir.⁵¹⁵ Bundan ötürü Aristoteles, bilgelerin felsefeye yönelmesinin ilk hareket noktasının hayret etme duygusu olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin dünyanın oluşumu ile ilgili sorunlar ele alınmıştır. Aristoteles burada bir sorun olduğunu fark edip hayrete düştüklerini ve ne kadar bilgisiz olduklarını fark

⁵⁰⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 121. (1141b)

⁵⁰⁹ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 81.

⁵¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 80.

⁵¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 120. (1141a)

⁵¹² Aristoteles, *Metafizik*, 79.

⁵¹³ Age. 82.

⁵¹⁴ Aristoteles, *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine* (İstanbul: Say Yayıncılık, 2007), 8.

⁵¹⁵ Aristoteles, *Retorik*, 58.

ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla bu bilgisizliklerinden kurtulma çabaları sayesinde felsefe yapmaya başlamışlar ve bunu pratik amaçlar için değil sadece bilmek için bilmek amacıyla yaptıklarını ifade etmiştir.⁵¹⁶ Çünkü felsefi bilgeliğin amacı hakikattir. Hakikate varmanın koşulu nedenleri bilmekten geçer.⁵¹⁷ Bilgeliğin en temel koşulu da nedenleri araştırmaktır.⁵¹⁸ Zira Aristoteles'e göre bir şeyin nedenlerini bildiğimiz takdirde onu bildiğimi düşünürüz.⁵¹⁹

Aristoteles hakikatin araştırılmasının bir bakımdan kolay bir bakımdan zor olduğunu söyler. Bunun kanıtı ise hakikatin kimse tarafından tam olarak elde edilememesi, diğer yandan ise insanların hakikatten uzak duramamalarıdır.⁵²⁰ Çünkü bilmenin en yüksek hedefi felsefi bilgeliktir ve felsefi kavrayış erdemlerin hepsinden daha üstündür.⁵²¹ Felsefi kavrayış Aristoteles için manevi bir değerdir. Ve bunu gerçekleştirirken ne kazançlı olduğu için ne de faydalı olduğu için seçilir. O sadece iyi olduğu ve başka hiçbir şey için tercih edilmeyen, kendisi için seçilen bir şeydir.⁵²² Teorik bilgelik her ne kadar insana mutluluğu kazandıracak araçlar üzerinde durmasa da Aristoteles mutluluğa giden yolun felsefi bilgelikten geçtiğini ifade etmiştir. Zira bilgelik insanın sahip olması gereken önemli bir değerdir ve mutlulukla doğrudan ilişkilidir.⁵²³ Bunun delili de Aristoteles'i şu ifadesidir: “Eğer bir insan mutlu olmak istiyorsa felsefe ile meşgul olmalı ve felsefe yapmalıdır.”⁵²⁴ Demek ki insan mutluluğu istiyorsa felsefi bilgelik değeriyle doğrudan ilişki halinde olmalıdır.

3.1.4. Tekhne (Pratik Yapabilme)

Doğada bulunan nesnelerin yaşam içinde kullanım değeri olan aletlere dönüştürme etkinliği “tekhne” olarak adlandırılmaktadır. Amacı bir şey meydana getirme ya da yaratma olan ve doğru bir plan doğrultusunda yönlendirilmiş beceri olarak tanımlanmaktadır. Tekhne, doğru bir akıl yürütmeye dayanır ve insan tarafından yaratılan bir şeyin meydana gelmesini sağlayan yetenek olarak ifade edilir.⁵²⁵ Tekhne

⁵¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 83-84.

⁵¹⁷ Age. 146.

⁵¹⁸ Age. 138.

⁵¹⁹ Age. 151.

⁵²⁰ Age. 145.

⁵²¹ Aristoteles, *Protrepikos Evren Üstüne*, 36-37.

⁵²² Age. 31-32.

⁵²³ Durak, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antik Yunan Düşüncesi Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles'in Ahlak Anlayışı*, 296.

⁵²⁴ Aristoteles, *Protrepikos Evren Üstüne*, 25.

⁵²⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 834.

konusu itibariyle bilimin ele aldığı konulardan farklı olarak, başka türlü olabilecek yani değişime uğrayabilecek nesneler üzerinde yapılan ve yaratılan şeyleri oluşturmaktadır. Zorunlu olarak var olan ve doğal olanların sanatı bulunmamaktadır. Çünkü tekhne, olması veya olmaması mümkün olan şeylerle, meydana getirmeyle ilgili bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²⁶

Olduğundan farklı olabilecek şey yaratmadır ve sanat yani tekhne'dir. Bir oluşla ve onu icra etmekle meydana gelmektedir. Başlangıcı yaratılan şey de değil onu yaratandır ve olan şeyin nasıl meydana geldiğiyle ilgilidir. Doğru bir akıl ile sürdürülen yaratmayla ilgili bir huydur.⁵²⁷ Başka bir varlıkta bulunan hareket ilkesidir.⁵²⁸ Ve doğanın eksik bıraktığı şeylerin de tamamlayıcısıdır.⁵²⁹ Öyle görünüyor ki doğa, üretme açısından sadece insanın himayesine verilmiştir. Sanatın bir diğer bölümü ise öykünmeyi amaçlayan sanattır. Burada önemli olan 'güzel'dir. Başka bir ifadeyle olgusal dünyayı taklit edip düşünsel bir dünya yaratmaktadır.⁵³⁰

Aristoteles sanatın diğer bölümü olarak taklit etme yetisini ele alır. Ona göre, taklit etme yetisi insan da doğuştan gelen bir özelliktir ve bu olağanüstü taklit etme yetileriyle diğer yaratıklardan ayrılmakta ayrıca ilk bilgilerini de taklit yoluyla elde etmektedir. Taklit etme ile ilgili diğer bir unsur hoşlanmadır ve bu karakteristiktir. Çünkü sanat eseri karşısında yaşantılarımız bunu kanıtlamaktadır. Örneğin henüz tamamlanmamış bir sanat eserine ilk baktığımızda ondan hoşlanamayabiliriz lakin eser tamamlandıktan sonra bu esere karşı hoşlanarak bakabiliriz. Örneğin hayvanların veya insanların tiksinti uyandıran ölü bedenleri buna neden olabilir. Bakış açısının bu şekilde şekillenmesinin sebebi öğrenmeyle gelen derin bir hoşlanama hissidir. Ve bu his Aristoteles'e göre sadece filozoflara has bir şey değil, bütün insanlara özgüdür.⁵³¹ O halde taklit etme yetisi insanın doğasının bir parçası ve bilgiyi elde etmede bir yoldur.

Bedia Akarsu, Aristoteles'in "tekhne" kavramının genellikle "sanat" olarak yanlış çevrildiğini, oysa tekhne sözcüğü, Aristoteles'e için her türlü yapıp etmeleri,

⁵²⁶ Durak, Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan Düşüncesi Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles'in Ahlak Anlayışı , 295.

⁵²⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 118. (1140a)

⁵²⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 488.

⁵²⁹ Aristoteles, *Fizik*, 85.

⁵³⁰ Copleston, *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi*, 128.

⁵³¹ Aristoteles, *Poetika*, çev: İsmail Tunalı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), 16-17.

yapabile gücünü ve bir şeyi yaratma gücü olduğunu ifade etmiştir.⁵³² Lakin W. T. Jones'a göre Aristoteles'in tekhne'sinden anlaşılması gereken sadece estetik değil, teknoloji veya mühendislik gibi bir eser ortaya çıkarmak anlamındadır. Bu görüşler eşliğinde anlaşıyor ki hem estetik olan hem de mühendislik gibi teknik anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin bir köprü veya bir binayı inşa etmek için fiziğin yasalarının uygulanması gerekir ve bunun ortaya çıkabilmesi için de bilimsel bilgi gerekmektedir.⁵³³ Çünkü Aristoteles için sanat, doğru bir akıl yürütmeye sürdürülen, yaratmayla ilgili bir tutumdur.⁵³⁴ Ayrıca Aristoteles'e göre, bilim ve sanatı hemen hemen aynı yapıdadır. Çünkü insanlar bilim ve sanata, deney aracılığıyla ulaşmaktadırlar. Bunu desteklemek için Aristoteles, Polos'un ifadelerine yer verir: "Deney sanatı; deneysizlik ise rastlantıyı yaratmıştır." Dolayısıyla deneyle elde edilmiş kavramlar aracılığıyla nesnelere ilişkin bir dizi tümel yargılar oluşmasıyla sanat meydana gelir. Deney bireysel olana karşılık gelirken sanat tümel olanın bilgisine karşılık gelmektedir.⁵³⁵ Sonuç olarak Aristoteles'in tekhne kavramından anlaşılması gereken şey hem mühendislik, zanaat hem de estetiği karşılıyor olmasıdır.

Etik ile tekhne ilişkisine geldiğimizde, tekhne'de amaç bir şeyi yaratmak veya ortaya koymakken etik eylem, bir yaratma değildir. Çünkü etik eylemler, değişen eylemler ile ilgilidir. Tekhne, herhangi bir şeyi meydana getirmeyi başka bir değişle yaratmayı isteyen bir davranıştır. O halde gayesi yaratma olan ve doğru kurala ve plana göre hareket edilen davranış tekhne ile aynıdır. Her pratik, yapıp etmenin varlığa gelme nedeni yaratanda yani özünde bulunur yaratılmış olan nesnede değil. Tekhne ne zorunlu olan ne de doğayla ilgilidir. Tekhne'nin var oluş nedeni bir şeyi yaratmak, meydana getirmektir. Başka bir değişle üretmektir. Tekhne bir eylemle değil yani zorunlulukla değil rastlantı ile hareket etmektedir.⁵³⁶ Bu açıdan bakıldığında tekhne ile etiğin bir ilişkisi olmadığı görülür. Lakin Aristoteles, sanatın insan üzerindeki olumlu etkilerinin olduğunu fark etmiş ve insan için ne derece önemli olduğunu, insan olmanın temel unsuru olduğunu göstermiştir. Çünkü sanat doğanın eksik bıraktıklarını tamamlar ifadesi

⁵³² Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 113.

⁵³³ Jones, *Klasik Düşünce Batı Felsefesi Tarihi*, 419.

⁵³⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 118. (1140a)

⁵³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 77-78.

⁵³⁶ Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 113.

sanatın insanlar için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu sayede insanlar kendileri için daha güzel bir dünya inşa ederler.⁵³⁷

Sanatın taklit etmesinin yanı sıra sanattan anlayan ondan haz duyan, algılayan ve eseri seyredip öznedey meydana gelen bir başka etkinlik olarak karşımıza ‘katharsis’ kavramı çıkar. Katharsis, temizlenme ve arınma anlamına gelir.⁵³⁸ Aristoteles’e göre katharsis bütün sanatlar için varılması gereken bir erektir.⁵³⁹ O halde Tragedya’nın ödevi, insanlarda uyandırdığı korku duygularıyla ruhumuzdaki tutkuları temizlemek ve arındırmaktır. Böylece tragedya Aristoteles için sadece salt bir hikaye olarak kalmamaktadır.⁵⁴⁰ Tragedyada ortalamanın üstünde iyi insan karakteri taklit edilirken, komedyada ise ortalamanın daha üzerinde bir kötü karakter işlenir.⁵⁴¹ Aristoteles burada tragedyanın nihai etkisinin, insanı duygusal yapmak değil aksine bu duygulardan arındırmaktır.⁵⁴² Dolayısıyla sanat sayesinde insanlar ahlaki veya kötü bir karakter eylemlerini görmeleriyle belli başlı iyi veya kötü görüşlere sahip olmaktadır. Buda insana sanatın karakter bağlamındaki etkisini göstermektedir.

İnsanın davranışlarına etkisi bağlamında kullanılabilecek sanat türü olarak müzik gösterilebilir. Katharsis deyimini sadece tragedyada değil; müzik içinde kullanılmaktadır. Tragedyanın doğurduğu temizlenme, arınma gibi etkiler sadece ona ait etkiler değil; müzik de bu şekilde bir etki meydana getirebilmektedir. İnsanlar müziğin etkisi altındayken ruhunu boşaltır, temizler ve bu şekilde rahatlamış bir hale gelir. Bu temizlenme ve müzik sayesinde kişide saf bir zevk verir.⁵⁴³ O halde müzikteki melodiler karakter üzerine etki ediyor ve insana zevk veriyorsa, erdem de doğru şeylerden zevk almak ve doğru şeyleri beğenmek olduğuna göre doğru düşünce, iyi ahlak ve asil davranışlardan, müzik yoluyla zevk almaktan daha önemli bir şey olamaz. Aristoteles, ritim ve melodilerde gerçeğe yakınlık olduğunu ifade etmiştir. Örneğin öfke, cesaret, dinginlik, sakinlik ya da bunların karşıtları ahlaki niteliklerde karşılıklarını bulduğunu bilinmektedir. Öyle görünüyor ki müzik dinlediğimizde ruhumuzda oluşan farklılığın gerekçesi budur. Başka bir deyişle sakin müzik dinlenildiği takdirde insanların

⁵³⁷ Bayram Dede, Tamer Kavuran. 2013. “Platon ve Aristoteles'in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları.” Sanat Dergisi, no:23 (Mayıs): 59.

⁵³⁸ İsmail Tunalı, Grek Estetik'i Güzellik Felsefesi Sanat Felsefesi, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 115.

⁵³⁹ Age. 116.

⁵⁴⁰ Aristoteles, *Poetika*, 22.

⁵⁴¹ Age. 14.

⁵⁴² Ross, *Aristoteles*, 439.

⁵⁴³ Tunalı, *Grek Estetik'i Güzellik Felsefesi Sanat Felsefesi*, 115.

gevşemesi ve rahatlaması ya da hüzünlü müzik dinlediklerinde ruhlarında oluşan üzüntü bunlara örnek gösterilebilir. Gerçeğe yakın duygular hissettirdiği görülür. Dolayısıyla gerçeğe yakın şeylerde haz ya da acı duymak gerçekte benzer bir yaklaşımda bulunmak anlamına gelir. Bu bilgiler doğrultusunda müziğin ahlaki bir yönünün olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵⁴⁴

Müziğin insan ruhu üzerindeki etkisini Aristoteles makamlar aracılığıyla öne sürmüştür. Örneğin; “myksolydiste” makamı dinlediğimiz zaman çoğu kimse üzülür ve daha kırılgan olur, oysa bazı makamlar gevşeme duygusu yaratır. “Dor” makamı ise ikisinin arasında yer almaktadır. “Phrygia” makamı insanları heyecanlandırır. Aristoteles kimi ritimlerin denge bozduğunu, kimilerinin düzeysiz hareketler yaptırdığını, kimilerininse asil şeyler yapmayı sağladığını ifade eder. Müzik, akıl üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Örneğin üflemeli çalgılar ise ahlaki değillerdir, bunlar insanların duygularını harekete geçirmek, onları heyecanlandırmak içindir ve akıllarına olumlu etki yapmazlar.⁵⁴⁶ O halde akla doğrudan etkide bulunmasından ötürü Aristoteles eğitimde ahlaki değerlere uygun melodiler kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü eğitim aşamasında kullanılması en uygun makamın da “Dor” makamıdır. Aristoteles’e göre “dor” makamının en ahlâki makamıdır. Öyle görünüyor ki “Dor” makamı orta olan makamdır ve orta yol diğerlerinden daha iyidir ve amaç bu olmalıdır. “Dor” makamı diğer makamlardan üstün olduğu ve buna uygun bulunduğu için tercih edilmesi gereken makamdır. Öte yandan Aristoteles, felsefe ve müzik eğitimini birleştirebildiği oranda diğer makamlar da uygun hale gelebileceğini de ifade etmiştir.⁵⁴⁷

Dolayısıyla Aristoteles ahlâki sisteminde, tragedya olsun müzik olsun insan karakteri üzerinde sanat alanlarının etkilerinin olduğu görülmektedir. İnsanlar bu gibi sanat dallarıyla kendilerine daha güzel bir dünya inşa edebilirler. O halde tragedyadan gerekli ders alındığı takdirde ve müzikte eğitimle orta olan makam dinlendiğinde insan karakterine olan olumlu etkilerinin olduğu açıktır. Ve Aristoteles’in etiğinde temele aldığı orta olma durumunun seçilmesi doğrultusunda iyi olana ve erdemli olana ulaşılacaktır. Ayrıca sanatın diğer anlamı olan yaratma faaliyetinde insanın kendine

⁵⁴⁴ Aristoteles, *Politika* (2018), 263.

⁵⁴⁵ Age. 264.

⁵⁴⁶ Age. 266.

⁵⁴⁷ Age. 268-269.

kolaylıklar sağlayan yapılar, köprüler veya teknolojik faaliyetlerde bulunmaları yeni ve rahat bir dünya kurmasında da etkili olduğu günümüz dünyasında açıkça görülmektedir. Öyle görünüyor ki Aristoteles sanatı hem konforlu bir dünya inşa etmede hem estetik bir dünya yaratmaya hem de belli alanlarda tutkulardan arınmaya hizmet ettiği ve ahlaksal ödevlere yardımcı olduğu görülmektedir.

3.1.5.Phronesis (Pratik Bilgelik)

Ruhun hesaplayan kısmında, mutluluğa giden yollara ulaştırmaya yarayan erdeme akli başındalık ya da “Phronesis” denir.⁵⁴⁸ Eylemlerle ve yapıp-etmelerle yani tek tek var olabilen ve değişebilen şeylerle, deneyimle ve istemeyle ilgilidir.⁵⁴⁹ Daha çok insansal şeyler hakkında düşünme ve taşınma ile ilgilidir. Sonuçla ilgili olması sebebiyle bir bilim de değildir.⁵⁵⁰ Pratik şeyler, tek tek ve sondakiler ile ilgilenmektedir. Tek tekleri ve sondakileri bilmek zorundadır.⁵⁵¹ Aristoteles’e göre phronesis, bütün tinsel kabiliyetlerin toplamıdır.⁵⁵² İş akli yürütmedir. İyi ve kötü arasında seçilmesi gereken ya da seçilmemesi gereken şeyler üzerinde doğru düşünme etkinliğidir.⁵⁵³ Aristoteles, Retorik adlı eserinde yine bu görüşünü tekrarlayan ifadelerle yer vermiştir. Mutlulukla ilişkili olduğunu ve iyi ve kötü arasında doğru tercih yapmayı sağlayan zihinsel bir erdem olduğu ifade etmiştir.⁵⁵⁴

Aristoteles akli başındalığı, erdem ve haz gibi ruhun içindeki iyiler arasına yerleştirir. Bunların bazılarının ya da hepsinin amaç olduğunu ifade eder.⁵⁵⁵ Demek oluyor ki akli başındalık amaçla ilgilidir. O halde erdemin amacı sağ akıl ise akli başındalığın görevi de bu amaçla ilgili olan şeylerle ilgilidir.⁵⁵⁶ Aristoteles akli başındalık olmaksızın iyi olunmayacağını ve ahlaki değerlerin olmadığı bir yerde akli başında olmanın söz konusu dahi olamayacağını ifade eder. Çünkü insan ruhunun bir parçası da erdemdir. Ayrıca akli başındalık ve erdemden bağımsız sağ tercihin olması söz konusu değildir.⁵⁵⁷ Çünkü akli başındalık her ahlaki erdemin veya değerlerin kilit

⁵⁴⁸ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 153.

⁵⁴⁹ Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 183.

⁵⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 121. (141a)

⁵⁵¹ Age. 126. (1143a-1143b)

⁵⁵² Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 114.

⁵⁵³ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 155.

⁵⁵⁴ Aristoteles, *Retorik*, 44.

⁵⁵⁵ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 22.

⁵⁵⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 127. (1144a)

⁵⁵⁷ Age. 129. (1144b-1145a)

taşıdır. Ona sahip olmadan erdemli olmak söz konusu değildir. İnsan diğer erdemlere bağlılığı onun eylemlerinde ortaya çıkacaktır.⁵⁵⁸

Phronesis, entelektüel bir değerdir. Ve etik değerlerin hiçbiri o olmadan meydana gelemeyeceği türden bir düşünce erdemidir. Phronesis'in kökenine bakıldığında Aristokratik bir övgü terimi olarak karşımıza çıkar. Borcunun bilen ve ona sahip çıktığı için övülen bir insan olarak nitelendirilir. Genel olarak tek tek durumlar karşısından nasıl davranmasını bilen birisi anlamına da gelmektedir.⁵⁵⁹

Phronesis, eylemler konusunda bir şeyi yapıp-yapmamanın elimizde olmasıyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla tercihe ilişkin bir huydur. Lakin bir bilim değildir.⁵⁶⁰ Çünkü duyuma ilişkin sonuçlarla ilgilenmektedir.⁵⁶¹ İnsan için faydalı olana ilişkindir. Daima en iyi olanı hedefler ve eyler.⁵⁶² Akı başındalık pratiktir.⁵⁶³ Pratik ile ilgili olması sebebiyle tek tek şeylerle ve sonuçlarla ilgili şeyleri bilmek zorundadır. Çünkü doğru yargılama, hem anlayış ile hem de sonuç ile ilgilidir. Akı başındalık, değerlendirci olmasından ötürü hem doğru yargılayan hem de anlayışlı olandır.⁵⁶⁴ Başka bir deyişle akı başındalık yerinde bir değerlendirme ve yaptırımsal olandır.⁵⁶⁵ Dolayısıyla muhakeme, erdemli bir insan yaşamında vazgeçilmez bir role sahiptir. Bundan ötürü de başat değerlerden birisidir.⁵⁶⁶

Akı başındalık erdemine sahip olan kişiler diğer erdemleri de kendinde bulundurmasından ötürü bilerek ve isteyerek kötülük yapmamaktadırlar.⁵⁶⁷ Bu insanlar iyi bir karaktere sahiptirler. Burada phronesis değerine sahip olan insanın aniden ya da tesadüf eseri oluşan bir davranış olmadığı ve ahlaki tutumların artık onlarda bir alışkanlık haline geldiği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla devamlılık ve süreklilik vardır.⁵⁶⁸ Bu değere sahip olan kişi hazzardan uzak durur. Çünkü haz kişinin akı başında

⁵⁵⁸ MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, 85.

⁵⁵⁹ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 231.

⁵⁶⁰ Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 79.

⁵⁶¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 123. (1142a)

⁵⁶² Aristoteles, *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*, 81.

⁵⁶³ Age. 85.

⁵⁶⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 126. (1143a-1143b)

⁵⁶⁵ Age. 125.(1143a)

⁵⁶⁶ MacIntyre, *Erdem Peşinde Ahlak Üzerine Bir Çalışma*, 230.

⁵⁶⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2019), 147. (1146)

⁵⁶⁸ Age. 163. (1152)

olmasına engeldir.⁵⁶⁹ Aklı başında kişinin görevi ayrıntılara boğulup kalmak değil, tamamıyla iyi bir yaşama odaklanıp, kişi için ne iyi ya da ne yararlı olduğu konusunda düşünme faaliyetidir. Bu değere sahip olan kişi olduğundan farklı şeyler hakkında ve yapamayacağı şeyler üzerinde de düşünüp taşınmaz. O halde aklı başındalık, insan için iyi veya kötü şeylerle ilgili olup, usla gidilen pratik tutumdur.⁵⁷⁰ O halde bir erdem olan phronesis kendisini deneyimde gösterir. Metafizikte ifade ettiği gibi:

“Pratik bilginin amacı eylemdir.”⁵⁷¹ ya da “akıl kendinde olanı gerçekleştirmek için eylemde bulunur”.⁵⁷²

Lakin deneyimde kendini göstermesi akıldan bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü phronesis, iyi düşünebilme yetisidir. Her ne kadar bir düşünce erdemi olsa da salt bir düşünsel etkinlik olamayıp, teorik olarak düşündüğü iyi yaşamayı sadece teoride bırakmayıp pratiğe yani eyleme döken değerdir. Başka bir deyişle phronesis uygulamaya yöneliktir.⁵⁷³ Örneğin söylenilen şeyi kendine görev bilen birisi, insan için iyinin ve yaşam için faydalı olanın sadece bunu bilmekten geçmediğini ve uygulanması gerektiğini fark etmesi gerekir.⁵⁷⁴ Başka bir pasajda ise Aristoteles bu düşüncesini sürdürmeye devam eder: En iyinin, erdeme sahip olmada olduğunu düşünmekle onun huyda bulunduğu ya da etkinlikte bulunduğunu düşünmek arasında fark vardır. Çünkü huy insanda olduğu halde iyiyi etkinliğe dökmeyebilir. Bunu uyuyan ve uyanık insan örnek olarak gösterilebilir.⁵⁷⁵

Phronesis ile ahlaki erdem arasında yakın bir ilişki olduğunu daha önce ifade etmiştik. Erdemlerin kazanılması ve onların korunmasında phronesis büyük önem arz etmektedir. Lakin tek başına teorik bilgelikten ayrı bir pratik bilgelikten bahsedemeyiz. Çünkü teorik bilgelik amacı ortaya koyarken pratik bilgelik bu amacı uygulamaktadır. Nasıl ki hekimlik sağlıktan önce gelemeyeceği gibi pratik bilgelik de teorik bilgelikten önce gelemez, onun altında yer alır.⁵⁷⁶ Her ne kadar mutluluk theoria etkinliği olsa da insan sadece theoria etkinliğiyle tam anlamıyla mutlu olamaz. Çünkü insanoğlu dış

⁵⁶⁹ Age. 164. (1152b)

⁵⁷⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 118-119. (1140a-1140b)

⁵⁷¹ Aristoteles, *Metafizik*, 146.

⁵⁷² Age. 139.

⁵⁷³ Tufan Çötök, *Antik Yunan’da Felsefe ve Çağımıza Etkileri: Aristoteles’in Ahlâk Felsefesinde Phronesis Kavramı*, ed. Yavuz Kılıç, (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2011), 222.

⁵⁷⁴ Aristoteles, *Protreptikos Evren Üstüne*, 34.

⁵⁷⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (2015), 20. (1099a)

⁵⁷⁶ Durak, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan Düşüncesi Ortaçağ Düşüncesi: Aristoteles’in Ahlak Anlayışı*, 296-297.

iyilere de ihtiyaç duymaktadır. Söz gelimi sağlık veya beslenme gibi.⁵⁷⁷ Demek oluyor ki her ne kadar insan için en iyi olan theoria etkinliği de olsa, insan sadece bu etkinlik sayesinde mutlu olamaz. Zira insan sadece bir akıl varlığı değildir. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi bitkisel ruha, hayvani ruha ve en nihayetinde insani ruha sahiptir. Bu katmanlar birbirini tamamlayan nitelikte olması sebebiyle insanı salt akılsal bir varlık olarak alamayız. Çünkü Aristoteles'te salt manada akıl Tanrıdır. Bu nedenledir ki insan sadece Tanrısal olana elinden geldiğince yaklaşmaya çabalar. İnsan sadece bir akıl varlığı olsaydı şayet ne acıyı ne korkuyu, ne arzuyu, ne hazzı ne de başka duygusal olan hiçbir şeyi hissedemez halde olurdu. Çünkü insanı insan yapan ve onu en mutlu eden şey hem aklıyla hem de duygularıyla oluşan hallerdir. Başka bir deyişle duygu ve aklın uyumlu halinin birleşimidir. Demek oluyor ki insan sadece theoria etkinliğiyle değil, dış iyilerin de sağlanması koşuluyla tam mutluluğa erişebilir.

Dolayısıyla entelektüel değerler, bilişsel veya zihinsel gelişmeyi yüreklendirmek açısından veya kişiyi mükemmel bir algılama gücüne ulaştıran nitelikler olması bakımından Tanrısal olana yani en iyi olana ulaştıran değerlerdir. İnsan entelektüel değerlere ne kadar yakın olursa yani mükemmel bir kavrayışa ulaşmaya ne kadar yaklaşırsa Tanrısal olana da o kadar yakın olacaktır. Etik değerleri de bir o kadar iyi şekilde icra edecektir. Demek ki insan hem etik değerlerin hem de entelektüel değerlerin birlikteliğiyle asıl değer olan mutluluğa ulaşacaktır.

⁵⁷⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2015), 210. (1178b)

SONUÇ

Bu çalışmada felsefenin üç önemli alanından biri olarak kabul gören aksiyoloji, içerisinde etiği de barındırması itibariyle Aristoteles'in Nikomakhso'a Etik adlı eserinde ele aldığı ahlaki erdemleri ve entelektüel erdemleri değer ilişkisi içerisinde iki bölüm halinde incelenmiştir. Davranış bilimi olarak görülen etik, değerleri ve erdemleri konu edinen temel disiplindir. Bu yüzden burada Aristoteles'in etik ve entelektüel erdemlerini birer değer olması itibariyle insan yaşamını nasıl şekillendirdiğini, etkilediğini veya nasıl düzenlediğini göstermeyi hedefledik. Çünkü günümüzde ahlak ve ahlaki değerler alanı hala güncelliğini korumakta ve işlevini hala sürdürmektedir.

Antik Yunandan günümüze değin ahlaki değerlerin insan yaşamını düzene koyması hususunda ne derece etkili olduğu ve bu yüzden etik-değer ilişkisinin gittikçe önemli bir boyut kazandığı görülmektedir. Zira her alan, tıp etiği veya meslek etiği gibi kendine has bir değerler skalası ve etik kaideler üretmesi ile daha fazla boyut kazandığını kolayca görebiliriz. Zira her alanın kendine özgü değer atfettiği şeylerin tikelleştirmesi üzerine ve Aristoteles'in etik ve değer konularını, yaşamın her alanına nasıl nüfuz ettiğini ve toplumsal yaşamda etik değerlerin incelenmesinin günümüz içinde oldukça etkili olacağını düşündük. Bu sebeple çalışmamızda Aristoteles'i etik değerlerini ele almayı uygun gördük. Çünkü İlk Çağ Yunan düşüncesinden tutunda kendi dönemindeki diğer düşünürlerin öne sürdükleri felsefi görüşleri tekrarlamayıp onları eleştirel ve sistematik bir şekilde geliştirerek yeniden öne sürmesi ve her alanı ayrı bir değer konusu olarak ortaya koymasıyla Aristoteles'in etik değerlerinin incelenmesinin daha uygun olacağı kanaatine vardık.

Evrende aklını kullanabilen ve buna göre eyleyen tek varlık insandır. İnsan düşünme eylemini gerçekleştirdikçe ve başka insanlarla bir arada bulundukça, kendisi de dahil olmak üzere dünyada bir şeyleri önemli veya değerli kılmak ister. Dolayısıyla bir şeyi değerli yapan ve onu değerli olma konumuna yücelten varlık olarak insan karşımıza çıkmaktadır. Değerli olan da maddi veya manevi ancak insanın dünya ile olan ilişkisinden meydana gelir. Dolayısıyla etik veya diğer değerlerin insan eliyle oluştuğu açıkça görülmektedir.

Aristoteles etik sisteminde, insanın aklıyla oluşturduğu değerler dünyasıyla, kendisini gerçekleştirmeye ve diğer varlıklar arasından kendisini sıyrmasına zemin hazırladığı görülür. Bu yüzden Aristoteles, insanın kendisini gerçekleştirebileceği ve

kendi iyisine ulaşabileceği değerler ölçütü olarak, etik ve entelektüel değerleri öne sürmüştür. Bu değerleri oluşturmanın insanlık başarısı olduğu düşünülürse, insan yaşamı için zorunlu öğeler olarak görmek gerekir. Zira insanın oluşturduğu değerler alanı insanın seçimlerini, eylemlerini ve yaşamına yön vermesiyle yaşam için zorunlu olduğu görülür.

Etik değerler, insan yaşamının düzenlenmesinde temel olanaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi toplumdaki diğer kişilerle ilişkisinde etik değerleri uyguladığı takdirde hem değerli hem de etik bir kişi konumuna yükselecektir. Aristoteles'e göre insanın bu konuma ulaşabilmesi için en yüce bilim olan politikaya ihtiyaç vardır. Çünkü Aristoteles için etik, politikadan bağımsız bir alan değildir. Burada politikanın amacı yasalar eşliğinde bir yaşamı daha iyi hale getirmektir. Etiğin konumu ise politikanın oluşturacağı yasalara bir temel oluşturmaktır. Aristoteles bu yüzden etikten bir siyaset araştırması olarak bahseder. Zira politika da etik de insan davranışlarında en değerli olan eylem biçimlerine yer verir. Başka bir deyişle iki pratik bilimin de amacı eylemlerdir.

Aristoteles mutluluğa ulaşmanın veya adil ve insanca bir toplumda yaşamının ön koşulu olarak etik ve politikanın birbiriyle ilişkisinin zorunluluğunu öne sürer. Çünkü siyaset ve etik toplum için iyi olanın ne olduğu konusunda ortak bir araştırma içindedir. Bu yüzden etiğin oluşturduğu kurallar politikanın oluşturacağı yasalara zemin olma konumundadır. Bu sayede etik değerler, insanlık için zorunlu bir konuma yükselecektir. Çünkü Aristoteles'e göre insan, politik bir canlıdır. İnsan kendini ancak ve ancak toplum da gerçekleştirebilir. Söz konusu etik değerlerin Aristoteles için tek başına gerçekleştirilmesi insanın amaçladığı iyiyi, yani işini gerçekleştirmesine mani olacaktır. Çünkü insan; iyi-kötü, doğru-yanlış veya değerli-değersiz yargısına topluluk sayesinde varır. En nihayetinde politika ve etik, insana ne yapması veya nelerden kaçınması gerektiğini söylemesinden dolayı aynı amaca hizmet etmektedir.

Öte yandan Aristoteles'in etik değerlerinin, ölçüt olarak benimsediği ana kavram olan erdemin anlaşılması için etiğini oluşturduğu temel kavramlara açıklık getirilmesi kanaatindeyiz. Aristoteles etiğinin iskeleti: iyi, mutluluk, erdem ve doğru orta kavramlarıdır. Ayrıca Aristoteles'in etiğinin temel yapı taşı olan ruh görüşüne ve insanın asli görevinin incelenmesi gerekir. Aristoteles'e göre iyinin, evrende var olan her varlığın arzuladığı şey veya her bir varlığın yöneldiği nihai erektir. Burada iyinin

konumunun aslında her bir varlığın kendi doğasını gerçekleştirme arzusudur. Çünkü burada amaç, doğasını gerçekleştiren her varlığın kendini yeniden yaratması veya gerçekleştirmesi sayesinde dünyadaki değerini bulması ve ona yükselmesidir.

Aristoteles'e göre herkesin arzuladığı iyi, mutluluktur. İyilerin çeşitlilik arz etmesinden dolayı Aristoteles'in insanı mutluluğa ulaştıracağını düşündüğü ideal yaşama biçimleri vardır. Bunlar; haz yaşamı, siyaset yaşamı(onur, ün, zenginlik, kültür) ve teoria yaşamıdır. Elde edilme yolları ise; doğa, alışkanlık, öğrenme, Tanrısal lütuf veya şanstır. Aristoteles iyi bir yaşamın ne haz yaşamında ne de siyaset yaşamında bulur. Ona göre ideal olan, yani mutluluğu gerçekleştirecek olan yaşama biçimi, teoria yaşamıdır. Aristoteles'e göre mutlu bir yaşamın gerçekleşmesinin koşulu, erdeme uygun etkinliklerdir. Çünkü mutluluk, ruhun erdeme uygun etkinliğidir. Buradan hareketle Aristoteles'in ruh öğretisine ve insanın asli görevi konularına yer verilmesinin konumuz itibarıyla uygun olacağı görülmektedir. Çünkü insan sadece akıl varlığı değil duygusal yönü olan da bir varlıktır.

Aristoteles insanın üç ruha sahip olduğunu ve bunlar da bitkisel, hayvani ve insani ruh olduğunu söyler. İnsan bitkisel ruh ile yeme-içme gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılarken, hayvani ruhta duyguları içeren dokunma ve cinsellik, duygusal gibi eğilimlere sahip olur. Ancak insani ruhun, bu iki ruh alanından farkı, aklın etkin kullanılabilmesidir. İnsanın bu ruha sahip olması sayesinde aklını aktifleştirerek canlılar arasında nasıl yükseldiğini göstermeye çalıştık. Zira insan, akıl sayesinde tercih edebilir ve bir konu hakkında iradesine hakim etkinliklerde bulunabilir. İnsan doğası itibarıyla bu üç ruh düzeyine de sahiptir. Dolayısıyla bu onu karmaşık bir varlık haline sokmaktadır. Lakin insan ne kadar karmaşık olursa olsun, hem duygusal, hem fiziki hem de akılsal yönlerini geliştirebilir. İnsan bu ruh düzeylerini tamamlamasıyla da asıl işi olan akıllı yönünü kullanıp erdeme uygun etkinliklerdir.

Erdem, akılla belirlenen tercihlerimize yönelik bir huy ve bir şeyin en iyi hali ne ise odur. Ayrıca ortayı seçip onu amaç edinen şeydir. Çalışmamızda Aristoteles'in orta olarak ifade ettiği ölçüyü belirlemeye çalışır. Ona göre orta, eksiklik veya aşırılığın ortası anlamına gelir. Ortayı, bir eylemi gerektiği zamanda, durumda veya yerde yapılması olarak formüle etmiştir. Çünkü erdeme özgü olan tutum budur. Yani koşullara uygun en iyi eylem biçimidir. Eylemlerde aşırılık ve eksiliğin kötüyü temsil ettiği ama orta olanın ise erdeme uygun etkinlik olduğu sonucuna vardık. Buradan hareketle

erdemini ise insanı gerçekleştiren ve onu acıdan uzaklaştırıp hazzı ulaştıran yegane şey olduğunu görmekteyiz. Çünkü erdem, insanın davranışlarını, tutumlarını düzenleyen doğru karar verme mercii olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden bireyin mutluluğu elde etmesinin temel unsuru erdemdir. Erdem sayesinde mesut bir hayata ulaşılmaktadır. Ancak Aristoteles'e göre, bunun koşulu erdemli olanı düşünmek değil onu yapmak olduğu görülmektedir. Başka bir değişle, Aristoteles erdem için bilmenin yeterli olmadığını ileri sürmektedir. nemli olan onu fiile geçirmektir. Aristoteles erdemi ikiye ayırmıştır. Karakter erdemleri ve entelektüel erdemlerdir. Aristoteles'in karakter erdemlerini etik değerler, entelektüel erdemlerini ise entelektüel değerler olarak inceledik.

Aristoteles etik değerleri, duyguları kontrol altında tutan temel değerler olarak görmektedir. Bu yüzden etik değerler, insan eylemleriyle ilgilidir. Bu değerler ancak ve ancak alışkanlıkla kazanılmaktadır. Çünkü etik değerler insanın duyguları ve tutkularıyla ilgilidir, sonradan kontrol edilmesi ve kazanılması zordur. Bu yüzden Aristoteles bu değerlerin çocukluktan itibaren alışkanlık yoluyla kazandırılması gerektiğini öne sürmüştür. Diğer değerlerde de olduğu gibi etik değerlerin de lş ortadır. Burada incelemeye tabi tuttuğumuz temel değerler: yiğitlik, ölçülülük, cömertlik, yüce ruhluluk, ihtiyaç, ağır başlılık, nüktedanlık, samimiyet, sakinlik, yerinde zlme, sağlam karakterlilik, dostluk ve adalet. Bu değerlerin tümünü derinlemesine inceledik. Ancak Aristoteles bu değerler arasında en değerlisinin adalet olduğunu vurgulamaktadır. Bunu birinci nedeni adaletin sadece kişiye değil karşılıklı bir ilişkiyi oluşturması, ikinci nedeni kendi değerini kendi içinde taşıması ve üçüncü nedeni ise toplumdaki ilişki bozukluğunu düzenlemesidir. Adalet bu nedenlerden ötürü diğer değerlerden daha önemli bir konumdadır. Etik değerlerin, erdemli olan yaşama ulaşmada birer araç olduğu görülmektedir. Toplumsal davranış biçimlerini düzenlemesiyle de öncelikli ve önemli bir konumda olduğu sonucuna varmaktayız.

Entelektüel değerler, ruhun akıllı parçasının erdemleri olduğu ve bu değerlerin amacı ise insanı doğru bilgiye veya gerçeğin bilgisine ulaştırmayı hedeflediği görülmektedir. Dolayısıyla, Aristoteles'te bu değerler alanının, düşünsel faaliyeti veya bilişsel alana yönelme halini kapsadığı görülür. Bu değerler: episteme, nous, felsefi bilgelik, tekhne ve pratik bilgeliktir. Bu değerlerin eğitim ve öğretimle kazanıldığını ve zihni kavrayış alanını ele aldığı için tecrübe ve zamanın önemli bir yerdedir. Çünkü

insanoğlu doğduğu andan itibaren bir gelişme ve değişme içerisinde. Dolayısıyla zihni kabiliyetleri de doğumundan ölümüne kadar gelişim içerisinde. İnsanın zihni gelişiminin en son noktasına yönelme hali insanın doğasında potansiyel olarak vardır ve bunu aktüelleştirmesi zaman alır. Bu yüzden insanın kavrayış yetisinin gelişmesi için zaman önemli bir konumdur.

Entelektüel değerlere yer vermemizin temel nedeni, insanı en yüksek değer olan mutluluğa ulaştırmasıdır. Çünkü Aristoteles'e göre asıl mutluluğa ulaştıran şey teoria etkinliğidir. Yani felsefi bilgeliktir. Bu etkinlik sayesinde insan en yüksek etkinlik olan tanrısal olana yaklaşabilmektedir. İnsanların bu değerlere ulaşmayı istemeleri sayesinde bilişsel veya zihinsel olarak kişiyi mükemmel bir algılama gücüne ulaştırabilmeleri, en iyiye yani tanrısal olana ulaştıran değerler olarak yerini bulmaktadır. Aristoteles bu değerlere ne kadar yakın olursak o derece mükemmel bir kavrayışa ulaşacak ve Tanrısal olana da o kadar yakın olacağımızı göstermeye çalışmıştır. Burada Aristoteles felsefesinde teorik faaliyetlerin önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Teorik faaliyetler, etiğinde de önemli bir konumdur. Pratik bilgelik olmadan bir insan erdemli olamaz. Pratik bilgelik insanın ne yapması gerektiği konusunda eyleme becerisidir. Yani eylemleri ölçen akıllı taraftır. Çünkü Aristoteles için erdem bilgisine sahip olmakla erdemli biri kimse olunmamaktadır. Erdem pratiğe uygulandığında önemlidir. Dolayısıyla teorik faaliyetler erdeme zemin hazırlaması sebebiyle Aristoteles etiğinde önemli bir konumdur.

Aristoteles insanı asıl mutluluğa ulaştıran şeyin teoria etkinliği olduğunu söylese de sonrasında bunun yeterli olmadığını, dış iyilerin de olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü insan sadece salt akılsal bir varlık değildir. O, hem bitkisel hem hayvani hem de insani ruha sahiptir. Bu yüzden onu salt akılsal bir varlık olarak göremeyiz. Ruh basamakları birbirini tamamlayan niteliktedir. Dolayısıyla bunların eksikliği mutluluğa giden yolda engel oluşturmaktadır. Çünkü insan sadece bir akıl varlığı olarak kabul edilirse onda ne acı, ne arzu, ne de haz gibi duygusal şeylerin hissedilmesinden bahsedemeyiz. Bu yüzden insanı tam anlamıyla mutlu kılanın hem teorik hem de pratik faaliyetler olduğu sonucuna vardık.

Söz konusu etik değerler insanın davranışlarına yön verirler. İnsanlar bu ilkeler sayesinde tercihlerini belirlerler. Örneğin etik değerlerin hazlar konusunda şüursuzca karar verilmesini engellediği görülmektedir. Bilgilerimizi kullanırken bile ahlaki

unsurları dikkate alarak kullandığımız görülmektedir. Zira insanlar bir şeyi kötü emellerine alet etmek için bile sanatı, bilimi, felsefeyi veya tekniği kullanabiliyor. Dolayısıyla Aristoteles'in etik ve entelektüel değerlerinin birlikteliğiyle oluşturduğu bir yaşama biçimi, mutlu bir yaşamın hareket ettirici unsurudur. Bu birliktelik sayesinde politikadaki birliğin, bilginin ve bilimin doğru şekillenebileceği görülmektedir. Zira bir toplumun sadece ahlaki değerlere değil aklı aktifleştiren değerlere de ihtiyacı olduğu açıktır. Aklı aktifleştiren değerler sayesinde ahlaklı bir toplum inşa edebiliriz. Bu değerlerin tümüne sahip olan bir devlet hem ahlâki hem de akıllı bir nesil inşa eder. Gördüğümüz kadarıyla Aristoteles felsefesinde aklı ön plana koyan gerçekçi bir etik inşa etmeye çalışmıştır. Toplumu güzelleştirecek unsurların hem etik değerler hem de entelektüel değerler olduğunu, Nikomakhos'a Etik adlı eserinde göstermiştir. Kısacası Aristoteles'in etik değerleri deneyimle ortaya çıkarılan bilgilerin sayesinde ve elde edilen bu bilgiler arasında bir karşılaştırma yapıp aralarından en uygun olanı seçme ve onu uygulamaya yönelik bir ahlak felsefesidir. Aristoteles'in inşa etmeye çalıştığı toplumda hem etik değerlerin hem de entelektüel değerlerin çocukluktan itibaren öğretilmesi ve bunların alışkanlık haline getirilmesi önerilir. Ancak böylelikle ahlaklı ve aklı aktif kullanan bir birey meydana gelecektir. Bu değerlerin gerçekleştirilmesi aracılığıyla da birey, en yüksek değer olan mutluluğa ulaşılır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Ahlak Öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Arat, Nejla. *18.Yüzyıl İngiliz Felsefesinde Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Aristoteles. *Eğitim Üzerine*. Çeviren Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayıncılık, 2008.
- . *Ekonomi*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- . *Eudemos'a Etik*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2017.
- . *Fizik*. Çeviren Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2019.
- . *Gökyüzü Üzerine*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2018.
- . *Hayvanların Hareketi Üzerine (De Motu Animalium)*. Çeviren H. Nur Bryaz Erkızan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013.
- . *İkinci Çözümlemeler*. Çeviren Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- . *Magna Moralia Erdemler ve Kötü Huylar*. Çeviren Yasin Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- . *Metafizik*. Çeviren Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2014.
- . *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- . *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayıncılık, 2019.
- . *Oluş ve Bozuluş*. Çeviren Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- . *Organon I: Kategoriyalar*. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- . *Organon II: Önerme*. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- . *Organon V: Topikler*. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- . *Parva Naturalia*. Ankara: Say Yayınları, 2019.
- . *Poetika*. Çeviren İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- . *Politika*. Çeviren Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- . *Politika*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- . *Protreptikos Evren Üstüne*. Çeviren Oğuz Özgül. İstanbul: Pencere Yayınları, 2003.
- . *Retorik*. Çeviren Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- . *Ruh Üzerine*. Çeviren Lale Levin Basut Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019.
- . *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*. Çeviren Oğuz Özgül. İstanbul: Say Yayınları, 2007.
- . *Yorum Üzerine*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.

- Aristotle. *Ethica Nicomachea*. Çeviren W. D. Ross. Cilt Vol.IX. London: Oxford University Press, 1915.
- Aristotle. *Metaphysica*. Çeviren David Ross. Great Britain: Oxford At The Clarendon Press, 1928.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- . *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Aster, Ernst Von. *Felsefe Tarihi Dersleri: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*. Çeviren Macit Gökberk. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1943.
- Atademir, Hamdi Ragıp. *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. İstanbul: Köprü Kitap, 2019.
- Audi, Robert. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1997.
- Bayram Dede, Tamer Kavuran. «Platon ve Aristoteles'in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları.» *Sanat Dergisi*, no. 23 (Mayıs 2013): 47-64.
- Bıçak, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Birand, Kâmiran. *İlk Çağ Felsefe Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- . *Felsefeye Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- . *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- . *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- . *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- . *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Collins, Randal. *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu*. Çeviren Tufan Göbekçin. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Copleston, Frederick. *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi*. Çeviren Aziz Yardımlı. Cilt 1. İstanbul: İdea Yayınları, 1986.
- Cınar, Aliye. *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*. Bursa: Emin Yayıncılık, 2013.
- Çötök, Tufan. «Aristoteles'in Ahlak Felsefesinde Phronesis Kavramı.» *Antik Yunan'da Felsefe ve Çağımıza Etkileri* içinde, yazar Yavuz Kılıç, düzenleyen: Yavuz Kılıç, 213-230. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2011.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh. *Ahlak Tarihinde Görüşler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Dedeoğlu, Mehmet Münir. *Aklın İsyanı: Bir düşünsel etkinlik biçimi olarak felsefe ve temel konuları*. Ordu: Serüven Kitap, 2012.

- Durak, Nejdet. *Aristoteles ve Farabi'de Etik*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.
- Durak, Nejdet. *Aristoteles'in Ahlak Anlayışı*. Cilt 2, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi içinde*, yazar Bayram Ali Çetinkaya, düzenleyen: Bayram Ali Çetinkaya, 285-315. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- . *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. Düzenleyen: Bayram Ali Çetinkaya. Cilt 2. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Duralı, Teoman. *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*. İstanbul: Çantay Kitap, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995.
- Erkızan, H. Nur Beyaz. *Aristoteles Yazıları Etik ve Politika Üzerine*. Bursa: Sentez Yayınları, 2012.
- Filiz, Şahin. *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri. *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi*. Cilt 1. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945.
- Flew, Antony. *A Dictionary of Philosophy*. New York: St Martin's Press, 1984.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- H. Nur Erkızan, A. Kadir Çüçen. *Felsefe Tarihi: Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*. Bursa: Sentez Yayınları, 2013.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. Cilt 6. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- . *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. Cilt 1. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Heller, Agnes. *Bir Ahlâk Kuramı*. Düzenleyen: Ertürk Demirel. Çeviren Koray Tütüncü, Ertürk Demirel Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. *Değer Duygusundan Duygunun Değerine Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi*. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.
- Jones, W.T. *Klasik Düşünce Batı Felsefesi Tarihi*. Çeviren Hakkı Hünler. Cilt 1. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006.
- Kuçuradi, İoanna. *Ahlâk, Etik ve Etikler*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2019.
- . *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.
- . *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.
- Lear, Jonathan. *Aristoteles Anlama Arzusu*. Çeviren İlknur Urkun Kelso Ayşegül Yurdaçalış. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- MacIntyre, Alasdair. *Erdem Peşinde Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma*. Çeviren Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- . *Ethik'in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren Solmaz Zelyüt Hünler Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.

- Maritain, Jacques. *Moral Philosophy (An Historical and Critical Survey of The Great Systems)*. New York: Library of Congress Catalog Card Number 64-14663, 1964.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Michel Crubellier, Pierre Pellegrin. *Aristoteles Filozof ve Bilme Meselesi*. Çeviren Burag Garen Beşiktaşlıyan. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Nuttall, Jon. *Ahlâk Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Özcan, Muttalip. *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.
- Özlem, Doğan. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015.
- Platon. *Diyaloglar*. Çeviren Teoman Aktürel. İstanbul: Remzi kitabevi, 2015.
- Poyraz, Hakan. *Ahlak Felsefesi Yazıları*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Poyraz, Hakan. «Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı.» *Değerler ve Eğitimi* içinde, yazar Hkan Poyraz, düzenleyen: Doç. Dr. Recep Kaymakcan, Dr. Seyfi Kenan, Prof. Dr. Hayati Hökelekli, Dr. Z. Şeyma Arslan ve Mahmut Zengin, 81-88. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Reese, William L. *Dictionary of Philosophy and Religion: Eastern and Western Thought*. New Jersey: Humanities Press, 1980.
- Rodhe, Erwin. *Psykhê Yunanlılarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*. Çeviren Özgüç Orhan. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çeviren Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017.
- . *Aristotle*. London: Routledge, 1996.
- Ross, William David. *Aristotle*. London and New York: Routledge Publisher, 1996.
- Soykan, Ömer Naci. «Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı Mıdır?» *Değerler ve Eğitimi* içinde, yazar Ömer Naci Soykan, düzenleyen: Doç. Dr. Recep Kaymakcan, Dr. Seyfi Kenan, Prof. Dr. Hayati Hökelekli, Dr. Z. Şeyma Arslan ve Mahmut Zengin, 45-54. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Tamer Kavuran, Bayram Dede. «Platon ve Aristoteles'in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları.» *Sanat Dergisi*, no. 23 (Mayıs 2013): 47-64.
- Taylor, Alfred Edward. *Aristoteles*. Çeviren Berna Şimşek, Erman Kar, Esra Çağrı Mutlu, Fatma Betül Tatlı, Muhammed Çelik Aylin Çankaya. Ankara: Fol Yayıncılık, 2020.
- . *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem*. Çeviren Berna Şimşek, Erman Kar, Esra Çağrı Mutlu, Fatma Betül Tatlı, Muhammed Çelik Aylin Çankaya. Ankara: Fol Yayıncılık, 2020.
- Tepe, Harun. *'Pratik Etik' Etiğin Pratik Sorunları*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016.
- Timuçin, Afşar. *Aristoteles Felsefesi*. İstanbul: Kavram Yayınları, 1976.
- . *Düşünce Tarihi 1*. Cilt 1. İstanbul: Bulut Yayınları, 2002.

- . *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2004.
- Topakkaya, Arslan. *Sistematik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Tunalı, İsmail. *Greks Estetik'i Güzellik Felsefesi Sanat Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Türkeri, Mehmet. «Aristoteles ve İş Etiğindeki Temel Değerlerin Dönüşümü.» *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. XXXI (2010): 135-155.
- Ulaş, Sarp Erk. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Ahlak*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- . *Bilgi ve Değer*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- . *Genel Felsefe Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. Çeviren Yüksel Kanar. Cilt 1-2. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. Çeviren H. Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1993.
- Zabcı, Filiz. «Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset.» *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde, düzenleyen: Mehmet Ali Ağaoğulları, 215-150. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimi Kalkandere Yolbaşı İlköğretim okulunda tamamladı. Lise öğrenimi ise İstanbul Yenidoğan Çok Programlı Anadolu Lisesinde tamamladı. 2013-2014 yılında Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne başladı. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden mezun oldu. 2018-2019 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinler Arası Etik Değerler Yüksek Lisansına başladı.

